

**DEDIŠČINA ALEKSANDRINK
IN SPOMINI NJIHOVIH
POTOMCEV**

Daša Koprivec

MIGRACIJE
MIGRANTKE

Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

39:314.151.3-054.72-055.2(620=163.6)
314.151.3-054.72-055.2(620=163.6)

KOPRIVEC, Daša, 1964-

Dediščina aleksandrink in spomini njihovih potomcev / Daša Koprivec ;
[spremna študija Bojan Baskar]. - 1. izd., 1. natis. - Ljubljana : Založba
ZRC, ZRC SAZU, 2013. - (Migracije / Založba ZRC, ZRC SAZU ; 23.
Migrantke ; 4)

ISBN 978-961-254-435-5
266140416

Digitalna različica (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:
<https://doi.org/10.3986/9789612544355>

**DEDIŠČINA ALEKSANDRINK
IN SPOMINI NJIHOVIH POTOMCEV**

Daša Koprivec

Ljubljana 2013

VSEBINA

KNJIGI NA POT	9
IZSELJEVANJE KONEC 19. IN V ZAČETKU 20. STOLETJA	15
Izseljevanje iz Goriške	20
Gospodarski in politični položaj Egipta	25
ALEKSANDRINKE V KONTEKSTU ŽENSKIH MIGRACIJ	35
DEDIŠČINA ALEKSANDRINK V SPOMINU NJIHOVIH POTOMCEV	49
Spomini na odhode in življenje aleksandrink v Egiptu	57
Življenje otrok aleksandrink v Egiptu in na Goriškem	74
MATERIALNA DEDIŠČINA ALEKSANDRINK	93
Dediščina aleksandrink na Goriškem in v širšem slovenskem prostoru	96
Dediščina aleksandrink v Egiptu	110
SKLEPNE MISLI	119

Literatura in viri
121

SPREMNA ŠTUDIJA
Od aleksandrink do Aleksandrije
Bojan Baskar
135

KNJIGI NA POT

Aleksandrinke iz Gradišča nad Prvačino, ki so delale kot guvernante in spremljevalke na dvoru kralja Faruka. Kairo, 30. leta 20. stoletja. Vir: Dokumentacija SEM

Aleksandrinke so žene in dekleta iz Goriške, ki so se pred prvo svetovno vojno in po njej zaposlovale v Egiptu, predvsem v takrat svetovljanskem mestu Aleksandriji. Takšno poimenovanje se je za te žene in dekleta, ki so opravljale delo varušek, sobaric, vzgojiteljic in tudi dojilj, začelo uveljavljati zlasti po izidu istoimenske knjige Dorice Makuc leta 1993. Ko sem takrat brala njeno knjigo, sem bila še podiplomska študentka etnologije. Zdela se mi je zelo zanimiva in se mi je zato močno vtisnila v spomin.

Leta 1999 sem se kot kustosinja za slovenske izseljence zaposlila v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani in začela raziskovati dediščino izseljencev po različnih pokrajinah Slovenije. Sprva sem največ obiskovala družine izseljencev v okolici Ljubljane, na Notranjskem in v Prekmurju. Srečala sem se z različnimi, tudi ženskimi, izseljenskimi zgodbami. Ne smemo namreč pozabiti, da so številna slovenska dekleta delala kot služkinje vse od Zagreba in Dunaja do New Yorka. Številne so se zaposlovale kot sezonske delavke v Franciji, Avstriji, Banatu. V Vestfalijo so se selile tudi žene slovenskih rudarjev itd. Že na začetku svoje poklicne poti sem ugotovila, da bi jim morali v etnologiji pa tudi v muzealstvu nameniti več pozornosti. Deloma smo sodelujoči to uspeli že leta 2001 v Muzeju novejše zgodovine z razstavo z naslovom Izseljenec – življenjske zgodbe Slovencev po svetu.

Kustosinja iz Goriškega muzeja Inga Miklavčič-Brezigar me je poleti 2004 prosila, naj sodelujem pri popisu dediščine aleksandrink na Goriškem. Pobuda, ki sem jo z veseljem sprejela, je za nekaj mesecev sicer zamrla, a ko je bila leta 2005 v Slovenskem mladinskem gledališču uprizorjena odmevna gledališka predstava režiserke Nede Rusjan Bric Trieste – Alessandria Embarked: Štorija od lešandrink, je ideja o raziskovanju aleksandrink znova oživel. Povezali smo se člani Goriškega muzeja, Slovenskega etnografskega muzeja in nekateri navdušeni prebivalci iz Prvačine na Goriškem. Iz te povezave je sčasoma nastalo tudi močno »gibanje« za obnovitev in ohranitev dediščine

aleksandrink, moja »naloga« pa je bila na njihovih domovih po vaseh na Goriškem popisati njihovo še ohranjeno materialno dediščino.

Zaradi časovne oddaljenosti migracijskega procesa še živečih aleksandrink ni bilo več veliko, zato so me v njihovih družinah sprejeli predvsem njihovi potomci: hčerke in sinovi, vnuki in vnukinje, pravnukinje in pravnuki. Kazali so mi porumenele fotografije svojih mam in babic skupaj z njihovimi varovanci v Egiptu in mi hkrati pripovedovali zgodbe, njihove, predvsem pa svoje. A kaj kmalu sem ugotovila, da so fotografije in dokumenti, različne listine in raznovrstni predmeti, ki so mi jih na mizo nosili sogovorniki, neživa materija vse dotlej, dokler jih sogovorniki ne vzamejo v svoje roke in jim z lastnimi pripovedmi, spomini in čustvi vdahnejo življenje.

Predmeti in zgodbe so nedeljiva celota, in materialna dediščina dobi svoj pomen šele na psihološki podlagi. Spraševala sem se, kakšna je ta podlaga pri dediščini aleksandrink. Vsekakor ne more biti enoznačna, saj je odvisna od posameznih življenjskih zgodb potomcev aleksandrink. Kot je prizadeto pripovedovala hčerka aleksandrinke, ki je odšla na delo v Egipt, ko je bila ta stara štiri leta: »Mama mi je, ko je po desetletjih prišla na obisk, prinesla zlat prstan in zlata uhana! Si morda mislit, ni šel na prst, ga nisem mogla dati gor.« Povedala je, da se je prstana »znebila« ob prvi priložnosti; dala ga je svoji snahi. Od te zgodbe se razlikuje navedba vnukinje aleksandrinke, da še danes hrani kose oblačil iz skoraj osemdeset let stare bale, ki si jo je njena babica pripravila v Egiptu. Nekaj kosov oblačil je dala v hrambo tudi Slovenskemu etnografskemu muzeju.

V pričujoči knjigi želim prikazati različne plati odnosa do dediščine aleksandrink. Na Goriškem je bilo od leta 2005 veliko narejenega. Ustanovljeno je bilo Društvo za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink, ki je že leta 2006 v Prvačini pripravilo odmevno razstavo z naslovom V spomin aleksandrinkam. Zanj so gradivo – predmete, dokumente in fotografije – prispevale predvsem vnukinje. To gradivo je bilo takrat prvič predstavljeno javnosti, saj do tedaj niti Goriški niti Slovenski etnografski muzej še nista imela pomembnejše zbirke o aleksandrinkah.

Od takrat so se na Goriškem zvrstile številne prireditve, razstave in okrogle mize, aleksandrinke pa so postopoma zavzele vse bolj vidno mesto med migranti. Ali, kot je poudaril Aleksej Kalc, aleksandrinke so postale izstopajoči, vendar pa ne prevladujoči migracijski pojav na Goriškem. Z velikim zamahom so v zadnjih letih vstopile tudi v širši slovenski prostor. K temu so pripomogli številni časopisni članki, televizijski in radijski prispevki ter dokumentarni filmi. Če je do nedavnega veljalo, da so bile aleksandrinke le »dojilje iz Goriške, ki so hodile v Egipt« ali »služabnice z žulji na duši«, so

po tistem, ko so pridobile večjo medijsko in raziskovalno pozornost, dobile naziv »prve slovenske svetovljanke«. In celo, da so »specifičen slovenski fenomen, ki mu tudi v svetovnem merilu ni najti ustreznega primera«. V knjigi zato posebno pozornost namenjam ne samo umestitvi aleksandrink v širši slovenski migracijski proces, ampak tudi primerjavi skupnih značilnosti tako imenovanih ženskih selitev različnih pojavnih oblik v prvi polovici 20. stoletja.

Naj na koncu poudarim, da je bilo zame raziskovanje migracij aleksandrink in njihove dediščine posebno dragocena izkušnja, tako strokovna kot osebna. Po večkratnih pogovorih¹ s približno šestdesetimi potomci, od otrok in vnukov do pravnukov, sem že lahko zaznala, da nobeno življenje ni enoznačno, temveč zaznamovano z raznolikostjo in s pestrostjo. Zato tudi življenj aleksandrink in njihovih otrok, lastnih in varovanih, ne moremo zreducirati na skupni, umetno homogeni imenovallec.

Ko se oziram nazaj, bi se najprej rada zahvalila vsem svojim sogovornicam in sogovornikom v raziskavi, iz katere je nastala pričujoča knjiga: za čas in zaupanje, ki so mi ju podarili. Skladno z etiko raziskovalnega dela in varovanja osebnih podatkov jih sicer ne morem zapisati z imeni in s priimki, kar pa ne pomeni, da se med nami ni vzpostavil (tudi) osebni odnos. Spominjam se jih s toplino in hvaležnostjo.

Zahvaljujem se profesorju dr. Janezu Bogataju za mentorstvo moje doktorske disertacije *Prisotnost in vrednotenje dediščine aleksandrink v življenju njihovih potomcev* (2012), profesorici dr. Marini Lukšič-Hacin za somentorstvo in uvrstitev moje knjige v zbirko *Migracije* pri založbi ZRC SAZU, profesorju dr. Bojanu Baskarju pa za spremno besedo in spodbudne besede, ki jih je že prej namenil moji raziskavi. Za vsestransko podporo pri svojem delu se zahvaljujem direktorici Slovenskega etnografskega muzeja dr. Bojani Rogelj-Škafar, za neposredno pomoč pa sodelavki Tjaši Zidarič. Posebno zahvalo za odprtost in podporo namenjam predsednici Društva za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink Dejana Baša in članici društva Tini Mihelj. Zahvaljujem se tudi dr. Jerneju Mlekužu, uredniku knjige. Pri urejanju slikovnega in zvočnega gradiva, ki se je nabralo v sedmih letih terenskega raziskovanja, so mi tako ali drugače pomagali Rok Stražišar, Anuša Pisanec, Živa Antauer, Vilma Kavšček, Silvia Šprajc, Tone Pirc, Miha Špiček, Ani Mesarič in Gregor Ilaš. Vsem tem in vsem že prej imenovanim sem za njihovo pomoč iskreno hvaležna.

1 Delno so pogovori z njimi zabeleženi v terenskih zvezkih (v nadaljevanju TZ), delno pa v obliki posnetih avdio zapisov (v nadaljevanju AO). Dostopni so v Dokumentaciji Slovenskega etnografskega muzeja.

Fotografie

⁽¹⁾ Spazio riservato alla fotografia della moglie

Firma del Titolare

Raffaella Volk

Autenticazione della firma di

Volk Raffaella

**IZSELJEVANJE KONEC 19. IN
V ZAČETKU 20. STOLETJA**

*Potni list aleksandrinke iz Gradišča nad Prvačino, ki je leta 1929
odšla na delo v Egipt. Vir: Dokumentacija SEM*

Zgodovina Slovencev je od zadnje četrtine 19. stoletja močno povezana z izseljevanjem. Izseljevanje je bilo pogosto nuja, potreba, včasih tudi zgolj želja. Odhajali so mladi in stari, samski in poročeni, v skupinah in kot posamezniki. Odšla sta dva brata, brat in sestra, pa tudi po pet sester skupaj; včasih zgolj oče in gospodar, drugič samo mati, v nekaterih primerih pa tudi cele družine. Nekateri v želji po boljšem in dodatnem zaslužku, drugi, da bi sploh kaj zaslužili; tem je odhod na delo v tujino omogočil preživetje. Odhajali so v želji, da bi nekaj zaslužili in se vrnil, spet drugi z zavestjo, da odhajajo za vedno in da vrnitve v domači kraj ne bo. V zadnji četrtini 19. stoletja so nove transportne komunikacije, kot sta bila posodobljena ladijski in železniški prevoz, omogočale znatno večjo mobilnost prebivalstva tudi čez ocean, razvoj industrijske družbe pa je povečal tudi potrebo po delovni sili. Slovenke in Slovenci so se začeli množično seliti iz ruralnih predelov slovenskega etničnega ozemlja in se zaposlovati v večjih tujih industrijskih in trgovskih središčih. Že od 80. let 19. stoletja so se začele seliti cele generacije mladih fantov, iz Notranjske na primer v rudnike in gozdove Severne Amerike, iz Goriške pa cele generacije mladih deklet v Egipt. Izseljevanje je bilo intenzivno tako pred prvo svetovno vojno kot v obdobju med obema vojnoma, prav tako pa po drugi svetovni vojni.

Že na začetku 19. stoletja je Evropo zajela t. i. »ameriška izseljenska mrzlica«. Slovenci, ki so tedaj živeli v avstro-ogrski monarhiji, so se temu selitvenemu valu bolj množično priključili nekoliko pozneje, in sicer pretežno od 80. let 19. stoletja. V največjem številu so se v Združene države Amerike začeli izseljevati iz Dolenjske, Bele krajine, Notranjske in Primorske, hkrati pa so se od 70. let 19. stoletja izseljevali v Egipt zlasti iz Spodnje Vipavske doline, s Krasa, iz Goriške in Goriških brd. V 80. letih 19. stoletja se je začelo izseljevanje v nemški deželi Porurje in Vestfalijo, zlasti iz Štajerske in Kranjske, v istem obdobju pa tudi v industrijska središča tedanje Avstro-Ogrske, zlasti na Dunaj in v Gradec (Drnovšek 2001a: 10). Po do sedaj znanih zgodovinskih

Slovenski izseljenci, gozdni delavci. Pensilvanija, ZDA, 1907. Vir: Dokumentacija SEM

raziskavah je število izseljenih od 80. let 19. stoletja do leta 1924 samo v ZDA zajelo 300.000 oseb slovenskega porekla. Kot navaja Marjan Drnovšek, pa je že leta 1897 tudi v Egiptu živelo že 7.700 Slovenk in nekaj sto Slovencev (Drnovšek 2001a: 11).

Ko so od 80. let 19. stoletja odhajali v svet, so bili slovenski fantje in dekleta po večini kmečkega porekla. V deželah, kamor so se priselili, so moški posegli po raznovrstnih poklicih in dejavnostih. Pogosto so postali gozdni delavci in rudarji. Slovenski rudarji so bili v tujini najštevilčnejša moška izseljenska skupina. Med vzroke za izseljevanje od 80. let 19. stoletja pa do prve svetovne vojne zgodovinarji štejejo zlasti gospodarsko slabšo razvitost slovenskega ozemlja znotraj Avstro-Ogrske in iz tega izhajajoče pomanjkanje dela; iz tega razloga je bilo največ slovenskih izseljencev kmečkega porekla. Poudarjajo pa, da ne smemo zanemariti niti drugih dejavnikov, kot sta tedanji utesnjenost vaškega okolja na eni strani in možnost svobodnejšega življenja in izbire na drugi strani, to je v izseljenskem okolju.

Tu pa se nam postavlja tudi vprašanje, zakaj šele proti koncu 19. stoletja in ne prej, ko so bile gospodarske razmere enako težke in so se izseljenci iz nekaterih drugih evropskih okolij že množično izseljevali? Drnovšek navaja, da so bile odločilne nekatere nove okoliščine, kot sta večja raven pismenosti in hkrati z njo tudi možnost večje obveščenosti o življenjskih razmerah, na primer v Ameriki. Poleg tega so na odločitve za odhod vplivale tudi bolj razvite prometne zveze (vlak, parniki), cenejša pot in intenzivnejša propaganda izseljenskih družb. Vabljev je bil tudi zaslužek, saj je bilo plačilo za delo v tujini veliko višje kot doma. Zato so že na samem začetku, od 80. let 19. stoletja, odhajali predvsem že izučeni izseljenci z določenimi v tujini uporabnimi delovnimi izkušnjami; na primer mladi fantje iz notranjskih vasi, ki so se že na začetku 20. stoletja izkazali kot odlični delavci v pensilvanskih gozdovih v ZDA (Koprivec 2001: 35–36). Med ženskami so bile znamenite zlasti domžalske slamnikarice, ki so se prav tako selile v ZDA (Roškar 2009). Izseljevanje v Ameriko je bilo intenzivno do leta 1924, ko so v ZDA pred bližajočo se veliko gospodarsko krizo uvedli t. i. kvote priseljevanja iz vzhodnih in južnih evropskih dežel.

Po prvi svetovni vojni se je izseljenski tok iz primorskega dela slovenskega etničnega ozemlja, tedaj razdeljenega med Italijo in SHS (pozneje Kraljevino Jugoslavijo), usmeril proti zahodnoevropskim državam, iz Italije pa predvsem proti Argentini. V Franciji in Nemčiji so se moški zaposlovali v rudnikih, intenzivno pa je bilo tudi sezonsko žensko izseljevanje na velika kmečka posestva v Francijo (Koprivec 2007: 18–19). Močno je bilo tudi izseljevanje iz Prekmurja in Primorske v južnoameriške države, zlasti v Argentino in Urugvaj (Sjekloča 2004: 95–108). V industriji so se začeli Slovenci v 60. letih 20. stoletja množično zaposlovati v Nemčiji in Avstriji, Švici in nekaterih skandinavskih deželah pa tudi v Avstraliji. Izseljevali so se mladi fantje in dekleta, njihov poglobitveni namen pa je bil zaslužiti in si ustvariti zadovoljujoč materialni in družbeni standard. Do začetka 60. let je s slovenskega ozemlja potekalo ilegalno izseljevanje v zahodnoevropske države, nato pa je bilo odhajanje v tujino dovoljeno z urejenimi potnimi listinami (Drnovšek 2001a: 10).

Pokrajine, iz katerih so se Slovenke in Slovenci selili, so se v času menjavale; pred prvo svetovno vojno so najbolj številčno odhajali iz Notranjske, Dolenjske in Bele krajine, v času med obema vojnama iz Primorske, Prekmurja in Zasavja, po drugi svetovni vojni pa predvsem iz Štajerske in delno tudi Primorske. Slovenski izseljenci in izseljenke so se v največjem številu selili v ZDA, Kanado, Argentino, Avstralijo, Francijo, na Nizozemsko, v Belgijo, Luksemburg, Nemčijo, Avstrijo in Švico. Domov so pošiljali denar in pa-

kete; v paketih so prihajale razne uporabne stvari (hrana, obleka). Pošiljanje pomoči v konkretnih predmetih poznamo tako po prvi kot drugi svetovni vojni; glavnina te pomoči je prihajala iz Združenih držav (Drnovšek 2001a: 14). Hkrati se je z njihovim denarjem obnovila tudi marsikatera domača hiša, v veliki meri pa so prispevali tudi k napredku krajev, iz katerih so prihajali.

Po spolu je bilo v vseh izseljenskih valovih v 19. in 20. stoletju, tako navaja Drnovšek, vedno več moških kot žensk, odhajali pa so v najboljših letih, v starosti med 14. in 45. letom. Specifični ženski valovi so bili bolj izjema kot pravilo, med njimi avtor izpostavi aleksandrinke in slamnikarice, opozori pa tudi na kuharice in služkinje v različnih državah, vse od ZDA do evropskih mest (Drnovšek 2001a: 15). O kuharicah in služkinjah v New Yorku v začetku 20. stoletja piše, da so imele številne ugodnosti, saj so praviloma živele pri delodajalcih, ob praznikih so prejemale darove, znale pa so tudi angleško ali vsaj nemško, oziroma jezik družine, pri kateri so služile (Drnovšek 2001b: 43). Drnovšek navaja, da je bilo že leta 1909 v New Yorku veliko slovenskih gospodinskih pomočnic, saj so tega leta v New Yorku ustanovili Marijino družbo, ki je takrat imela že sto članic (Drnovšek 2001b: 43). O gospodinskih pomočnicah v Argentini v 20. in 30. letih prejšnjega stoletja je pisala Irene Mislej, in poudarila, da so slovenske gospodinske pomočnice v Buenos Airesu opravljale raznolika dela, od kuharic do sobaric in guvernant. Številne so dobile službe pri najbogatejših družinah (Mislej 2002: 151–153).

O slovenskih gospodinskih pomočnicah v Zagrebu in Beogradu pred drugo svetovno vojno, v 20. in v 30. letih 20. stoletja, sem pisala tudi sama, ko sem raziskovala na Notranjskem. Tako so se iz družine v Dolenji vasi pri Cerknici, ki je štela sedem otrok, kar štiri hčere odselile v Zagreb in Beograd, peta hči pa v Ameriko (Koprivec 2001a: 90). Osrednje teme njihovega dopisovanja so bili obleka, hrana, denar in bolezni. Njihova nečakinja je poudarila, da so tete prispevale poglavitni del oblačil sorodnikom, ki so ostali doma, pošiljale pa so tudi kavo in drugo hrano. Zanimivo je, da je ime tete, ki se je odselila v Ameriko, zapisano na družinskem nagrobniku v Cerknici, čeprav je umrla in je pokopana v Ameriki. Sorodniki v Dolenji vasi so ga na nagrobnik vklesali v zahvalo za njeno pomoč (Koprivec 2001a: 91–92). Slovenske izseljenke so bile slamnikarice v Čikagu, kuharice v New Yorku, varuške v Egiptu, poljedelske delavke v Franciji, gospodinske pomočnice v Beogradu, industrijske delavke v Nemčiji in Avstraliji, medicinske sestre v Kanadi itd. Odhajale so tja, kamor so odhajali tudi slovenski moški, včasih kot žene, ki so skrbele za družino, najpogosteje pa so se tudi same zaposlile in prispevale k družinskemu proračunu.

Slovenski izseljenki, gospodinjski pomočnici. Zagreb, 1935.
Vir: Dokumentacija SEM

Aleksandrinke so začele odhajati že leta 1870, nekatere pa tudi že prej, zato jih lahko uvrstimo med prve slovenske izseljenke, ki so našle delo preko morja. V Egiptu so se zaposlovale kot sobarice, kuharice, varuške, guvernante, šivilje in tudi dojilje. Za nekatere je bila selitev nuja, za druge mladostna želja, nekatere so odšle same, druge v spremstvu moža, nekatere samo z otrokom; spet tretje so se v Egiptu poročile in si ustvarile družino s partnerjem druge nacionalnosti. V Egipt so se selili tudi slovenski moški, čeprav v manjšem številu kot ženske. Vendar se zdi, da so moški delo v Egiptu lažje našli pred prvo svetovno vojno. Tako Andrej Gaberšček za leto 1907 poroča, da je bila »v Aleksandriji odlična kolonija naših rojakov, ki je bila tudi zelo imovita. Imeli smo pivovarnarja, imetnika kina, imetnika tovarne za led, dalje obrtnikov in trgovcev vseh vrst. Pa tudi duhovnih voditeljev. Tudi

med policisti v Aleksandriji in Kairu je bilo kakih 15 naših goriških rojakov« (Gabršček 1934: 257–258).

Specifični položaj slovenskih moških v Egiptu je deloma izhajal iz položaja v Egiptu, deloma iz položaja doma. V Egiptu so na velikih bombažnih poljih, ki so bili med temelji gospodarskega napredka, v glavnem zaposlovali domače prebivalstvo. Za priseljeno prebivalstvo je bilo plačilo prenizko, da bi se jim delo splačalo opravljati. Takrat so težja fizična dela v Egiptu opravljali Egipčani in Sudanci. Na Goriškem tistemu, ki opravlja fizična dela, še vedno rečejo *arab*.² Obrtni poklici in trgovina so bili rezervirani za druge priseljenke skupine, zlasti Grke in Italijane. Italijani so imeli poleg tega tudi velika gradbena podjetja. Službe uradnikov, zdravnikov in bančnih uslužbencev so bile rezervirane za Angleže, Francoze in Jude (Haag 2004). Slovenskim moškim tako za zaposlitev v Egiptu ni ostalo veliko manevrskega prostora, poleg tega pa so se bili kot fizični delavci – gozdni in poljedelski delavci ali rudarji – vajeni seliti in so raje odhajali v dežele, kjer so se v teh poklicih lahko zaposlili. Za primorske moške je bila to po prvi svetovni vojni zlasti Argentina. Tisti, ki so se uspeli zaposliti v Egiptu, pa so dobili delo s posredovanjem tam že zaposlene žene ali sestre. Delali so kot mehaniki, šoferji, čuvaji v parkih, gradbeni delavci, kamnoseki na Asuanskem jezu. Najpogosteje so bili zaposleni pri judovskih, včasih pa tudi pri bogatejših egipčanskih delodajalcih.

IZSELJEVANJE IZ GORIŠKE

Aleksej Kalc ugotavlja, da gre pri aleksandrskih za izstopajoč in ne prevladujoč migracijski proces. Izseljevanje, ki so ga v 19. in 20. stoletju zaznamovale različne migracije, je bilo v primorskem prostoru stalnica. Demografski vzpon in prenaseljenost, družbeno razslojevanje, razrast javne infrastrukture, revolucija v prevozi in povezavah ter seveda še neizkoriščena ozemlja, klic »novih svetov« in nove potrebe prebivalstva so spremenili tudi značaj migracij (Kalc 2002: 13–15). Izredno pomembno je bilo priseljevanje v Trst. V 19. in na začetku 20. stoletja je bilo med priseljenkami največ Slovenk. Zaposlovale so se kot delavke, služkinje, kuharice in pomočnice v družinah, trgovinah, pekarnah in gostilnah. Prihajale so za določen čas, da so pomagale domačim in si prislužile nekaj denarja za poroko. Še več pa je bilo takih, ki so si v Trstu ustvarile družine in si namesto služenja, ki je zahtevalo sobivanje z delodajalcem, poiskale drugačno zaposlitev. Za mnoga primorska in druga

2 Med terenskim raziskovanjem sem na obisku pri sogovornikih doživela zanimiv prizor, ko je gospa, s katero sem se pogovarjala, rekla vnuku: »Nesi tistemu bogemu arabu malo kave na vrt.« Mislila pa je na svojega moža, ki je zunaj prekopaval vrt za prvo pomladansko sajenje.

slovenska dekleta je bil Trst alternativa družbeni marginalizaciji, ki se jim je obetala v domačem kraju in je bila pogosto povezana s samskim stanom. Prihod v mesto je bil navadno povezan z zvezami in s poznanstvi (Kalc 2002: 17–18).

Tudi Dorica Makuc si je za predstavitev izseljevanja iz goriškega prostora pomagala z arhivskimi viri. Za obdobje pred prvo svetovno vojno je navedla poročilo takratnega goriškega nadškofa Sedeja, ki je v svojem dopisu cerkveni upravi v Vatikanu navajal številne migracijske cilje ljudi iz Goriške. Navedel je izseljevanje v ZDA in Kanado, izseljevanje moških na Bavarsko, v Vestfalijo ter Švico. Poročal je, da žene in dekleta iz krajev v okolici Gorice odhajajo v Egipt kot služkinje ali kot dojlje. Poudaril je, da se v Ameriko pogosto selijo cele družine. Moški so iskali delo tudi v Avstriji, Nemčiji in Romuniji, žene in dekleta pa tudi v Trstu, Gorici in Tržiču (Makuc 1993: 70).

V Egipt so najprej odpotovale tiste slovenske ženske, ki so že bile zaposlene pri družinah v Trstu ali Milanu. Ko je družina, pri kateri so delale, odpotovala v Kairo, Aleksandrijo ali Asuan, je skupaj z njimi odšla tudi njihova gospodinjska pomočnica. Tako se je sprožila množična in verižna delovna emigracija iz slovenskega etničnega prostora v Egipt. Zaslužek v Egiptu je bil večji kot v Trstu, zato so prve ženske, ki so tja prišle že leta 1870, začele vabiti še svoje sorodnice. Val izseljevanja v Egipt je trajal polnih petinšestdeset let.

Prva svetovna vojna je postavila mejnik v zgodovini selitvenih gibanj v zahodnem slovenskem prostoru. Leta 1920 je Primorska, ki je takrat spadala pod Julijsko krajino, z rapalsko pogodbo prešla pod Italijo. Zaradi vojnega razdejanja so svoje domove zapuščali begunci z območij soške fronte, kamor so sodile tudi vasi na Goriškem. Ob težkem položaju, ki ga je za sabo pustila vojna, zaostajanju ekonomskega zagona in integracije z italijanskim gospodarskim prostorom, prepočasnem napredovanju industrializacije in agrarni krizi je prebivalstvo Goriške utrpelo uničenje lastnega finančno-zavarovalnega sistema hranilnic in posojilnic. Ljudje so bili izpostavljeni davčnemu pritisku in neprizanesljivi izterjavi dolgov. Vse to je vodilo k izseljevanju. Izseljenci so se usmerili proti že tradicionalnim ciljem, ki je bil za ženske iz Goriške Egipt, največ pa se jih je odpravilo v Južno Ameriko, zlasti v Argentino (Kalc 2002: 39–42).

Jurij Beltram za Vogrsko na Goriškem navaja, da se je iz kraja in njegove bližnje okolice, zlasti v obdobju 1922–1925, izselilo veliko mladih ljudi. Največ jih je odšlo v Južno Ameriko, preostali pa v Francijo, Egipt in Jugoslavijo. Le malo se jih je vrnilo. Beltram navaja, da je znašal seštevek vseh izseljenih z Vogrskega in okolice vsaj 30 odstotkov aktivnega prebivalstva (Beltram 1990: 64–66). Za Batuje Slavica Plahuta navaja, da so ženske odhajale kot služkinje

Aleksandrinke z Gradišča nad Prvačino. Aleksandrija, 20. leta 20. stoletja. Vir: Dokumentacija SEM

v Trst in druga italijanska mesta, največ pa prav v Aleksandrijo. Odhajale so zlasti od druge polovice 20. let 20. stoletja, ko se je gospodarska kriza na Goriškem še poglobila (Plahuta 2005: 9). Vida Lozar za Vrtovin navaja številne primere migracij, ki so se povečevale zlasti po letu 1880. Trst je bil najpomembnejši cilj tako za moške kot za ženske. Moški so našli delo kot pristaniški delavci, ženske pa kot gospodinjske pomočnice in varuške (Lozar 2001: 81–83). Po letu 1890 se je začelo izseljevanje v Severno Ameriko in Egipt, po letu 1925 pa predvsem v Argentino. Izseljevanje v Egipt se je končalo leta 1931 (Slamič 2001: 114).

Do prve svetovne vojne so ženske odhajale v Egipt predvsem zato, ker se je tam dobro zaslužilo in so lahko izboljšale svoj gmotni položaj doma, obnovile posestva ali dokupile zemljo. Ker je bila zemlja v drugi polovici 19. stoletja svetinja, je bil nakup vsakega novega kosa zemlje izredno pomemben. Prva svetovna vojna (1914–1918) je imela za zahodni del slovenskega ozemlja katastrofalne posledice, še zlasti za kraje na območju soške fronte, kjer so bile

do tal porušene cele vasi, ljudje pa odpeljani v begunstvo. Zato je po koncu vojne med letoma 1918 in 1926 nastopilo obdobje najbolj množičnega odhajanja za zaslužkom v Egipt.

Moški v Egipt niso odhajali v enakem številu kot ženske. Med prvo svetovno vojno so številni padli, nekateri so zboleli in niso bili več sposobni za delo, veliko pa se jih je tudi izselilo. Največ mladih fantov je odšlo v Argentino, kjer so našli delo v poljedelstvu in se niso več vrnili. V Egipt je odšlo največ mladih mater – vdov, ki so Egipt izbrale v upanju, da se bodo kmalu vrnile, saj je bil bližje domu kot Argentina. Odhajala so tudi mlada dekleta, da bi zaslužila za poroko in ureditev novega doma. V družinah, v katerih je mož vojno preživel, je po odhodu žene v Egipt skrbel za kmečko posest in otroke. Doma so živeli od poljedelstva in denarja, ki so ga iz Egipta pošiljale aleksandrinke.

Številne slovenske družboslovne razprave, ki so izšle v drugi polovici 90. let 20. in na začetku 21. stoletja, so se ukvarjale z vprašanji ekonomske vloge žensk v družinskem in lokalnem gospodarstvu (Destovnik 2002; Verginella 1996; Žnidaršič-Žagar 2000). Raziskave so pokazale, da so imele ženske do začetka 20. stoletja pomembno gospodarsko vlogo v lokalni in družinski skupnosti. Na začetku 20. stoletja je začela Cerkev graditi novo podobo ženske, katere najpomembnejša, če ne izključna naloga je skrb za družino, hkrati pa tudi brisati zgodovinski spomin na to njihovo pomembno gospodarsko vlogo. Za pričujočo raziskavo je ta proces zanimiv tudi zato, ker je bil ob opisovanju aleksandrink in njihovega doprinosa k družinskemu proračunu ta vedno pospremljen z začudenjem, kot nekaj izjemnega, v smislu, da so tu »ženske ekonomijo in preživetje družine prevzele v svoje roke«; da so se prebudile iz dotedanje pasivne vloge ter prvič kot ženske aktivno posegle v družinsko in lokalno ekonomijo. Zato je pomembno ugotoviti resnično gospodarsko vlogo žensk v 19. stoletju in prvi polovici 20. stoletja, predvsem pa, ali je aktivna ekonomska dejavnost aleksandrink izjema. V tem kontekstu ugotavljam, da aleksandrinke niso bile izjema, ampak da se je v zgodovinskem spominu izgubilo vedenje o številnih gospodarskih dejavnostih, pri katerih so ženske sodelovale, ter da je bilo brisanje tega spomina dolgotrajen proces, v katerem je imela vodilno vlogo Katoliška cerkev. Tako je želena podoba ženske kot hraniteljice zasebnega družinskega ognjišča, ekonomsko pa popolnoma predane možu, tudi resnično zaživela. Aleksandrinke pa so v svojem času in prostoru z neposredno ekonomsko dejavnostjo, ki so jo takrat vodile, že same po sebi negirale opisani model ženske in bile zato kot take Katoliški cerkvi precej v napoto.

Hčerka aleksandrinke z otrokoma. Z materjo je živela v Egiptu, nato pa s svojo družino emigrirala v Avstralijo. Aleksandrija, 40. leta 20. stoletja. Vir: Dokumentacija SEM

Marta Verginella je v svojem delu z naslovom *Ekonomija odrešenja in preživetja* (Verginella 1996) predstavila gospodarsko vlogo žensk v 18. in 19. stoletju na delu Primorske, območju, imenovanem Breg.³ Ugotovila je, da je bilo v delavskih in kmečkih družinah žensko vključevanje na trg delovne sile ključnega pomena za preživetje družine ter da je kmečka družina temeljila na delu obeh spolov (Verginella 1996: 222). Ženske so v novi dom z doto prinesle svojo lastnino, nato pa so denar služile z delom na polju in s prodajo poljskih pridelkov ter kruha v Trst. Peka kruha in prodaja v Trst sta bili med njihovimi osrednjimi dejavnostmi. Verginella ugotavlja, da je šel denar, ki so ga ženske iz vasi na območju Brega prinašale v hišo, v mnogo primerih za odplačilo dolgov, popravilo hiše, nakup zemlje ali živine (Verginella 1996: 231). Prav te sintagme pa uporabljajo tudi potomci aleksandrink za opis porabe denarja, ki so ga te zaslužile v Egiptu in ga pošiljale domov svojim sorodnikom.

Verginella ugotavlja, da se je vedenjski model, v katerem je žena gospodarsko in ekonomsko odvisna od moža, začel uveljavljati v meščanski družbi 19. stoletja. Ta model je še dodatno utrjevala Katoliška cerkev, ki je v drugi

3 Območje zajema del tržaškega zaledja, vasi Ricmanje, Boljunec, Dolina in še nekaj manjših vasi v okolici.

polovici 19. stoletja začela izgubljati vpliv v javni družbeni sferi in zato začela, zlasti na podeželju, bolj intenzivno posegati v družinsko sfero in v njej intenzivno pridobivati avtoriteto (Verginella 1996: 222). To se je dogajalo hkrati s procesom industrializacije in z vključevanjem moških v industrijske delovne procese. Na območju, ki ga je raziskala Verginella, je to pomenilo zaposlovanje moških v industrijskih obratih v Trstu. Družine so se začele vse bolj naslanjati na tovarniški zaslužek, delež ženske v družinskem gospodarstvu je postajal vse manjši, vlogi moškega in ženske v družini pa sta se začeli na novo določati (Verginella 1996: 245).

Iz navedenega lahko ugotovimo, da spremenjena vloga žensk na prelomu iz 19. v 20. stoletje ni bila samo posledica vpliva Katoliške cerkve, temveč je spremembe v takratnem proizvodnem procesu povzročila tudi industrializacija. V industriji, rudarstvu, gradbeništvu in na železnici zaposlene moške so dobro plačevali. Ženske so ohranile nekatere dejavnosti (kot so bili prodaja poljskih pridelkov, peka in prodaja kruha, uslužnostne dejavnosti peric, gospodinjskih pomočnic itd.); nekatere so se zaposlovale tudi v tobačni industriji in še kje, pa vendar so se delovna opravila vedno bolj delila na moška in ženska. Cerkev je nastajajočo podobo ženske predvsem kot matere in vzgojiteljice otrok ter skrbnice družinskih članov in ne več kot ekonomske partnerke pri gospodarskem zaslužku, še utrjevala. Nekatere ženske, ki so se še naprej ukvarjale z dejavnostmi, ki so prinašale zaslužek zunaj družine, kot so bile na primer krušarice, so imele za »neukročene« (Verginella 1996: 246).

Cerkev je v preteklosti odigrala pomembno vlogo utrjevanja obstoječih spolnih vlog. Enega od primerov aktivne vloge poudarja tudi Kalc, ko odkriva, da je imela Marijina družba od 90. let 19. stoletja v tržaški okolici določen namen. Temeljno poslanstvo je bilo proslavljati lik Marije, ženske kot skrbne soproge in roditeljice, ki čuva dom in skrbi za otroke, ne pa kot emancipirane osebe, ki prodaja kruh oziroma kako drugače služi denar (Kalc 2002: 165–166). S tem je povezano tudi dejstvo, da je Cerkev načelno nasprotovala ženskim selitvam. Menila je, da migracije za žensko predstavljajo nevarnost moralnega in fizičnega propada (Lukšič-Hacin 2009: 70).

GOSPODARSKI IN POLITIČNI POLOŽAJ EGIPTA

Da bi lahko razumeli, zakaj se je tako veliko število Slovenk preselilo v Egipt in si tam našlo zaposlitev, moramo najprej razumeti tamkajšnji gospodarski in politični položaj v »času aleksandrink«. Kako se je vzpostavila podlaga, na kateri je Egipt tako velikemu številu ljudi omogočil nove možnosti za življenje, da je bil za nekatere celo »obljubljena dežela«? Kakšen je bil torej Egipt v drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja?

Egipt je imel izredno pomembno strateško lego, zaradi česar so si kolonialne sile prizadevale, da bi ga politično nadvladale. Med Napoleonovo nadvlado je Francija Egipt ponovno vzpostavila kot pomembno sredozemsko državo, ga postavila kot pomembno izhodišče za prodiranje na afriško celino; in ne nazadnje, celo kot pomembno izhodišče za pot v Indijo, kar se je pozneje razvilo v idejo o gradnji Sueškega prekopa (Zagorac in Pečar 1958: 37–38). Po porazu Napoleonove vojske v Egiptu je leta 1805 dejansko politično oblast v Egiptu prevzel Mohamed Ali. Ta je z nasilnimi ukrepi prekinil nadvlado turških fevdalnih posestnikov – *malekov* in poddržavil njihove posesti (Zagorac in Pečar 1958: 39–42).

Panorama Aleksandrije, 20. leta 20. stoletja. Vir: Dokumentacija SEM

Mohamed Ali, ki je bil albanskega porekla, je začel svojo kariero kot oficir Otomanskega imperija prav ob prihodu Napoleonove vojske v Egipt. Rojen je bil v mestu Kavala na ozemlju današnjega severnega dela Grčije, ki je bil tedaj prav tako kot Egipt del Otomanskega imperija. Otomanski imperij si je v spopadih z Napoleonom pomagal tudi z zalednimi vojaki in Mohamed Ali je zaradi svojega rodu in znanja albanskega jezika kmalu postal poveljnik albanskih vojakov v Egiptu. Tako se je že leta 1801 začela njegova vojaška in politična kariera. Prvi odločilni mejnik v njej lahko postavimo v leto 1805, ko

je postal turški paša v Egiptu in je tam začel uveljavljati svojo politično pot. Širil pa je tudi meje države, saj je leta 1816 Egiptu z vojno priključil Sudan, leta 1832 pa Sirijo, Palestino, Kreto in Libanon (Zagorac in Pečar 1958: 42–43). Dedna oblast Mohameda Alija se je pozneje prenašala na njegove potomce in se končala leta 1952 s kraljem Farukom kot zadnjim iz njegove rodbine, ki se je moral to leto odpovedati prestolu. Po ukinitvi monarhističnega vladanja je Egipt postal samostojna republika (Hassan 2000: 3–12).

Med vladanjem Mohameda Alija (1805–1848) so na območjih ob Nilu, med Kairom in Aleksandrijo, nastala velika bombažna polja. Ta so bila podlaga za poznejši razvoj bombažne industrije, ta pa je pritegnila tudi številne judovske družine s širših območij Evrope, turškega imperija in Bližnjega vzhoda. Bombažna polja so začela nastajati že v 20. in 30. letih 19. stoletja, ko ni bilo več fevdalnih veleposestnikov, ki bi ta razvoj lahko preprečevali (Hassan 2000: 5–8). Mohamed Ali je zemljo olastnil in sam razpolagal z njo. Zgradil je velike namakalne kanale in za lažji transport leta 1820 celo kanal, poimenovan Mohadija, ki je povezal Aleksandrijo z Nilom in ji tako omogočil, da se je razvila v pomembno pristaniško sredozemsko središče (Haag 2004: 9).

S pridelavo vse večjih količin bombaža se je povečevala tudi potreba po njegovem transportu in predelavi, zato se je že sredi 19. stoletja začela razvijati ne samo tekstilna, temveč, zaradi potrebe po različnih industrijskih strojih, tudi kovinska industrija. Bombaž, ki se ga je prijel celo vzdevek »belo zlato«, so v Egiptu gojili kot monokulturo; kot surovina je omogočil tudi razvoj britanske tekstilne industrije. Ta razvoj je bil v Egiptu mogoč šele po dopolnitvi namakalnega sistema, kateremu so namenili veliko sredstev (Zagorac in Pečar 1958: 44–73).

Po prvi svetovni vojni so si Velika Britanija, Francija in Italija utrdile svojo politično in ekonomsko prevlado v več deželah na tem geografskem prostoru: Velika Britanija v Egiptu, Sudanu, Jordaniji, Iraku in v tedanji Palestini; Francija v Siriji, Alžiriji, Maroku in Tuniziji, Italija pa v Libiji (Warnock Fernea 2002: 67). Med Francijo in Veliko Britanijo je ves čas tlelo rivalstvo za gospodarsko-politično prevlado. Tudi odnosi voditeljev, ki so se v Egiptu zvrstili po smrti Mohameda Alija, ki je umrl leta 1849, do Francije in Velike Britanije so se razlikovali. Nekateri so se bolj naslonili na Francijo, drugi na Veliko Britanijo. Ker je Mohamed Ali med svojim vladanjem uvedel dedno pravo, so se za njim zvrstili njegovi sinovi in vnuki. Razmerje moči med Veliko Britanijo in Francijo je ves čas nihalo. Po smrti Mohameda Alija je njegov naslednik, vnuk Abas, prekinil politično sodelovanje s Francozi in se naslonil na Veliko Britanijo; po njegovi smrti leta 1854 je oblast prevzel Alijev sin,

Kuhar, ki je bil zaposlen pri isti družini kot aleksandrinka iz Bilj. Aleksandrija, 1924.
Vir: Dokumentacija SEM

podkralj Said, in vladal do leta 1863. Ponovno je vzpostavil tesno sodelovanje s Francozi in od njih prevzel idejo o gradnji Sueškega prekopa. Graditi so ga začeli leta 1862, še v času njegovega vladanja. Za njim je leta 1863 oblast prevzel Alijev vnuk Ismail. Ta je vladal le do leta 1879, Sueški prekop pa so odprli v času njegovega vladanja.

Zaradi vse večjega gospodarskega napredka je začelo v Egipt prihajati vedno več migrantov iz Evrope in z Bližnjega vzhoda: Italijani, Nemci in Judje, ki so počasi uveljavili lastne gospodarske in finančne interese. Armenci so prišli po prvi svetovni vojni kot prebežniki pred turškim genocidom, prav tako Grki iz Turčije, Sirci in Sudanci pa so bili že vključeni v takratno egipetovsko »državo«. Po podatkih francoskih raziskovalcev s konca 18. stoletja, ki jih je s seboj pripeljal Napoleon, je bilo leta 1800 v Egiptu 2.460.000 prebivalcev, zaradi česar takratni Egipt nekateri označujejo kot nepomembno »turško provinco« (Hassan 2000: 53). V naslednjih manj kot petdesetih letih, do leta

1848, se je med vladanjem Mohameda Alija število prebivalstva podvojilo, in sicer na 4.476.000 tisoč (Hassan 2000: 53). S krepitvijo možnosti za pridelavo bombaža: s prekopi, z jezi, novim sistemom namakanja se je povečalo izkoriščanje zemlje, izboljšale so se transportne povezave, naraščalo pa je tudi število tujih prebivalcev. Mohamed Ali je bil ob vsem omenjenem toleranten do različnih religij, zato se je število tujih vlagateljev kapitala v Egiptu stalno povečevalo. Leta 1907 je bilo v Egiptu okoli 147.000 tujcev, med njimi največ, kar 63.000, Grkov. Po številu so jim sledili Italijani, Angleži in Francozi (Zagorac in Pečar 1958: 52). Slovenci razpolagamo s podatkom Karla Pečnika, ki je za leto 1902 navedel 5.300 slovenskih priseljenk in priseljencev, 5.000 žensk in 300 moških (Verginella 2011: 156). Iz tega lahko sklepamo, da je bil delež slovenskega prebivalstva v Egiptu v tem obdobju pravzaprav nizek; podobno razmerje velja tudi za nadaljnja obdobja. Med prvo svetovno vojno je bilo v celotnem Egiptu 13.000.000 prebivalcev (Haag 2004: 16). Število tujih prebivalcev, Angležev, Francozov, Grkov, Italijanov, Judov, Armencev itd. so ocenjevali na 200.000. Polovica od njih je tedaj živela v Aleksandriji, ki je imela 500.000 prebivalcev, torej kar eno petino tujcev. Aleksandrija je bila mesto z največ priseljenimi prebivalci. Kairo je tedaj štel 1.000.000 prebivalcev, od tega 100.000 tujcev. To so podatki o uradno registriranih prebivalcih, neuradne številke, tako domnevajo, so bile še višje (Haag 2004: 10–17).

V Aleksandriji je bilo od skupnega števila 100.000 tujcev 30.000 Grkov, 25.000 Judov in 20.000 Italijanov (Haag 2004: 10–17). Kam so takrat prištevali Slovenke in Slovence? Razkorak med državljanstvom in narodnostjo v Egiptu ni bil samo slovenska posebnost. Slovenke in Slovenci so bili v Egiptu zabeleženi kot avstro-ogrski, pozneje pa kot italijanski ali jugoslovanski državljani. V prvi polovici 20. stoletja je v Egiptu prevladovalo egiptovsko, britansko in francosko državljanstvo. Približno tretjina Judov je imela egiptovsko državljanstvo, drugi pa britansko, francosko, italijansko in rusko (Haag 2004: 17). Egiptovsko državljanstvo je bilo še kako pomembno v obdobju 1952–1956, saj so vsem tujcem, to je ljudem brez egiptovskega državljanstva, premoženje nacionalizirali. Britansko državljanstvo so imeli tudi številni Grki in Ciprčani, zlasti tisti, ki so v Egipt pribežali pred turškim genocidom ob koncu prve svetovne vojne (Haag 2004: 16–17). Številni tujci so začeli prihajati v Egipt že v prvi polovici 19. stoletja, zlasti v 20. in 30. letih, ko se je pod vladavino Mohameda Alija Egipt začel počasi modernizirati. Egipt je za razvoj pridelave bombaža ter gradnjo novih nasipov in prekopov potreboval tehnike, arhitekto in gradbene delavce. Postopoma so kot investitorji ali delavci prihajali Italijani, Britanci, Francozi, Judje pa tudi Armenci, Grki, Sirci, Libanonci (Haag 2004: 9–10).

Med delavci različnih nacionalnosti v Egiptu so bili tudi slovenski moški. Aleksandrija, 50. leta 20. stoletja. Vir: Dokumentacija SEM

S priselitvijo novega prebivalstva v Egipt so se povečale tudi potrebe po gospodinjskih pomočnicah in varuškah. Večinsko muslimansko žensko prebivalstvo za tako pomoč ni bilo primerno, saj v njihovi kulturi ženske lahko delajo le znotraj svojega doma. Zato so priseljenci najemali svoje varuške: Francozi francoske, Angleži angleške (Haag 2004). Najbolj cenjene naj bi bile angleške varuške (Haag v Pevce 2011). Judje, Grki, Armenci in Sirci so varuške iskali zunaj angleške in francoske skupnosti, ki sta v obravnavanem času v Egiptu spadali v najvišji družbeni razred. Najemali so slovenske, grške in italijanske varuške. Kot je dejal sin aleksandrinke, so imeli slovenske varuške radi tudi zato, ker so jim lahko »plačali nekaj manj« (Civardi 2009). Claudia Roden, varovanka slovenske varuške, je dejala, da Judje niso radi najemali ne angleških ne francoskih in ne judovskih varuš. Slednjih še posebej zato ne, ker so »hotele biti enake nam«, torej povsem enakopravne članom delodajalčeve družine (AO 2008–03).⁴ Te okoliščine so aleksandrinkam omogočale,

⁴ AO: oznaka za avdiokasete s posnetki intervjujev s sogovorniki v raziskavi, opravljeni v letih 2005 do 2011, avtorica: Daša Koprivec. Hrani jih Kustodiat za slovenske izseljence v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani.

da so v Egipt lahko prihajale v velikem številu in da so bile tam zaželenе. Poleg tega so veljale za čiste, prijazne in urejene (Milharčič Hladnik 2008: 20–23). Tako je iz Evrope priseljeno prebivalstvo v obdobju od druge polovice 19. do konca 50. let 20. stoletja živelo v Egiptu kot najvišji družbeni sloj, ločeno od egipčanskega prebivalstva. V Egiptu sta bila v tistem času v rabi zlasti angleški in francoski jezik, arabski jezik je že od srede 19. stoletja izgubljal svoje mesto v javnem življenju in upravnih zadevah (Zagorac in Pečar 1958: 51). Medkulturna in etnična toleranca se je tako izražala med samim priseljenim prebivalstvom, ne pa tudi v odnosu do prebivalcev egipčanske ali sudanske nacionalnosti.

Po letu 2000 je nastalo nekaj študij o življenju različnih etničnih skupin v Egiptu v prvi polovici 20. stoletja, zlasti v Kairu in Aleksandriji (Warnock Fernea 2002; Sibony 2009). Ker so v skoraj stoletnem obdobju v Egiptu živeli različni narodi, ki so se nato tudi množično izseljevali, je bilo za te študije bistveno vprašanje, kako se spominjajo tamkajšnjega življenja ter kako ta spomin ohraniti in zabeležiti. V mnogih primerih gre za poskus rekonstrukcije takratnega življenja lastnega naroda v Egiptu. V zvezi s tem je zanimiv primer Claudie Roden, ki je raziskovala kulturo prehranjevanja Judov na Bližnjem vzhodu. Po odhodu Judov iz Egipta je njihovo življenje do srede 20. stoletja obravnavala kot kulturno dediščino, ki jo je mogoče ohraniti z zbiranjem ustnih pričevanj o obredih, povezanih s hrano, ki jih v okoljih, kamor so se priselili, niso več poznali (Roden 1997: 3–18).

Cecilia Sibony je leta 2008 naredila etnografsko raziskavo dediščine judovske skupnosti v Kairu in Aleksandriji. Pri tem je v pričevanjih svojih sogovornikov našla nekatere poudarke, ki sem jih v pričevanju svojih sogovornikov zasledila tudi sama. Nanašajo se zlasti na obstoj večkulturne in večetnične tolerantne egiptovske družbe v obdobju, ki se ga sami spominjajo, to pa je obdobje od 30. let 20. stoletja do egiptovske nacionalne revolucije leta 1952. Pričevanja sogovornikov so si podobna: na eni strani pričevanje slovenske potomke, na drugi pričevanja iz raziskave Sibonyjeve, v kateri so sogovorniki poudarjali, da tedaj nihče ni iskal razlik med muslimani, kristjani in judi (Sibony 2009: 1).

Nastali pa so tudi memoarski zapisi (Douek 2004; Haag 2002). V spominih ljudi, ki so v prvi polovici 20. stoletja del življenja preživeli v Egiptu, lahko prepoznamo potomce tedaj v Egiptu živečih nacionalnih skupnosti. V tem kontekstu je zanimivo tudi vprašanje o podobnosti in specifičnosti memoarne literature slovenskih potomcev aleksandrinskih in potomcev drugih etničnih skupin. Pri Claudii Roden in Ellisu Doueku lahko opazimo razliko

v socialni pripadnosti, saj se njuna pričevanja nanašajo na življenje judovske skupine iz višjega socialnega razreda.

Zanimivo je pričevanje potomca egiptovske kraljeve rodbine Hassana Hassana, rojenega leta 1924. Knjiga temelji na lastnih spominih na otroštvo, na obujanju družinskih zgodb in pripovedi, ki odlikavajo življenje širše rodbine, iz katere izhaja potomec Mohameda Alija v peti generaciji. V njej je zajeto pričevanje do leta 1952 in je osebni pogled na življenje v širši kraljevi rodbini – na vzgojo, otroštvo, deloma tudi na varuške in drugo služinčad, ki je spremljala njegovo življenje (Fernea in Fernea 2000b: xiii–xv).

**ALEKSANDRINKE V
KONTEKSTU ŽENSKIH
MIGRACIJ**

Aleksandrinki v delovnih oblačilih. Aleksandrija, 30. leta. 20. stoletja.
Vir: Dokumentacija SEM

Raziskovanje migracij aleksandrink je poglobljanje v kompleksno shemo ekonomskih, socialnih, družinskih odnosov, čustev, spominov in ohranjanja materialne dediščine. Migracije aleksandrink sodijo v tiste delovne migracije v drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja, ki so zahtevale ločeno življenje migrantk in njihovih družin. Čeprav ločeno življenje ni značilno samo za družine aleksandrink, ampak tudi za druge migrantke, je vendarle pomembno poseglo v njihovo družinsko življenje. Večja raziskovalna pozornost se ženskim migrantkam posveča šele zadnji dve desetletji, ko se je uveljavilo prepričanje, da je treba poleg makroekonomskih in političnih vzrokov migracij razumeti tudi splet osebnih, družinskih in prijateljskih vezi, ki vplivajo na selitev (Milharčič Hladnik 2007: 32).

Po vsem svetu se ženske selijo z namenom, da bi poiskale boljše možnosti za delo, plačilo, delovne razmere in druge materialne ugodnosti. Vzroki za selitev so lahko tudi nezaposlenost, izkoriščanje, slabe delovne razmere pa tudi nasilje ter celo vojna in lakota. Migracije potekajo z ekonomsko perifernih območij na ekonomsko močnejša območja, z ruralnih na urbana območja, v mestna in vele mestna središča. Ženske migrantke prinašajo domov denar, zgodbe, znanje in vedenje, kako oditi v svet. Ta znanja posredujejo mreži svojih sorodnic in prijateljic (Brazier 2008: 68).

Kot navaja Eulalia Torra Borrás, je za sodobne ženske migracije značilno, da obstaja na eni strani ženska, ki se je, da bi se lahko posvetila poklicni karieri in osebnim interesom, odločila za najem gospodinjske pomočnice, na drugi strani pa ženska, ki se je, da bi pomagala svoji družini in ustvarila lepšo prihodnost za vse družinske člane, odločila za delo gospodinjske pomočnice. Plača gospodinjske pomočnice je po navadi eden izmed glavnih načinov ohranjanja odnosa ljubezni in skrbi za lastno družino, ki je doma v glavnem odvisna prav od njenih nakazil (Torra Borrás 2008: 2).

Navaja, da čeprav gre za ekonomsko pomoč domačim, ženske migrantke hkrati upajo, da bodo otroci to pomoč razumeli kot izraz ljubezni in skrbi.

Migracija je včasih edina izbira, ki jo ima mati, če hoče otrokom zagotoviti izobrazbo ali (v skrajnih primerih) zdravstveno nego in tako prekiniti začarani krog revščine. Denarja po navadi ne pošiljajo možu, »ker pač ni zanesljiv skrbnik dohodka«, temveč ženski, ki vodi gospodinjstvo in skrbi za otroke (teta, babica), saj se tako zagotovo namenja za osnovne zdravstvene in izobraževalne potrebe otrok in družine, kot tudi za nujne materialne izboljšave v hiši. Migrantke v svojih pripovedih izražajo občutek, da je vsako denarno nakazilo hkrati dokaz ljubezni. Predstava, da svojim otrokom pomagajo do boljšega življenja v domovini, je pomirjujoča. In tako si večina priseljenk pri soočanju s težkimi delovnimi razmerami pomaga prav s predstavo o psihološki pomoči (Torra Borrás 2008: 5).

Migracije povzročajo nastanek vedno številčnejših skupin žensk s spremenjenimi vlogami. Na eni strani je skupina žensk iz razvitega sveta, ki zavrača tradicionalno vlogo gospodinje in matere, na drugi strani skupina priseljenih žensk, ki je plačana za opravljanje te vloge, tretja skupina žensk (po navadi iz iste družine) pa v domovini izseljenih žensk skrbi za njihove družine. Gospodinjske pomočnice, ki živijo pri delodajalcu, so članice gospodinjstva, čeprav niso družinske članice. Delodajalci pogosto rečejo, »da je kot članica naše družine«, vendar prav beseda »kot« pove, da ni članica družine (Torra Borrás 2008: 4). Gospodinjska pomočnica deli prostor z družino, za katero dela, in je tako del gospodinjstva. Tudi sicer nima možnosti, da bi delo razmejila od osebnega življenja, ker stalno živi na delovnem mestu. Pomembno je tudi, da je gospodinjska pomočnica vedno prisotna in se je ob vsaki uri pripravljena lotiti katerekoli nepričakovane naloge. Ko družina zaposli gospodinjsko pomočnico, ki bo živela z njo, pravzaprav kupi njeno prisotnost v času in prostoru. Načini plačevanja gospodinjskim pomočnicam in tistim varuškam, ki živijo z družino delodajalca, so različni. Zagotovljeno stanovanje in hrana izstopata kot najbolj očitno dodatno plačilo. Obstajajo pa še drugi načini plačevanja. Tako je v navadi podarjati pomočnici in njeni družini razne stvari, na primer osebne predmete, oblačila, čevlje ipd., pri čemer gre po navadi za rabljene predmete (Torra Borrás 2008: 3–4).

Majda Hrženjak navaja, da so druga močna povezava pomočnice z delom, ki ga opravlja, čustvene vezi s člani družine. Te so najbolj očitne v odnosih z otroki ali dojenčki. Vezi med otroki in gospodinjsko pomočnico so temelj čustvenega izkoriščanja gospodinjske pomočnice. Njeno delo je ena redkih zaposlitev, med katero je mogoče bivati pri delodajalcu, kar je vsakakor specifični delovni odnos, saj ima delodajalec možnost organizirati in nadzorovati vse njene dejavnosti, dolžnosti, opravila pa tudi spanje, prehranjevanje, gibanje in komunikacijo. Meje, ki bi ločevale njen prosti čas in po-

čitek od delovnega časa, so neopredeljene. Namen tega totalnega posedovanja in razpolaganja s časom, z gibanjem, delovno silo in odnosi zaposlene gospodinjske pomočnice je v tem, da se njena prejšnja identiteta odpravi in vzpostavi nova oseba, ki bo popolnoma služila potrebam delodajalca.⁵ Metode tega razosebljanja je mogoče opazovati v posebnem oblačilu ali uniformi (Hrženjak 2007: 19).

Kot navaja Majda Hrženjak, gospodinjske pomočnice poskrbijo za gospodinjska opravila, varovanje otrok in nego bolnih ter tako omogočajo domačim ženskam popoln vstop na trg delovne sile (Hrženjak 2007: 21). Od gospodinjskih delavk, ki živijo pri delodajalcu, se pričakuje, da bodo dosegljive in v pripravljenosti 24 ur dnevno, saj delo *live-in* po navadi vključuje neomejen delovni čas in je povezano s skrbjo za majhne otroke, ostarele in bolne. Ob zgodnjih jutranjih urah je treba poskrbeti za otroke, v poznih večernih urah za strežbo gostom in delodajalcem, ponoči pa se je treba odzivati na morebitne klice ali jok otrok. Delo *live-in* gospodinjske pomočnice pogosto poteka v popolni družbeni izolaciji, saj se znajde v povsem drugačnem kulturnem okolju in razen s člani oziroma članicami gospodinjstva nima drugih socialnih stikov. Edino možnost druženja naj bi ji omogočal en prosti dan tedensko; čeprav ji pripada, ni nujno, da ga vedno tudi ima (Hrženjak 2007: 39). Težava gospodinjskih pomočnic je tudi pomanjkanje zasebnosti. Pogosto sploh nimajo svoje sobe ali pa delodajalci od njih zahtevajo, da spijo ob odprtih vratih, da bi ponoči slišale otroke. Odvzem zasebnosti je lahko še bolj radikalen, saj priseljene gospodinjske pomočnice in varuške v državi priselitve pri sebi ne morejo imeti svoje družine in otrok. Od družine doma so dolgo ločene, skrb za svoje otroke morajo prepustiti sorodnikom ali najetim varuškam (Hrženjak 2007: 43).

Majda Hrženjak navaja, da delodajalci pogosto pričakujejo, da bo gospodinjska pomočnica opravljala delo s tolikšno predanostjo in skrbjo, kot bi skrbela za svojo lastno družino. Motiv, zakaj je gospodinjska pomočnica postavljena v položaj »članice družine«, je vplivati na njeno čim večjo razpoložljivost, skrbnost in pripravljenost na žrtvovanje za gospodinjstvo, v katerem živi in dela. S tem je njena lastna družina postavljena v ozadje. Prav obveznosti, ki jih ima gospodinjska pomočnica do lastne družine, so med pomembnimi razlogi, zakaj je med delodajalci tako veliko povpraševanje po priseljenkah. Večina domačink v bogatih državah ni pripravljena sprejeti dela

5 Tak način zaposlitve je mogoče opredeliti kot totalno institucijo. Majda Hrženjak definicijo totalne institucije povzema po Foucaultu in Goffmanu in jo definira kot »prostor bivanja in dela, kjer večje število posameznikov, dalj časa izoliranih od širše družbe, živi zaprto, formalno predpisano življenjsko rutino« (Hrženjak 2007: 19).

Slovenska varuška z varovancem v Egiptu. Aleksandrija, 20. leta 20. stoletja.

Vir: Dokumentacija SEM

live-in, med drugim tudi zato, ker imajo svoje domove in svoje družine, za katere skrbijo. Čeprav imajo tudi priseljene ženske po navadi doma družine in otroke, pa skrb zanje prepuščajo partnerjem ali materi, sestri ali najstarejši hčeri. Večina jih namreč pričakuje, da bo njihova zaposlitev v tujini zgolj prehodna in jim bo zaslužek omogočil premostitev trenutne socialne stiske v domovini (Hrženjak 2007: 46).

Obstaja nekaj osnovnih načinov, kako priseljenke v evropskih domovih najdejo zaposlitev kot gospodinjske pomočnice. Po pomoč se zatečejo k organizacijam, kot sta Karitas in Rdeči križ, pogosto tudi Cerkev. Te organizacije jim tudi pomagajo najti delo. Najpogostejši in najvarnejši način pa so neformalne mreže. Sorodnice ali prijateljice, ki že bivajo in delajo v ciljni državi, jim posodijo denar za prihod in pomagajo pri namestitvi in iskanju dela. Še

posebej dobrodošlo je, da je delodajalec že vnaprej znan, saj jim to omogoči pridobitev delovnega dovoljenja (Hrženjak 2007: 48–49).

Danes ženske predstavljajo petdeset odstotkov mednarodne emigrant-ske populacije. S svojim delom ekonomsko prispevajo tako v državi izvora kot tudi v ciljni državi. Majda Hrženjak poudarja, da čeprav so ženske, ki se zaposlujejo v bogatejših državah, nedvomno v težkem položaju, pa revščina ni vedno edini razlog za njihovo izselitev. Tega je mogoče iskati tudi v spolni diskriminaciji v izvorni državi, kamor spadajo prisilna poroka, prepoved ločitve, beg iz ponesrečenega zakona itd. Lahko pa se migrantke le pridru-žijo družini, ki je že emigrirala (Hrženjak 2007: 40–42). Primerjave zgoraj navedenih značilnosti z migracijami aleksandrink so pomembne, ker so tudi one živele in delale na delovnem mestu, pošiljale denar domačim, imele malo prostega časa, kot varuške niso mogle imeti pri sebi svojih otrok, na varovan-ce so se čustveno navezale, denarja največkrat niso pošiljale možu, ampak ženskim sorodnicam itd. Zato opisanih pojavov pri aleksandrinkah ne more-mo imeti za izjemne, enkratne ter značilne samo zanje.

Sheba Mariam George je opravila etnografsko raziskavo v ZDA in drža-vi Kerala v Indiji. Pod drobnogled je vzela indijske migrantke v ZDA, mlade ženske, ki prihajajo v ZDA in se tam kvalificirajo za medicinske sestre. Za pridobitev licence, ki jo potrebujejo za opravljanje dela, se morajo dve leti intenzivno izobraževati (George 2005: 1). Prav zaradi potrebe po pridobitvi licence in izobraževanja najprej emigrirajo ženske. Nadaljevanje je odvisno od njihovega statusa: poročenim se pridruži družina (mož in otrok oz. ot-roci), nekatere samske pa odidejo domov z zeleno karto, se tam poročijo z domačinom in ga kot moža pripeljejo s seboj (George 2005: 67).

Raziskava je zanimiva zaradi primerjave z aleksandrinkami, saj obrav-nava migracije tistih žensk, ki v deželo priselitve pridejo najprej, za njimi pa nato še možje in otroci. Nadalje raziskava prikazuje, kaj se dogaja z otroki izseljenk, ki ostanejo v primarni deželi, in pri tem ugotavlja, da ostanejo ot-roci in mož doma brez matere najmanj dve leti, saj si mora ta najprej pridobiti izobrazbo in licenco za opravljanje poklica. V tem času za otroke skrbijo tašče in sorodniki, ki jih izseljene matere sicer tako ali drugače podpirajo: pošiljajo jim denar, darila, nekaterim mlajšim sorodnikom pozneje pomagajo tudi pri njihovem odhodu v ZDA (George 2005: 93).

Sheba Mariam George ne zanika svoje osebne čustvene vpletenosti v raziskavo. Na začetku opiše lastne občutke bolečine, žalosti in osamljenosti po materinem odhodu na šolanje za medicinsko sestro v ZDA, ona, dva brata in oče pa sta se ji pridružili šele po dveh letih. Glede na to, da se je sama pri-družila materi kot 12-letna deklica, se sprašuje, ali je potemtakem tudi sama

emigrantka/imigrantka v ZDA? Sklene, da le »polovična«, ker je v ZDA prišla kot otrok (George 2005: 1–11). Raziskovala je tudi vprašanja identitete mož medicinskih sester pa tudi usode otrok. Sheba Mariam George poudarja, da brez nadaljevanja svojega raziskovalnega dela v izvorni skupnosti v Kerali, od koder so medicinske sestre prihajale v Central City v ZDA, ne bi mogla razumeti transnacionalnih povezav med izselitvenim in priselitvenim okoljem in tega, kako zelo pravila, norme in vrednote iz primarnega okolja vplivajo na priselitveno okolje:

Šele v Kerali sem lahko dojela močan vpliv družinskih pravil in norm, kot tudi močno vlogo Cerkve, da se namreč vsa pravila nadaljujejo tudi v imigrantskem okolju. Še posebno se mi je v celoto vstavil košček stigmatizacije medicinskih sester v imigrantski skupnosti v ZDA, ki je zelo odstopal od siceršnjega visokega vrednotenja dela medicinskih sester v ZDA; šele v Kerali pa sem na podlagi lastnih izkušenj pri terenskem delu spoznala, od kje ta stigmatizacija izhaja in od kod se je prenesla tudi v imigrantsko skupnost v ZDA (George 2005: 9).

Pozorna je bila predvsem na vrednotenje medicinskih sester v priseljski skupnosti, saj jo je začudilo, da jih imenujejo *dirty nurses* (George 2005: 4). Čeprav so medicinske sestre v ZDA spoštovane in imajo zaradi svoje kvalifikacije visok status, so v njeni priseljski skupnosti dobile naziv 'nečiste medicinske sestre'. V Kerali je ugotovila, da je v njeni izvorni družbi za žensko sramotno, žaljivo in nečastno ter prepovedano dotikati se moškega, ki ni njen mož (George 2005: 10–11). Poklic medicinske sestre je prav to: dotikanje tudi gole kože neznanih moških. Od tod izvira negativno vrednotenje medicinskih sester, ki se je iz primarnega okolja preneslo v migrantsko in se močno razlikovalo od siceršnjega vrednotenja medicinskih sester. Zanimalo jo je tudi, kako širša indijska migrantska skupnost iz Kerale v Indiji, krščanskega predela Indije na jugozahodu dežele, od koder so se selili v Central City v ZDA, vrednoti može medicinskih sester (George 2005: 13). Ugotovila je, da se je nizko vrednotenje razširilo tudi na njihove može; odslej so jih imenovali samo še »može medicinskih sester«.

Na tem mestu lahko poiščemo povezave z vrednotenjem mož aleksandrink, kot je o tem pripovedovala vnukinja aleksandrinke: »In potem, tem moškim so natikali vse sorte, ali ne ...« To slabo vrednotenje mož aleksandrink je veljalo zlasti za domače okolje, kjer so bili na neki način stigmatizirani vsi: aleksandrinke, njihovi može in otroci. Hčerka aleksandrinke, ki ni mogla pozabiti, kako so jo učitelji v šoli vedno preskočili, ko so dajali otrokom mala darila, se spominja njihovih besed, češ »... saj pri vas pa imate,

Med medicinskimi sestrami različnih nacionalnosti v Kanadi so bile tudi Slovenke. Montreal, 70. leta 20. stoletja.
Vir: Dokumentacija SEM

ko je mama v Egiptu ...«, ali ji govorili, da je mama sploh nima rada, ker jo je pustila in šla v Egipt.

Tovrstne stigmatizacije so, kot lahko domnevamo, trajale več desetletij in so se nato prenesle tudi na vrednotenje dediščine. To vrednotenje velja zlasti za slovenski prostor, ne pa tudi za Egipt, saj slovenski moški v Egiptu niso izgubili svojega statusa. Razlika je tudi v tem, da v Egiptu niso delovale tako močne slovenske skupnosti, kot je to skupnost iz indijske Kerale v ZDA, ki jo obravnava Sheba Mariam George. Možje medicinskih sester iz Kerale po prihodu v obravnavano skupnost v ZDA izgubijo svoj socialni pa tudi ekonomski položaj, saj praviloma dobijo slabšo službo (George 2005: 67). Ker s tem na neki način izgubijo svojo samozavest, se močno navežejo na cerkveno občestvo, ki deluje v tej migrantski skupnosti in še naprej ohranja tradicionalno delitev vlog na moškega kot dominantnega gospodarja in na njemu podrejeno žensko. Moški se naslonijo na Cerkev, ker ta svoj model ohranja tudi v migrantski skupnosti in jim tako daje »pravi« občutek in podobo »pravilne« razdelitve družbenih vlog (George 2005: 13). Tako avtorica predstavi svojevrstno pomembno vlogo Cerkve v migrantski skupnosti. Vlogo, ki je bila tako na Goriškem kot v Egiptu pomembna tudi za Slovence.

Ker so spomini otrok in vnukov aleksandrink močno povezani s spomini na odsotno mamo ali babico, njihova odsotnost pa se prikazuje kot posebnost aleksandrink, so pomembne primerjave z odsotnimi materami v drugih migracijskih procesih na slovenskem etničnem ozemlju. V mislih nimamo le domžalskih slamnikaric, ki so sezonsko delale po vsej Srednji Evropi in se

Otrok v varstvu pri sorodnici v času, ko sta bila njegova starša sezonska delavca v Avstriji. Lucova v Prekmurju, 70. leta 20. stoletja.

Vir: Dokumentacija SEM

selile v ZDA, njihovi potomci pa se še danes spominjajo, kako »so doma puščale majhne otroke in kako so iz sveta prinašale stvari, ki se jih v Domžalah ni dalo dobiti, pa tudi sredstva za boljše življenje svojih družin in za šolanje otrok« (Roškar 2009: 31–32).

Na slovenskem etničnem ozemlju so bili v prvi polovici 20. stoletja starši pogosto odsotni. Izseljevanje je bilo namreč množično, dolgotrajno in pomembno za preživetje. Številne družine so več desetletij živele ločeno. Pričevanja o tem lahko zasledimo v številnih življenjskih zgodbah, ki so jih zbrali slovenski etnologi. Zanimivo zgodbo je opisala Inga Miklavčič-Brezigar: o aleksandrinki, ki je kot samska in brez otrok med letoma 1922 in 1928 delala v Kairu. Takrat se je tudi njena sestra, ki je imela majhnega otroka, z možem odselila v Argentino, svojo hčerko pa je »še kot dojenčka pustila pri domači družini, saj ne bi prenesla dolgega potovanja v Ameriko« (Miklavčič-Brezigar 2001: 110).

Marija Makarovič je pisala o hčerki staršev, ki so se leta 1933 odselili v Francijo. Pripovedovala je, da sta starša s seboj vzela dva starejša otroka, njo, štiriletno deklco, pa pustila pri stari materi (Kordiš in Makarovič 2002: 116–129). Marija Makarovič je povzela tudi zgodbo izseljenca v Nemčijo. Pripovedoval je, da sta z ženo ob selitvi doma pustila enoletno hčerko. Polni dve leti je zanjo skrbela stara mati, ko je bila stara tri leta, pa se jima je pridružil. V prvem obdobju skupnega življenja je mamu še večkrat poklicala »teta« (Kordiš in Makarovič 2002: 144). Marija Makarovič povzema tudi zgodbo moškega, ki se je rodil leta 1930. Ko je bil star šest let, je šla njegova mati za očetom v Francijo, njega pa pustila pri stari materi. Po desetih letih (1946), ko

je bil star že šestnajst let, sta se oče in mati vrnila (Kordiš in Makarovič 2002: 403). Naslednje pričevanje, ki ga povzema Makarovičeva, je opis stanja doma, ko je bil zaradi dela odsoten oče:

Mati so bili vse od takrat, ko so prišli k nam, pa vse do leta 1938 večinoma sami z otroki doma. Nikogar ni bilo, ki bi jim nabrusil in sklepal koso, nabrusil žago, popravil svinjak in nasadil orodje. Za vse so morali prositi sosede in druge ljudi. Večkrat so modrovali: »Ni ga čez moško roko.« Najtežje je bilo v času košnje, pa tudi pri pripravi drv za zimo, ostali so sami z nami, majhnimi otroki, in se tako ubijali (Kordiš in Makarovič 2002: 42–45).

Iz gornjega citata vidimo, da je družina, v kateri je bil oče bolj ali manj odsoten triintrideset let, pogrešala predvsem njegovo fizično moč pri težkih fizičnih in pomembnih kmečkih delih. Ko pa potomci aleksandrink govori-jo o materah in babicah, govorijo o pogrešani ljubezni, neceloviti družini, o tem, kdo jih bo naučil kuhati itd. Zato raziskovalka Torra Borrás pravi, da migrantke živijo v upanju, da domači razumejo, da jim s tem, ko jim pošiljajo denar, pošiljajo tudi ljubezen, oziroma da sta prav pošiljanje denarja in skrb za domače od daleč znamenje in odraz ljubezni. Da lahko vzdržijo svoje emigrantsko življenje, jih držita pokonci prav prepričanje in upanje, da jih njihove družine res tako sprejemajo (Torra Borrás 2008: 4).

Marija Makarovič navaja tudi primer ločenega življenja matere in otroka zaradi notranje delovne migracije:

Zgodaj spomladi leta 1929 se je mama odločila, da bo šla v Kočevje, kjer naj bi delala v kuhinji Dijaškega doma. Takrat še nisem bil star devet let. Ko je odhajala, ji je bilo hudo. Tudi jaz sem bil žalosten, a sem to nekako lažje prebrodil, ker sem šel k ljudem, s katerimi smo se vedno dobro razumeli (Kordiš in Makarovič 2002: 280).

Irena Destovnik v svoji raziskavi o ženskah v času kmečkega gospodarjenja na Koroškem v obdobju druge polovice 19. in prve polovice 20. stoletja piše tudi o odnosu do otrok (Destovnik 2002). Pri tem ugotavlja, da je bil način življenja, v katerem so bili otroci ločeni od staršev, pogost in prav nič ne-navaden pojav. Pogosto se je to dogajalo po rojstvu nezakonskih otrok, ko oče in mati nista imela socialnih ali ekonomskih možnosti, da bi zaživela skupaj. Tedaj je otrok ostal pri enem od staršev ali pri starih starših, pogosto pa tudi v reji. Če se je takšnemu paru rodilo več otrok, so ti pogosto živeli ločeno drug od drugega, saj so otroke razdelili po družinah materinih in očetovih sorodnikov (Destovnik 2002: 161–179). Kadar so ob rojstvu nezakonskega otroka

Mož in hčerka z Goriške pošiljata fotografijo mami v Egipt. 30. leta 20. stoletja.

Vir: Dokumentacija SEM

nastala generacijska nesoglasja (nasprotovanja poroki staršev), se je morala mati odpovedati tudi otroku. Irena Destovnik navaja primer sogovornika, ki je moral kot novorojenček za nekaj mesecev od hiše, ker je ded poroki staršev in njegovemu rojstvu tako zelo nasprotoval; k sebi ga je vzela ena od sosed (Destovnik 2002: 177).

Prav tako je bila ločenost matere od otrok običajna, kadar so se samske matere preživljale tako, da so za daljša obdobja odhajale na sezonska dela v bližnje pa tudi v bolj oddaljene kraje. Tudi v teh primerih otroci niso nikoli živeli skupaj z materami (Destovnik 2002: 175). Za otroke so skrbeli sorodniki, otroci pa so bili pogosto dobrodošla delovna sila na večjih posestvih: »Po mamini smrti nam je šlo težko. K sreči je živela pri nas očetova mama, naša stara mati. Njo smo potem vzljubili kot pravo mamo« (Kordiš in Makarovič 2002: 306).

Zato se morda lahko vprašamo, ali se ni motiv odsotne matere aleksandrinke vtisnil v našo zavest prav zato, ker je bila zaradi izseljenstva odsotna mati pogosta praksa na vsem slovenskem ozemlju. Morda je to kolektivna bolečina, ki je našla svojo končno personifikacijo prav v liku odsotne matere aleksandrinke. V tem liku je svojo mater prepoznal še marsikateri potomec izseljenih staršev iz drugih slovenskih pokrajin. Aleksandrinka je v tem smislu pravzaprav simbol, ali kot pravi Rajko Muršič, da dediščino lahko mislimo predvsem kot simptom (Muršič 2005: 36).⁶

6 Morda je nekaj tudi na tem, da si Slovenci upamo občutiti obup in žalost in ju tudi izpostaviti. Z njima se laže istovetimo kot z veseljem, s ponosom, z napredkom, izbiro itd. O uspešnih aleksandrinkah se malo govori, ker bi nas to soočilo z našim lastnim vprašanjem: ali smo sami v življenju uspeli? Smo izkoristili vse možnosti, ki so nam prišle na pot, smo bili pogumni, odločni, smo sploh iskali nove možnosti za izhod iz danih okvirov ali pa smo samo pristali na obstoječe in sedaj raje ne slišimo za uspešne, ki so naredile korak dlje in korak stran od danega? Morda se zato več govori o žalostnih kot o uspešnih aleksandrinkah.

**DEDIŠČINA ALEKSANDRINK
V SPOMINU NJIHOVIH
POTOMCEV**

*Hčerka aleksandrinke, ki se je leta 1947 rodila v Aleksandriji. Danes živi v Gorici.
Konec 50. let 20. stoletja. Vir: Dokumentacija SEM*

Janez Bogataj navaja, da je dediščina temelj identifikacije, iskanja in potrjevanje tipičnega, značilnega in samo »našega«. Dediščina ne more nastati sama po sebi, temveč šele po naši zavestni presoji in tudi strokovnih utemeljitvah. Izbiramo in odbiramo po kriterijih, včasih tudi po občutkih (Bogataj 1992: 9–12). Pri odločitvah o tem, kaj naj bi bilo »naše«, ima naša lastna presoja veliko težo (Muršič 2005: 35). Kako so se potomci aleksandrink odločili, kaj je »naše«; zakaj so izbrali prav dediščino aleksandrink? Po katerih kriterijih so aleksandrinke dobile tako vidno vlogo, da so jim postavili lastno spominsko zbirko v središču vasi?

Termin aleksandrinke se je v strokovnem izrazoslovju začel uveljavljati s knjigo Dorice Makuc z istoimenskim naslovom (Makuc 1993). S tem poimenovanjem se je nekoč na Goriškem označevalo dekleta in žene, ki so se zaposlovale v Egiptu, največ prav v Aleksandriji. V pogovorih s sogovorniki sem pogosto zasledila tudi termin »Egipčanka« ter naletela na sorodnike, ki so mi dejali, da njihova mama/babica ni bila aleksandrinka, saj da je delala v Kairu. Za nas je pomembno dejstvo, da je s knjigo Dorice Makuc slovensko izseljevanje v Egipt dobilo svoje ime – uveljavil se je izraz aleksandrinke. S tem so se izseljenke v Egipt bolj kot prej vzpostavile kot homogena skupina, na podlagi katere je bilo tudi lažje oblikovati skupno identiteto njihovih potomcev in skupno dediščino.

Iskanje in poudarjanje tipičnega lahko vodi v stereotipe, npr. s pretiranim poudarjanjem enega segmenta. Odnos do dediščine je lahko tudi negativen; kot takšen se pojavlja pri posameznikih, ki zavračajo vse, kar je povezano s preteklostjo. Pri nekaterih ljudeh je to povezano tudi z žalostnimi spomini na trdo mladost in ne nazadnje tudi na svet in okolje, katerega se sramujejo (Bogataj 1992: 17–18). Nekateri potomci aleksandrink, zlasti njihovi zapuščeni otroci, dediščino aleksandrink zaradi čustvene prizadetosti obravnavajo negativno. Odnos do dediščine je lahko subjektiven in zgrajen na lastnih življenjskih izkušnjah. Tako je vnukinja aleksandrinke pripove-

Aleksandrinke v Zavetišču šolskih sester, kjer so se Slovenke pogosto družile. Aleksandrija, 30. leta 20. stoletja. Vir: Dokumentacija SEM

dovala o odnosu svoje mame do Egipta: »Naša mama pa sploh ni nič hotela slišat o aleksandrinkah, ker je tudi njo mama kot dojenčico poslala domov« (AO 2005–09).

Kako dediščino razumeti in z njo živeti? Njen pomen lahko strnemo v pojme, kot sta spomin in identiteta; da o dediščini sploh lahko govorimo, pa je pomembna kontinuiteta. Identiteta je tista lastnost ali značilnost, s katero nam dediščina pomaga pri sooblikovanju lastne osebne, krajevne ali narodne pojavnosti (Bogataj 1992: 44). Razumevanje pojma dediščina je odvisno od interpretacij njenih nosilcev, ki delujejo in mislijo pod vplivi različnih dejavnikov: izkušenj prejšnjih generacij, lastnih potreb v sedanjosti, politične ideologije, strokovnega diskurza in tudi medijev (predvsem časopisov, televizije in interneta), pa tudi osebnega izkustva in prakse akterjev, ki izbranim predmetom in veščinam iz preteklosti v sodobnosti selektivno dajejo pozitiven pomen (Fakin Bajec 2011: 23).

Opazujemo, kako skupine in skupnosti v vzajemni interakciji soustvarjajo in sooblikujejo svojo družbeno resničnost. Izročila in tradicija so del gradiva, ki ga pri tem uporabijo (Muršič 2005: 28). Če torej na eni strani obstaja nekaj, kar lahko v določenih okoliščinah prepoznamo kot dediščino, na dru-

gi strani pa so pomeni in vrednosti, ki jih ji lahko pripisujemo, stroka posreduje med tem, kar določena skupina prepozna(va) kot dediščino in jo umesti v upravno-politični prostor, in seveda vzvratno. Ko nas zanima dediščina, je prvi izkustveni korak, ki ga naredimo kot preučevalci vezi med dediščino in njihovimi tvorci (uporabniki in prenašalci), empirična izkušnja njihovega življenja in njihove »drugosti« (Muršič 2005: 32).

Muršič poudarja, da dediščino lahko mislimo le kot simptom; na podlagi tega, kako v neki skupnosti vrednotijo dediščino, lahko nekaj spoznamo tudi o sami skupnosti, družbi, posameznikih v tistih krajih. Kaj nam ti simptomi povedo? Kakšen način življenja in vrednotenja se skrivata za temi simptomi? Že vprašanji predpostavljata, da je verjetje v dediščino onkraj družbenih izhodišč njenega prepoznavanja in priznavanja, potrjevanja, vrednotenja neopisljivo in v tem pomenu nesmiselno (Muršič 2005: 36). Božidar Jezernik povzema, da ima beseda »dediščina« že dolgo zgodovino, v zadnjem četrtletju 20. stoletja pa se je uveljavila raba, ki se nanaša na kulturno in naravno dediščino. Prva pomembna definicija je bila sprejeta leta 1983 na britanski nacionalni konferenci, ko so dediščino definirali kot tisto, »kar je prejšnja generacija ohranila in predala sedanji in kar pomemben del populacije želi predati prihodnjim generacijam«. Dediščina določa našo identiteto, saj je nekaj, kar dobimo/podedujemo, pa če hočemo ali ne. Prav zato, ker si jo delimo, smo pripadniki določene skupnosti, družine, naroda. Ohranjamo jo, da lahko častimo »naše« in izključujemo »druge« (Jezernik 2005: 11–12).

Potreba po ohranjanju preteklosti sicer temelji na več predpostavkah. Najprej na tem, da je preteklost drugačna od sedanjosti. Danes prežitke preteklosti cenimo zaradi simbolične reference, zaradi reprezentativnosti, ker ohranjajo spomin na tipične ali karakteristične posebnosti preteklosti, ker nam dajejo občutek kontinuitete. Preteklost je integralni del modernega človeka, naša zmožnost, da se spominjamo lastne preteklosti in se z njo identificiramo. Preteklost daje našemu bivanju smisel, vrednost in pomen. Pri tem je vloga dediščine, da gradi kolektivni ponos in smisel. Najpogostejši načini rabe dediščine so trije: občudovanje (poudarjanje tistih oblik preteklosti, ki jih cenimo danes), zasmehovanje in prepuščanje pozabi, kar se nam danes zdi sramotno ali škodljivo. Vendar dediščini očitati njeno pristranskost ni smiselno početje, saj je prav pristranskost bistvo dediščine. S pomočjo pristranskega ponosa do določene preteklosti dediščina potrjuje našo identiteto in vrednost (Jezernik 2005: 13–20). Preteklost je v večji ali manjši meri produkt sedanjosti, saj svoj spomin ves čas oblikujemo in preoblikujemo. Svojo dediščino preoblikujemo, da bi jo naredili privlačno za sodobnost; skušamo jo narediti za del nas samih in sebe za del nje. Dediščina bi dobesedno

*V Egiptu živeči
hčerka in vnukinja
aleksandrinke, na
ogledu razstave o
aleksandrinkah
v Slovenskem
etnografskem muze-
ju. Ljubljana, 2009.
Avtorica: Tina
Mihelj*

pomenilo tisto, kar smo prevzeli, podedovali od prednikov, vendar v sodobnih izpeljavah najpogosteje ne gre za tovrstno dediščino, gre za procese spreminjanja v dediščino, za »dediščinjenje«. S tem izrazom označujemo različne oblike, načine, procese invencije dediščin, uveljavljanje novih dediščinskih objektov, oblikovanje in prodiranje dediščinskih vrednot in naziranj. Dediščina nastopa kot posest potomcev skupnega prednika (Baskar 2005: 41–43).

Za potomce aleksandrink so skupni predniki aleksandrinke, njihova dediščina pa je tako razločevalni kot identifikacijski moment. Zato je tudi sin aleksandrinke, rojen v Egiptu, dejal: »Najbolj me pa moti to, da danes o aleksandrinkah in o Egiptu govorijo tisti, ki pojma nimajo, ki nič ne vedo o Egiptu« (TZ 2008–11).⁷

Njegova zamera je bila tako velika, da se ni udeležil odprtja razstave V spomin aleksandrinkam, niti si je ni ogledal pozneje. Zato, ker so jo pripravljali ljudje, ki niso bili rojeni v Egiptu, niti niso tam nikoli živeli; šlo je za: biti rojen tam in živeti tam! Skupine potomcev sestavljajo otroci, vnuki, pravnuki, čeprav so to le po eni liniji potomci aleksandrink, čeprav je bila le ena od obeh babic aleksandrinka. Šteje se namreč linija po ženski strani: babica aleksandrinka, mama aleksandrinka; o očetih, ki so bili prav tako v Egiptu, se skoraj ne govori. Pri vpeljevanju potomstva aleksandrink je dominantna ženska linija. »Na aleksandrinke smo genetsko povezani. To so naši predniki, naša kri, mi smo njihovi potomci« (TZ 2005–03).

⁷ TZ: oznaka za terenske zvezke iz raziskave v letih 2005–2011, avtorica: Daša Koprivec. Hrani jih Kustodiat za slovenske izseljence v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani.

Pomembni elementi za konstruiranje skupinske identitete so zgodovina, junak, vrline, sveti kraji, posebna mentaliteta, uradni emblemi in simboli (Baskar 2005: 44). Tako v primeru aleksandrink zgodovino predstavljajo revščina, uboštvo, Italija, fašizem, raznorodovalna politika, prva svetovna vojna, propad kmetij in dolgovi. Lik junakinje predstavljajo aleksandrinke same, ki so »usodo vzele v svoje roke«: »Te ženske so bile heroji, je bilo junaštvo, ker so zmogle to, da so šle ven. Ker do takrat je bil vedno patriarhat, moški so imeli primat nad družino, potem so pa ženske vzele krmilo« (TZ 2005–01).

Med posebne vrline aleksandrink spada požrtvovalnost, saj so, da bi rešile kmetije, doma pustile dojenčke, kot sveti kraj pa nastopa Aleksandrija: »Gremo posnet to Aleksandrijo, da vidimo, kakšna je, ker ta Aleksandrija je bila vedno kot nekakšna podoba« (TZ 2008–12). »Sem se odločila, da grem pogledat to Aleksandrijo, sem si vedno želela, da bi vidla ta kraj, kakšen je ta kraj, od koder naša nona noče priti domov« (TZ 2007–09).

Kot posebno mentaliteto razumejo »svetovljanstvo, ki so ga none prinesle domov«, in znanje jezikov. Simbol – podoba dojilje z dojenčkom pa je na uradnem žigu Društva za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink.

Maruška Svašek poudarja, da dediščina ne nastane sama po sebi, temveč jo ljudje ustvarijo z različnimi mehanizmi. Pri tem deluje vrsta mehanizmov, med njimi koncepti spomina, ki pri »izbiranju« dediščine delujejo na dva načina: na eni strani kot selektivni in na drugi kot poudarjajoči spomin (Svašek 2005: 196). Spomin in dediščina sta pravzaprav najtesneje povezani kategoriji. Spomin je odvisen od mnogih dejavnikov. Vezan je na skupinske kontekste, ki oblikujejo identiteto družine ali skupnosti, ki ji pripadamo. Kako in kaj se ljudje spominjajo, ponuja možnosti za razumevanje sedanjosti (Fentress in Wickham 1992). Pomembni so simbolni elementi, ki jih ljudje pri oblikovanju skupinske identitete sami izberejo, odločilen pa je prav proces izbiranja.

Predstavitev spomina je zanimiva pri analizi sodobnih kolektivnih identitet, tega, na katerih elementih iz preteklosti so zgrajene. Pri tem se avtorji in raziskovalci lotevajo različnih terenskih raziskav, in čeprav so subjekti njihovih raziskav različni, raziskovalci pri njih ugotavljajo podobne mehanizme »ustvarjanja dediščine«. Dediščina je toliko bolj homogena, trdna in cenjena, kolikor bolj je spomin selektiven, kolikor bolj spomin iz celotnega zgodovinskega procesa izdvoji za oblikovanje specifične identitete potrebne elemente. Skupinska identiteta lahko temelji tudi na skupni travmi. Skupina spomin na travmatično izkušnjo iz preteklosti lahko ves čas ohranja, iz spomina na travmo pa se ohranja tudi njihova identiteta, skupaj z zunanji oblikami, kot so razstave, proslave in spominska obeležja (Svašek 2005: 195–198).

Aleksandrinka na obisku doma na Goriškem. Bukovica, 30. leta 20. stoletja. Vir: Dokumentacija SEM

Če izhajamo iz ugotovitve, da je spomin na travmo lahko gibalo skupinske identitete (Svašek 2005: 203), sta pri določanju bistva dediščine aleksandrink navzoči dve travmi. Prva travma je spomin na revščino v primorskih vaseh po prvi svetovni vojni in prepričanje, da so ženske odhajale v Egipt le zaradi revščine ter so se zato žrtvovale in trpele za svoje družine. Avtorica na tem mestu vpeljuje termin kolektivne žrtve (Svašek 2005: 196). Tako tudi aleksandrinke nastopajo kot kolektivne žrtve, saj naj bi bile v danih okoliščinah prisiljene k emigriranju v Egipt. Številne krajevne kronike se v prikazu zgodovine lastnega kraja nagibajo k prikazu tedanjega prebivalstva kot kolektivnih žrtev fašizma in življenja v italijanski državi. V tem smislu so tudi otroci aleksandrink, ki so živeli doma, razumljeni kot kolektivne žrtve odločitev mater za odhod v Egipt; pustile so jih doma, kjer naj bi odrasčali zapuščeni. In kako se ta na podlagi dveh kolektivnih travm izbrana dediščina aleksandrink – revščine kot glavnega akterja za njihove migracije ter zapuščenost njihovih otrok – predaja skupnosti in potomcem? Menim, da predvsem z osredotočenjem na posamezne segmente dogajanja, na primer le na tisto obdobje, ko so bile aleksandrinke dojilje. Ta selektivni spomin se

prenaša naprej s poezijo njihovih potomcev, s časopisnimi članki z izbranimi naslovi, ki asociirajo na aleksandrinke kot kolektivne žrtve.

Tretji segment travme pa bi lahko navezali na vse tiste otroke aleksandrink, ki so bili v Egiptu rojeni ter so ga morali v 50. in 60. letih 20. stoletja zapustiti. Tako so nenadoma ostali brez svoje rojstne dežele; bili so se prisiljeni vključiti v transnacionalne migracijske tokove in emigrirati v tedaj aktualne imigracijske države, kot so bile Avstralija, Kanada, Argentina in Brazilija. Ti so leta 1993 ustanovili tudi AAHA,⁸ organizacijo vseh rojenih v Egiptu. Organizacija naj bi ohranila spomin na to, da so bili tudi oni rojeni v Egiptu, da je bila to nekoč tudi njihova dežela, čeprav so jo bili prisiljeni zapustiti. Pomaga jim vzdrževati medsebojne stike ter pripravlja skupna srečanja v posameznih mestih, kjer ti ljudje živijo; pa tudi obiske, na primer Kaira in Aleksandrije. Na podlagi skupnih doživetij oblikujejo skupinske identitete. Med njimi se s skupnimi spomini in čustvi, povezanimi z določeno preteklostjo, oblikuje čustvena interakcija (Svašek 2005: 200–201). Zato imajo različne skupine ljudi, povezane s slovensko emigracijo v Egipt, različne travme. In od tod različne revitalizacije spomina. Zakaj revitalizacije spomina? Ker so se potomci aleksandrink postarali in šli v pokoj, ker se ozirajo v svojo preteklost in jim ta nekaj pomeni (Svašek 2005: 210). V starostni postajajo ljudje glede svoje preteklosti nostalgичni (Makarovič 2010: 544). Tako je tudi hčerka aleksandrinke pripovedovala:

Moji starši so bili dolgo v Egiptu, več kot trideset let. In ves čas sta imela domotožje po domu. Jaz tega nisem mogla razumet. Sploh pa nisem mogla razumet po tem, ko smo prišli sem. Kako sta lahko imela domotožje iz tistega raja priti sem, v to bedo, če lahko tako rečem. Je bila beda, seveda je bila razlika. Nisem mogla razumet. Zdaj pa razumem bolj, zdaj, ko sem tud jaz starejša, ko imam pa jaz domotožje po svojem rojstnem kraju, po Egiptu (TZ 2005–2).

Kristina Toplak poudarja, da so spomini in ustna pričevanja nepogrešljivi pri raziskovanju življenja migrantov in njihovih potomcev. Pomembni so, ker dajejo besedo posameznikom, ki se sicer vse prevečkrat »utopijo« v amorfni množici izseljenstva (Toplak 2008: 264–268). V svoji raziskavi sem v ospredje postavila pričevanja potomcev aleksandrink. Pomembna so pričevanja tistih, ki so živeli v Egiptu, tistih, ki živijo na Goriškem, pa tudi tistih, ki živijo v tujini. V raziskavo sem vključila otroke aleksandrink, njihove vnuke in pravnuke. Časovno prevladujejo njihovi spomini iz obdobja po

8 Kratica v francoskem jeziku se glasi *Amicale Alexandrie Hier et Aujourd'hui*, kar v prevodu pomeni 'Prijazna Aleksandrija včeraj in danes'.

Sin aleksandrinke po šestdesetih letih ponovno v Egiptu, v osnovni šoli, ki jo je obiskoval kot otrok. Aleksandrija, 2006. Avtor: Jožko Semič

prvi svetovni vojni. V določeni meri se pričujoča knjiga ukvarja s spomini današnjih odraslih o njihovem otroštvu, saj tudi govorimo o migracijskem procesu, končanem že pred več desetletji. Gre torej za odmev migracijskega procesa aleksandrink v sodobnosti.

Ko sogovorniki govorijo o svojem otroštvu, moramo upoštevati, da nam o otroštvu govorijo odrasli. Kot ugotavlja tudi Mirjam Milharčič Hladnik, smo v tem oziru v veliki meri odvisni od interpretacij odraslih o otroštvu. Odvisni smo od spominov, pripovedi, zapiskov, zgodb in dnevnikov odraslih, od družinskih migrantskih korespondenc in fotografij, ki nam jih opisujejo in pojasnjujejo odrasli. Večino gradiva lahko prispevajo samo odrasli, in to, kar iz njega izvemo, je percepcija in interpretacija odraslih o svojem otroštvu (Milharčič Hladnik 2011: 10). Jasna Fakin Bajec navaja, da tako kot posameznikovo življenje ni ločeno od življenja skupnosti, tudi osebni spomin ni izoliran. Po odločitvi, da bomo svoje osebne spomine delili z drugimi, pa postanejo celo javni in v skupnosti lahko dobijo tudi neko trajno vrednost (Fakin Bajec 2011: 89). Spomin sogovornikov se aktivira v sedanjosti, ki je

prepletena z drugimi vrednotami, potrebami, željami, kot je bil trenutek, ko so si jih zapomnili. Vnovično spominjanje pa je odvisno od sedanjih potreb in namenov. Jasna Fakin Bajc poudarja, da pri tem ne smemo prezreti procesov brisanja spominov, kadar želi posameznik pozabiti na neprijetne spomine. Spominjanje je zato kontinuiran proces pogajanj v posamezniku, in to med tem, kaj bo vnovič zapomnjeno, in med tem, kaj bo pozabljeno. Zato je aktiven proces, v katerem je preteklost ves čas reinterpretirana tudi zaradi potreb sedanjosti. Jasna Fakin Bajc navaja, da spomin ni neposredno posredovan iz generacije v generacijo, temveč se v mislih vsake generacije pretopi, vsaka generacija doda novo patino pomena (Fakin Bajec 2011: 90–94).

Pomembno pa je, da se pri ustnih virih sprašujemo o strukturi zgodb in interpretaciji dogodkov, ki nam ju posredujejo naši pripovedovalci (Milharčič Hladnik 2011: 12). Spomini sogovornikov, ki se ponekod združijo v kolektivni spomin, imajo v lokalni skupnosti tudi določene značilnosti mita. Tedaj spomini podajajo zgodbe, ki si jih delijo člani skupine, s katero se identificirajo. Ti spomini omogočajo pripovedovalcem pripovedovati o dosežkih, težkih situacijah, revščini, osamljenosti in zapuščenosti ter pomagajo posameznikom in skupnosti oblikovati simbole, slednji pa omogočajo medsebojno povezovanje (Fakin Bajec 2011: 100).

SPOMINI NA ODHODE IN ŽIVLJENJE ALEKSANDRINK V EGIPTU

V naslednjih podpoglavjih predstavljam pričevanja potomcev aleksandrink o vzrokih za izseljevanje v Egipt, o življenju v Egiptu in sočasnem življenju na Goriškem, saj iz njih lahko razbiramo vrednotenje lika aleksandrinke. Povzemimo: selitve Slovenk in Slovencev v Egipt so se začele že kmalu po izgradnji Sueškega prekopa, ki je odprl pot evropski emigraciji v Egipt. V Egipt so se začeli seliti trgovci z bombažem, arhitekti, obrtniki, zdravniki, uradniki in drugi. Za slovenske ženske je bila na začetku, to je že v 70. letih 19. stoletja, pomembna zlasti emigracija italijanskih in avstrijskih družin v Egipt. Slovenke so v prvem obdobju emigracije v Egipt, to je do konca prve svetovne vojne, živele še v Avstro-Ogrski, številne pa so bile zaposlene kot gospodinjke pomočnice v večjih mestih tedanje skupne države, to je v Trstu, na Dunaju, v Gorici. Prve Slovenke so v Egipt prišle prav z italijanskimi družinami iz Trsta in Milana in z avstrijskimi z Dunaja. Pri teh družinah so ostale zaposlene tudi po prihodu v Kairo in Aleksandrijo.

Selitev slovenskega prebivalstva v Egipt je bila tudi po prvi svetovni vojni značilna zlasti za zahodni del slovenskega etničnega ozemlja, ki je po koncu vojne in razpadu dotedanje skupne države Avstro-Ogrske pripadlo državi Italiji. Tradicija selitev v Egipt se je nadaljevala, saj je bilo tam še vedno mogo-

Ladja Esperia, ki je plula na relaciji Trst–Aleksandrija in s katero so potovale mnoge aleksandrinke. Prva polovica 20. stoletja. Vir: Dokumentacija SEM

če dobiti delo, ugodna pa je bila tudi pomorska prometna povezava med Trstom in Aleksandrijo (Drnovšek 2009: 37–39). Največ Slovenk je v Egipt odšlo iz ruralne okolice Trsta in Gorice. Slovenski pokrajini, iz katerih je odšlo v Egipt največ ljudi, sta Goriška in Kras. Po do sedaj znanih podatkih so bile znatna večina izseljenih ženske, med njimi pa so bili tudi moški (Gaberšček 1934: 256–258) in otroci (Koprivec 2010: 93–104). Intenzivne selitve v Egipt so trajale kar dobrih petinšestdeset let, med letoma 1870 in 1935, prekinile so se šele v nemirnem obdobju pred bližajočo se drugo svetovno vojno.

Zahodni del slovenskega etničnega ozemlja je bil po prvi svetovni vojni v veliki ekonomski in socialni stiski (Wohinz in Pirjevec 2002: 42–45). Migracija deklet in žena v Egipt je omogočala izboljšanje družinskega gospodarskega in socialnega položaja. Ta možnost izbire je bila ženskam dosegljiva bolj kot moškim. Moški, ki so ostali doma, so se zanašali na dohodek žena ali hčerk iz Egipta. Če je bilo mogoče, so se zaposlovali priložnostno ali pa se odločili za izselitev v Argentino, kar pa je bila zlasti za poročene skrajna izbira (Sjekloča 2004: 95–108). Največ mož aleksandrink, ki se niso odločili za izselitev v Argentino ali Egipt, je ostalo pri svojih ali ženinih starših, odvisno od tega, kje so si ustvarili družino. Te družine niso funkcionirale po veljavnih

predstavah o delitvi dela med možem in ženo, saj je v njih žena služila denar, moške pa so varovali otroke. Ker jih je socialna skupnost pogosto stigmatizirala, so nekateri moške svojo stisko reševali tudi v alkoholu. Z današnje časovne distance je o tem spregovorila vnukinja dveh aleksandrink, tako po mamini kot očetovi strani:

Ti moški so ostali sami doma, ženske so delale, služile za zemljo in druge stvari. In ti moški, razen gostilne in otrok in tistih žen, ki so ostale doma, niso imel nobenga. In potem so šli u gostilno, dva kozarca gor, dva dol in verjetno *so jim natikali vse sorte*. Od tistega je prišel tisti *glas*, da ženske, ki so prišle iz Egipta, bi mislili, da bi jim rekli hvala lepa za vse, dejansko pa so se čutile nekam odrinjene. In od tašč, moža in od otrok, ki so jih pozabili. Najbolj so bili pa otroci tisti, ki so se odtujili. To je bila tista škoda. Potem tistega denarja nobena stvar ni odtehtala, bi se reklo (AO 2005–09).

Migracije v Egipt so močno vplivale na družinsko življenje, saj pri ženskah, ki so ostajale v Egiptu deset, petnajst ali celo dvajset let, ni šlo le za

Moške na Goriškem so se s svojimi otroki pogosto fotografirali in fotografije pošiljali aleksandrinkam v Egipt. 30. leta 20. stoletja. Vir: Dokumentacija SEM

odhod v Egipt, ampak za sprejemanje načina življenja, na katerega so tako ali drugače pristali vsi odrasli družinski člani (Koprivec 2006: 101).

Podlaga za odhod v Egipt so bile raznolike socialne okoliščine, številni ekonomski razlogi in različni čustveni vzgibi; aleksandrinke so se za odhod odločale iz različnih razlogov. Pri tem so bile ekonomske razmere družine vzrok, včasih pa tudi le povod za odhod, ki je za določeno žensko pomenil možnost izhoda iz situacije, ki ji je v domačem okolju povzročala stisko. V tem primeru je bilo ekonomsko stanje dobrodošel povod za odhod v Egipt, kjer so lažje zaživele. V dosedanjih raziskavah distinkcija med povodom in vzrokom za odhod še ni bila dovolj poudarjena oziroma sta se povod in vzrok morda preveč enačila. Ločnica med njima je namreč subtilna in le malo žensk bi priznalo, da so ob odhodu od doma začutile (tudi) olajšanje (Koprivec 2006: 101).

V Egipt so se odseljevala mlada dekleta, zakonske žene in tudi vdove. Dekleta so se tam poročila in si ustvarila novo življenje; hčerke so šle, da bi pomagale družini svojega očeta; mlade zakonske žene, da bi pomagale družini svojega tasta in tašče; mlade vdove so upale, da bodo lahko z zaslužkom v Egiptu preživele svoje otroke. Pustile so jih pri svojih starših, pri tašči in tastu ali v reji pri drugih družinah v vasi. Presenetilo me je število mladih vdov, starih med 22 in 25 let, že z enim ali dvema otrokoma, ki jim je, najpogosteje za pljučnico, jetiko ali posledicami izčrpanosti po prvi svetovni vojni umrl le nekaj let starejši mož. Številne mlade vdove, ki so se odločile za odhod v Egipt, so se vrnile, ko so bili njihovi otroci že odrasli. Odšlo je torej več generacij žena in deklet. O zgodovini ženske emigracije v svoji družini je sogovornica iz Goriške povedala:

Mama je bila tudi v Egiptu. In njena sestra. Štiri tete, sestre od očeta so bile tudi v Egiptu. Pa nona je bila tudi, brez skrbi, tudi nona je bila. Je šla tja doli za dojiljo, je prišla domov, tu je rodila otroka in potem je šla dojit dol u Egipt. Da so kupili nekaj zemlje (AO 2005–08).

Aleksandrinka iz Goriške, rojena leta 1912, je odšla iz ekonomskih razlogov. O svojem odhodu in tedanjih okoliščinah je pripovedovala:

Smo kupili hišo in oče je ni mogel vse izplačati, zato se je zadolžil na posojilnici. Oče je bil mizar, a je slabo zaslužil, delal je, pa je imel izgubo. Zato se je odločil za odhod v Argentino, leta 1926. Za odhod na pot se je spet zadolžil na posojilnici. Na začetku mu ni šlo tako slabo v Argentini. Leta 1929 pa je bila velika gospodarska kriza in tudi oče je zgubil delo tam v Argentini, v Buenos Airesu. Tako sem jaz šla v Aleksandrijo leta 1931. Vsak mesec sem pošiljala denar do-

mov in sem plačevala samo obresti od očetovega posojila v hranilnici. Leta 1936 sem prvič prišla domov na obisk, takrat sem imela 24 let. Nisem imela namena vrniti se v Egipt, a obresti od hiše niso bile še plačane in oče mi je obljubil polovico hiše, če bi še naprej služila v Egiptu in plačevala obresti. Tako sem šla nazaj in devet let sem plačevala samo obresti za hišo. Do leta 1939, ko se je začela vojna in je italijanska lira devalvirala. Ampak potem me je oče še prosil, da bi ostala v Egiptu, da bi doma kupili eno *kravo*, da bi se preživel. In tako sem ostala tam in sem 35 let delala v Egiptu (AO 2005–13).

Drugače se je svojega odhoda od doma spominjala druga sogovornica, rojena leta 1916.

Sem šla tako veselo. In moja mama mi je pravila vse od tam dol, ker je bila v Egiptu pet let. In jaz sem bila vesela, da bom videla tiste kraje, kjer je bila moja mama. In potlej me je moja teta peljala tam, kjer je moja mama delala, me je peljala tudi k tisti gospe (AO 2005–06).

Pripovedovala je, da je rada odšla, ker jo je zanimalo vse novo; mamino pripovedovanje je bilo pomemben *čustveni vzgib* za odhod. Čeprav so bili razlogi predvsem ekonomski – starši so zaradi prezadolženosti izgubili del svojega posestva in so zato poslali hčerko v Egipt – so tudi pozitivne pripovedi mam, tet in drugih sorodnic o Egiptu vplivale na marsikatero odločitev za odhod. Sin aleksandrinke, rojen leta 1922 na Goriškem, se spominja družinskih razmer, ki so v Egipt odpeljale njegovo mamo:

Mama je pomagala tukaj doma, ampak oče ni bil ta pravi za delat. Stari starši, s katerimi smo živeli, pa so bili zelo strogi in so vedno hoteli delat, delat, delat. Moji starši so imeli še vinograd, ki ga je oče obdeloval, ma, on je obdeloval, obdeloval ... Potem, počasi, je zapustil vse. So zgubili veliko, je ostal tukaj en kos zemlje, tam en kos. In potem se je mama odločila za odhod v Egipt, ko je videla, da doma ni rešitve. Ja, sem imel tri leta, ko me je pustila. Ko sem bil deset let star, je poslala po mene (AO 2005–07).

Hčerka aleksandrinke, rojena leta 1928 na Goriškem, je pripovedovala, da ekonomski razlog ni bil edini vzrok za odhod njene mame v Egipt, saj so imeli doma veliko kmetijo in niso trpeli pomanjkanja. »Oče je rekel, zakaj je mama šla v Egipt, ko bi drugače lahko imeli še kakšnega otroka, ker smo imeli tako veliko posestvo doma. Nazadnje sva bila samo jaz in brat. Taka je bila usoda« (AO 2005–08).

Tudi vnukinja aleksandrinke iz Goriške je opozorila na subtilne nianse

družinskih odnosov, ki so lahko pripeljali do odhoda mladih žena v Egipt tudi kadar ekonomske razmere niso bile tako pereče.

Morate pogledat tudi to, kako je bilo v družini. Nevesta se je poročila, je prišla v družino, tu je bila tašča in ta jo je hotela živo požrt. Dostikrat se je prav tu začelo. Mlada se ni imela kam umaknit. Tašča je imela otroke, ko je bilo včasih tudi dvajset let razlike med starejšim in najmlajšim, da so bili ko vnuki. In ni nič hotela spustit. Potem je mlada šla u Egipt (AO 2005–09).

O konkretnem številu odhodov deklet in žena v Egipt imamo malo raziskav oziroma podatkov. Ti podatki nam po eni strani govorijo o številu slovenskega prebivalstva v Egiptu (Makuc 1993; Gaberšček 1934), po drugi pa o številu odhajajočih iz slovenskega prostora v Egipt (Muršič in Praznik 2003; Kalc 2011). Aleksej Kalc povzema statistiko goriškega okrajnega glavarstva iz leta 1907, narejeno na podlagi potnih listov in delavskih knjižic, izdanih za odhod na delo znotraj Avstro-Ogrske ali v tujino. Podatki so se ohranili po zaslugi ravnatelja Dekliškega liceja notredamskih šolskih sester v Gorici (Kalc 2011: 209). Omenjena statistika je za obdobje 1907–1913 za goriški prostor zabeležila 8.593 odhodov. Med njimi je bilo največ moških, ki so se selili znotraj Avstro-Ogrske. Po tej statistiki je bila tretjina izseljenih žensk, torej približno 1.900, od teh pa jih je dobri dve tretjini odšlo v Egipt. Med letoma 1907 in 1913 se je po tej statistiki iz Goriške v Egipt odselilo 1.450 deklet in žena. Največ aleksandrink je odšlo iz občin Prvačina in Renče, nato iz občin Bilje in Kojsko ter Dornberka in Vrtojbe (Kalc 2011: 211). Karl Pečnik navaja, da je bilo v Egiptu leta 1902 kar 5.300 slovenskih izseljenk in izseljencev, med njimi 5.000 »služkinj in dojilj« (Verginella 2011: 156).

Kalc opozarja, da razlogi, zaradi katerih so se aleksandrinke selile, še niso povsem raziskani in osvetljeni. Sodobne raziskave o vzrokih teh migracij se dokaj splošno sklicujejo na težke družbene in gospodarske razmere. Največkrat navajajo razloge, kot so odplačevanje dolgov, reševanje imetij pred propadom ter pomanjkanje življenjskih virov, manj pa pozitivne motivacije, kot so bile možnost napredovanja žensk v visoki egiptovski družbi, posodabljanje domačega kmečkega gospodarstva, izboljšanje življenjskih razmer ter obstoj trga zaposlovanja v Egiptu, ki je za gospodinjska dela, varovanje otrok in drugo ponujal neprimerno višje plačilo kot v Trstu ali Gorici (Kalc 2011: 212). Nadalje poudarja, da pa vsi ti našteti razlogi za izseljevanje aleksandrink še ne pojasnjujejo njihovega množičnega izseljevanja prav iz Goriške. Po mnenju Kalca je bilo večdesetletno izseljevanje žena in deklet v Egipt sistemske narave, bilo je odzivanje na potrebe in iskanje ravnovesja med potre-

bami domačega okolja in možnostmi, ki jih je nudil Egipt. Pri izkoriščanju teh možnosti so veliko vlogo odigrale sorodstvene in družbene solidarnostne mreže, zaradi katerih so lahko tradicionalna ženska dela našla dostop do novega in bogatejšega tržišča, se pravi, da je bil odhod deklet in žena iz Goriške v Trst in Gorico nadgrajen z odhodi v Egipt, kar so omogočale tudi nove transportne povezave (Kalc 2011: 213).

Slovenke so bile v Egiptu, predvsem v Kairu in Aleksandriji, zaposlene pri družinah, v hotelih ali pa so opravljale samostojne poklice. Pri družinah so opravljale različna dela: lahko jih delimo na tiste, ki so skrbele za otroke, tiste, ki so skrbele za odrasle, in tiste, ki so skrbele za hišo in gospodinjstvo. Za vse je značilno, da so živele na svojem delovnem mestu, se pravi, pri družini, v kateri so bile zaposlene. Za majhne otroke so skrbele varuške, za dojenčke dojilje, za odrasčajoče otroke pa vzgojiteljice in pozneje guvernantke. Za gospodinjstvo in hišo so skrbele sobarice, kuharice in splošne gospodinske pomočnice. Nekatere pa so bile zaposlene tudi kot osebne služkinje gospodarjeve žene in so skrbele za njihovo osebno garderobo.

Slovenke so bile zaposlene tudi kot sobarice v hotelih. Maloštevilne so opravljale tudi druge poklice, na primer poklic šivilje; te so delale in živele v lastnih domovih, ne pri gospodarjevih družinah. V pogovorih z aleksandrinkami in njihovimi otroki sem bila prevzeta nad spoznanjem, kako bogato znanje z različnih področij so si pridobile med svojim bivanjem v Egiptu. Govorile so po več jezikov, komunicirale so v francoščini, angleščini, nekoliko tudi v arabščini in grščini ter seveda italijanščini. Italijansko so se učile v osnovni šoli, ki so jo obiskovale v času, ko je Goriška pripadala italijanski državi, druge jezike pa v Egiptu. Pripovedovalke, ki so se rodile v Egiptu ali tja odšle v zgodnjem otroštvu, še danes lahko govorijo in pišejo v arabskem jeziku.

Aleksandrinke so si pridobile znanje o vzgoji, saj so otroke varovale v drugem okolju in drugi kulturi. Bile so guvernantke ali družabnice ženam bogatih poslovnežev. Osvojile so višje higienske standarde, kot so jih poznale doma. Bile so se sposobne prilagajati klimi, hrani, obleki, ritmu dela itd. Čeprav aleksandrinke danes obravnavamo kot skupino, so se v družine, pri katerih so delale, vključevale individualno. Vsaka se je morala sama prilagoditi delodajalčevim družinskim članom, njihovim medsebojnim odnosom in pravilom. Njihovo delo je bilo točno predpisano in se je vključevalo v hierarhijo druge hišne služinčadi.

Aleksandrinka iz Bilj, ki je pri judovski družini v Aleksandriji delala 22 let, je pripovedovala:

Aleksandrinki iz Goriške v Egiptu. Prva polovica 20. stoletja. Vir: Dokumentacija SEM

So bile tri osebe, je bil sine in žena in mož. Enajst oseb za tisto družino smo delali. Je bil kuhar, je bil pomočnik od kuharja, sta bila dva, ki sta stregla mizo, dva, ki sta delala stanovanje, jaz svoje sobe nisem pometala sama. Dela je bilo vsak dan velik. Potem je bil vrtnar, je bil tisti, ki je pral avte, so imeli šoferja, so imeli nočnega čuvaja, pol kaj še, perico. Jaz sem bila sobarica (AO 2005–13).

Pri naslednji družini – judovski družini s francoskim državljanstvom – je delala kot varuška. Gospodar je bil kirurg in leta 1958 so morali skupaj zapustiti Egipt. Po nekajletnem življenju v Bejrutu so odšli v ZDA, v Boston. Gospa Marija se je skupnega življenja spominjala takole: »Ti otroci so me imel prav za mamo, bi jaz rekla. Sem dosti z njimi imela potrpljenja. Sej ne, da ni bila dobra mati, a zelo so se navezali. En na drugega smo se« (AO 2005–13).

Aleksandrinka, ki je v Kairo odšla leta 1927, je o svojem delu pripovedovala:

Delala sem pri družini Koptov v Kairu. Skrbela sem za dve punčki. Je bila prijetna družina, bili so zelo prijazni. Samo, je bilo pa tole, nismo bili tako svobodni. Nisem mogla it ven. Edino je bila nedelja, da so pustili, nekako. To sem velik pogrešala. Mi je bilo zelo težko, ker nisem mogla iz hiše, ven. Pa sem se navadila tudi to. Imela sem tako lepo delo, da včasih si pomislim, zakaj sem se poročila (AO 2010–01).

Aleksandrinke, ki so služile pri bogatih družinah, se rade spominjajo tamkajšnjega udobja, med njimi tudi leta 1928 rojena sogovornica iz Prvačine. Najprej so bile v Aleksandriji njena babica, mama in dve mamini sestri, nato tudi oče, ko pa je bila stara šest let, so poslali tudi ponjo. V Aleksandriji je živela med letoma 1934 in 1946. S šestnajstimi leti je delala kot varuška pri družini z dvema otrokoma. Pripovedovala je:

Gospa je bila bolna, pa je imela predpisano sladko smetano in malo kakava povrh za pojest in je zmeri tudi meni dala. Sem imela vse odprto, vse. Sem zjutraj vstala, pa sem imela kavo, z mlekom in velik kos kruha. Danes bi bila gospa, če bi ostala tam doli (TZ 2005–01).

Sogovornica iz Gradišča nad Prvačino se je spominjala svoje tete in njene odločitve za življenje v Egiptu: »Ja, veste, je dobila drugo priložnost tam doli. Je izkoristila. Prav vse je imela. 40 let, je rekla, da ni niti mignla, da ni niti umila tisto žlico, je imela kuharje, je imela strežnika. Fajn življenje je imela« (AO 2005–08). Teta, ki se je leta 1908 rodila na Gradišču nad Prvačino, je odšla v Egipt leta 1929 in se tam poročila z bogatim tovarnarjem. Danes sta oba pokopana na pokopališču v Gradišču. Teta je bila v družini simbol bogastva in možnosti, kako z odhodom v Egipt doseči lepo in bogato življenje. Družini doma je pomagala na različne načine, z obleko, denarjem. Tako večkrat preseneti pozitiven odnos sogovornikov do Egipta: »Egipt je zelo lepa dežela, to naj najprej povem, in Aleksandrija je zelo lepo mesto« (TZ 2005–01).

Zlasti sogovorniki, ki so sami doživeli Egipt, bodisi Kairo bodisi Aleksandrijo, so o tamkajšnjem življenju govorili pozitivno. Drugačen odnos pa imajo sogovorniki, ki so kot otroci brez matere – aleksandrinke ostali doma na Goriškem. Ti so poudarili zlasti naslednje:

So bile punce, so šle in so se poročile tam doli. So bile žene, ki so pustile otroke in moža, no so tam dol ostale in tam tudi umrle. Neke so ostale doli, neke so prišle domov, neke so pomrle tam doli. Ki so pozabile na otroke, so pozabile na

može, so pozabile vse. Če so prišle domov, so prišle glih pogledat in so šle nazaj (AO 2005–08).

V slovenski kolektivni zavesti je najbolj prisotna podoba aleksandrinke dojilje. Zanje prevladuje mnenje, da so v Egiptu žalovale za svojimi otroki, ki so jih pustile doma, ko pa so se vrnile domov, so pogrešale svoje varovance, na katere so se čustveno navezale v Egiptu.⁹ Tematika je kompleksna zaradi močnega čustvenega naboja v spominih potomcev aleksandrink. Z njo so povezane številne življenjske zgodbe. To so spomini otrok aleksandrink, ki so kot dojenčki ostali brez mater in v oskrbi drugih ljudi, kar vključuje tudi to, da so jih dojile druge ženske. Njihove usode so bile različne: nekateri so bili rojeni na Goriškem in so njihove matere po dveh ali treh mesecih odšle za dojilje v Egipt; drugi so bili rojeni v Egiptu in so jih matere mesec ali malo več po porodu poslale v oskrbo domov na Goriško.

Večina pričevanj potomcev aleksandrink o njihovih materah in babicah, ki so bile dojilje, izhaja iz obdobja do leta 1925. Že konec 20. let 20. stoletja so se zaposlovale predvsem kot varuške, od doma pa so odhajale, ko so njihovi otroci že dopolnili dve ali tri leta (TZ 2005–2011). Deloma to lahko povežemo s koncem obdobja najhujše revščine, ki je Goriško zajela neposredno po prvi svetovni vojni, ko so ženske prijele za vsakršno delo in so v Egipt odhajale tudi za dojilje; to delo je bilo v Egiptu najboljše plačano. Kljub temu da je proti koncu 20. in v začetku 30. let 20. stoletja najhujši ekonomski pritisk popustil, so ženske še vedno odhajale. Otroke so puščale v varstvu materam ali taščam, same pa so si našle delo kot varuške, sobarice, kuharice.

Ni še raziskano, katere družine v Egiptu so se odločile za najem dojilje. So se matere odločale za pomoč pri dojenju ali pa niso imele dovolj lastnega mleka, da bi prehranile novorojenca? So skrb za novorojenca prepuščale najetim dojiljam, ker so bile močno vpete v družbeno življenje in so imele številne dolžnosti? O razlogih, zakaj so družine v Egiptu najemale dojilje, se je spraševal tudi Ellis Douek, varovanec Marie Koron iz Batuj, saj ga je pretresla smrt njene matere na začetku stoletja, ko je kot dojilja v Aleksandriji umrla za tifusom (Douek 2004: 116). Spraševal se je tako o razlogih za najemanje dojilj kot o razlogih, zakaj so ženske iz Goriške prihajale v Egipt in sprejemale plačano delo dojilj. Pri tem je kot enega pomembnejših razlogov izpostavil, da v prvi polovici 20. stoletja še ni bilo mlečnih nadomestkov. »Takrat je v primerih, ko mati ni imela mleka ali je umrla pri porodu, veljalo, da je dojenček obsojen na smrt, razen če se ne najde druga ženska, ki ga lahko doji« (Douek 2004: 115).

⁹ Povzeto po besedilu na razstavi V spomin aleksandrinkam, Prvačina, 2007.

*Varovanec aleksandrinke iz Bilj.
Aleksandrija, konec 20. let 20.
stoletja.
Vir: Dokumentacija SEM*

Med razlogi za selitve žensk iz Goriške je poudaril zlasti ekonomsko nujno iz obdobja pred prvo svetovno vojno. Zapisal je, da je kmečkim družinam, ki so se soočale z lakoto, ostal samo še en vir, ki jih je pred njo lahko obvaroval. Edino, kar je Goriška lahko ponudila zunanjemu svetu, so bile doječe matere (Douek 2004: 115). O ekonomski stiski v vaseh na Goriškem in odhajanju mladih mater za dojilje v Egipt je v svojih spominih na delo v Zavodu sv. Nikolaja v Trstu pisala tudi Pavla Hočevnar, ki je med drugim zapisala:

Kakor hitro je žena v teh krajih po porodu za silo okrevala in je imela dovolj mleka, jo je že prevzemal čut odgovornosti – ne skrb za novorojenčka, marveč zaskrbljenost za domačijo! Vedela je, da tam v daljnem Egiptu težko čakajo nanje bogate angleške in francoske matere z dojenčki. Čakajo njenega mleka, ki ga bo ukradla lastnemu neboljenčku v dneh, ko bi mu bila njena pomoč najbolj

potrebna. Pravijo, da so bile v Vipavski dolini vse strehe prekrte z zaslužkom vipavskih mater – dojlj v Egiptu (Hočevnar 1969: 88–89).

Nekaj pričevanj o dojljah najdemo v strokovni literaturi tudi za obdobje po prvi svetovni vojni, zlasti za 20. leta 20. stoletja. Tako na primer Dorica Makuc med številnimi v svoji knjigi navedenimi življenjskimi zgodbami predstavlja življenjsko zgodbo le ene dojlje, Marije Mozetič iz Mirna na Goriškem (Makuc 1993: 118). Za dojljo je v Egipt odšla leta 1926, doma pa pustila šestmesečnega sinčka, ki ga je »sestra privadila na cucelj«. Za odhod se je odločila, ker so bili doma zadolženi zaradi obnove domačije in da bi preprečila možev odhod v Argentino, ki je bila tedaj za družine na Goriškem druga migracijska alternativa (Makuc 1993: 119).

Aleksandrinkam dojljam sta se v diplomskem delu z naslovom Izseljevanje ženskega prebivalstva iz Spodnje Vipavske doline v Egipt posvetila tudi Niko Praznik in Sergeja Muršič (2003), ki sta primerjala položaj slovenskih dojlj z dojljami iz Belluna v Italiji (Perco 1984). Ugotovila sta, da so italijanske dojlje hodile zlasti v večja bližnja mesta, kot so bili Benetke, Milano, Torino, Bologna, in le v manjši meri v Egipt, medtem ko so bile ženske iz Spodnje Vipavske doline dojlje prav v Egiptu. Pri slovenskih dojljah je šlo najpogosteje za njihovo prvo ločitev od doma, vzrok za njihov odhod pa je bila velika finančna stiska v domačem agrarnem okolju. Dojlje so imele najboljši položaj med vsemi služkinjami in so bile tudi najboljše plačane (Muršič in Praznik 2003: 61–70).

Za obdobje pred prvo svetovno vojno sta zanimivi dve pričevanji vnukinj o babicah dojljah v Egiptu. Prva je iz Goriške odšla leta 1903, druga pa leta 1906, obe pa sta se vrnili domov (AO 2008–02 in AO 2007–02). Natančnejša so bila pričevanja o dojljah, ki so v Egipt odšle v 20. in 30. letih 20. stoletja. Hčerka aleksandrinke dojlje iz Prvačine je pripovedovala, da je njena mama odšla v Egipt leta 1922, ko je sama imela sedem mesecev. Po odhodu se domov, razen na občasne obiske, ni več vrnila in je leta 1959 umrla v Kairu. V pogovoru je njena hči dejala: »Nič nismo imeli od mam, prav nič, so nas pustile in so šle« (AO 2007–01).

Hčerka aleksandrinke z Gradišča nad Prvačino je pripovedovala, da je šla njena mama prvič v Egipt leta 1930, ko je bila sama stara dve leti. Po nekaj letih se je vrnila in nato po rojstvu drugega otroka odšla v Egipt kot dojlja:

Mama je šla tja doli za dojljo, tu je rodila otroka in poleg je šla dojit dol u Egipt. Da si je pripravila nekaj zemlje, da so kupili, ne. 1935 je rodila mojega brata, pol je pustila brata noni, svoji mami, in s tem smo živeli jaz in brat do 47. leta, dokler

ni prišla iz Egipta. A poleg sva bila bolj navezana na nono, ne na mamo, ker je nona nas rihtala (AO 2005–08).

Vnukinja dojlje, ki je v Egipt prav tako odšla iz Prvačine na Goriškem, se je spominjala, da je šla babica po smrti svojega moža leta 1925 za dojljo v Egipt. Babica se je poročila na mozevo kmetijo, kjer je niso lepo sprejeli, in rodila dva otroka. Po rojstvu drugega otroka je mož, ki je delal na železnici, zbolel in umrl za pljučnico. »S smrtjo njenega moža je njen status v družini padel na nulo,« je dejala sogovornica. Kaj narediti? Ko se je odločila, da gre v Egipt za dojljo, je bila njena hči stara devet mesecev (TZ 2008–15). Hčerka dojlje iz Bukovice je pripovedovala, da je njena mama odšla v Egipt za dojljo leta 1930, po rojstvu prvega otroka, njenega brata: »Mama je šla dol leta 1930, šla je za dojljo punčki, ki je bila dva meseca stara« (AO 2007–04).

Pomembni pa so tudi spomini varovancev aleksandrink, saj so bili ti najpomembnejši del njihovega življenja v kraju, kjer so delale. Za aleksandrinke je pomembno to, da njihova zaposlitev ni bila zaposlitev v klasičnem ekonomskem pomenu, saj so hkrati z zaposlitvijo prekinile prejšnji način življenja. Pri tem je bila pomembna tudi časovna dimenzija, saj so od doma odšle za več let. Minimalna doba, za katero se je »splachalo« oditi, da je dekle ali žena lahko kaj zaslužila, je bila tri leta. Pogosta so bila petletna obdobja, nato devetletna; bivanje varuške pri družini pa se je lahko raztegnilo tudi na petnajstletno odsotnost z doma. Znani so primeri, ko so v Egiptu ostale celo 37 ali 45 let ter se na Goriško vrnile šele po sueški krizi leta 1956 (TZ 2005–2011).

Izrazi, ki sem jih slišala o varovancih v pogovorih z varuškami, so bili fant, punca, »pupka«, otrok. Tako se je tudi aleksandrinka iz Prvačine spominjala svojih dveh »pupk«. Leta 1944 se je v Aleksandriji zaposlila kot varuška pri družini armenskega rodu. Njeni varovanki sta bili tedaj stari šest let in pol in pet let.

Sem si dobila službo, sem bila vzgojiteljica, za dve »pupki«, ko ta starejša ni mogla hodit v šolo, ker je bila mal slabotna. Bila sem poldrugo leto pri njih, sem imela se u redi, so me spoštovali. In sem bila, dokler nisem šla domov (AO 2007–07).

Pripovedovala je tudi o tipičnem dnevu z varovankama:

Zjutraj, ko smo vstali, sem gledala, da so punčke se umile, sem jih preoblekla, in poleg, za fruštak sem gledala, da imajo, in potem smo šle malo ven, u park. Potlej smo prišli domov, je bilo kosilo, sem pazila, da smo jedli, jaz sem jedla s punčka-

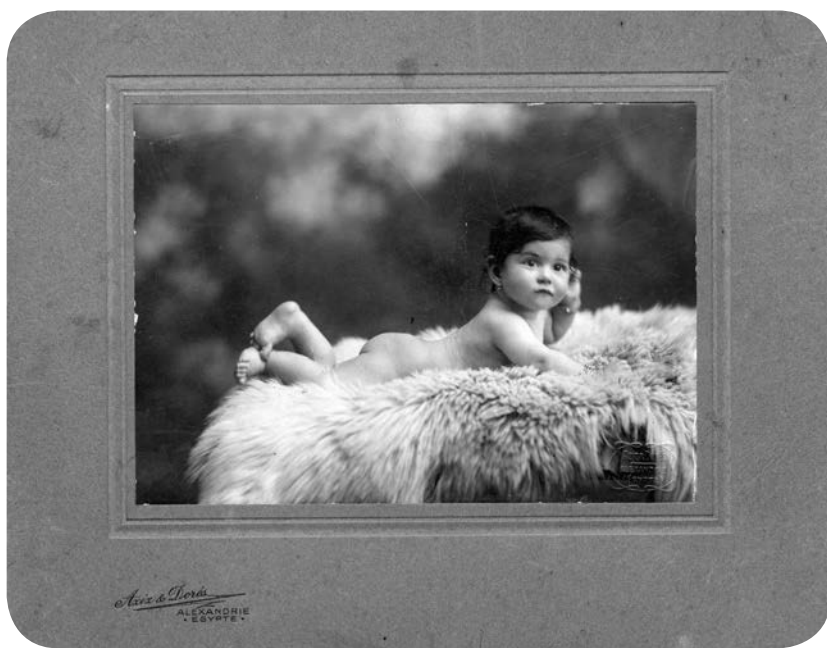
mi, posebej. Zgodaj popoldne smo imeli dve uri, ko smo se učili. In potem, pod noč, smo šle ven (AO 2007–07).

Med varovanci slovenskih varušek zasledimo mnenje, da so bile tako priljubljene zato, ker niso bile poklicne varuške s strogimi vzgojnimi in vedenjskimi pravili. Ta dekleta in žene so se znale družinam in otrokom prilagoditi, otroke so imele rade in so znale delati z njimi (AO 2008–08). Varovanci so ohranjeni v spominu otrok aleksandrink, njihovih vnukov in pravnukov. Imena, kot so Hamid, Lulu, Vito, Luciano, Roger, Mary, Fredy, Karim in druga, še živijo v družinah potomcev aleksandrink. Nekateri jih imenujejo kar »judiči, dojenči in egiptovski otroci«. Nekatera druga poimenovanja, kot so »razvajenček« ali »lumpa«, s katerimi se spominjajo varovancev svojih mam in babic, odražajo tudi njihova vrednotenja. Otroci aleksandrink so jim dajali tudi svoje vzdevke, tako je Lulu v družini otrok njene varuške postal »Lulček, zaradi katerega mame ni domov« (TZ 2007–06).

Včasih so varovanci – hote ali nehote – še dodatno posegli v usodo varuškinine družine. Tako se je hči aleksandrinke iz Batuj spominjala, da se je mama po enajstletni odsotnosti že vrnila domov, trdno prepričana, da za stalno. Tedaj pa je v družini, pri kateri je služila, umrl eden od malih sinov in njegova mati je tako vztrajno prosila varuško, naj se v uteho preostalima dvema vsaj za kratek čas vrne. Tako je ponovno odšla v Egipt, samo za nekaj mesecev, je bilo rečeno. Začetek druge svetovne vojne pa je njeno vrnitev odložil za več let, saj potovanje iz Egipta v Evropo ni bilo več mogoče. Hčerka, katere mama je v Egiptu delala 21 let, se je tega takole spominjala:

Sem imela pa 13 let, ko je mama prišla domov. In tistikrat je mislila, da bo doma. Pol je pa tisti fant umrl, kamor je ona bila. In mama njegova je stalno prosila, da bi spet prišla dol. Pol sta se oče in mama zgleda pogovorila in je mama šla spet nazaj. Ampak je pa prišlo to, da je prišla vojska, da so morje zaprli, pa ni mogla it domov, je prišla šele '46. leta. Takrat sem bila pa jaz že stara mula (AO 2007–05).

Otroci aleksandrink se spominjajo, da so jih imele te, kadar so spremljale družine svojih varovancev na poletni oddih v Evropo, včasih priložnost obiskati. Poleti, ko je bila v Kairu in Aleksandriji huda vročina, so mondene družine odhajale na oddih v razna evropska mesta, v Benetke, Ženevo, Nico, Pariz, z njihovimi otroki pa so potovale tudi varuške. Če so bile v dobrih odnosih z delodajalci, so lahko iz Trsta, ki je bil pomembno пристanišče na poti iz Egipta v Evropo, skočile na kratek obisk domov. Ti obiski so bili lahko veseli, če je prišlo domov dekle, vendar pa tudi travmatični in boleči, kadar je

Spomin na »dojenje« slovenskih dojilj se je na Goriškem ohranil tudi s fotografijami. Aleksandrija, 20. leta 20. stoletja. Vir: Dokumentacija SEM

prišla mati in je s seboj pripeljala tudi svojega varovanca, ki se ni niti za trenutek odlepil od nje. Med temi praviloma v naglici opravljenimi obiski je bila mati razdvojena med svojim otrokom in varovancem (AO 2005–10).

Varuške so bile tesno povezane z družinami svojih varovancev. Pri njih so stanovale in vzgajale otroke. S svojimi varovanci so si delile tako rekoč vse ure dneva, pogosto so si z deklicami delile tudi sobo. Zjutraj so bile one tiste, ki so jih zbudile, umile, poskrbele za njihov zajtrk, jih spremile v šolo, jih po šoli počakale, poskrbele za njihovo kosilo, se popoldan z njimi učile, jih nato spremile v park, da so se igrali, nato spet poskrbele za njihovo večerjo, jih umile in pospremile k spanju. Ali, kot pravi v knjigi svojih spominov Ellis Douek, varovanec Marie Koron iz Batuj:

Matere so bile nekoliko oddaljene in povezovali smo jih z boljšimi in pomembnejšimi stvarmi. Niso se ukvarjale s čistočo, stranišnimi zadevami ali z dnevnimi obroki. Niso imele opravkov z našimi napadi ihte ali z neprijetnostmi

*Aleksandrinka z nekdanjim varovancem pred domačo hišo. Obiskal jo je, ko je ta že pred dvema desetletjema prišla domov. Bilje, 2007.
Vir: Zasebna zbirka*

vsakdanjega življenja, in nekatere izmed njih, tako so mi povedali drugi otroci, so bile skoraj vedno odsotne (Douek 2004: 39).

Varuška je v družino prinesla svoj značaj, svoje navade in vrednote, zato je bil njen vpliv na varovance veliko bolj dolgoročen, kot se je morda zdelo sprva. Postale so nov družinski član, ves čas prisoten, tudi deset, petnajst ali celo več kot dvajset let. Zato so pričevanja varovancev aleksandrink še posebej dragocen vir informacij, saj ponujajo pomemben pogled »z druge strani«. V njih prepoznavamo, kaj so slovenske varuške prinesle v svet in kakšne sledi so tam pustile, saj so bile dosedanje raziskave usmerjene pretežno na vplive, ki so jih prinesle s seboj nazaj domov.

Varuške so v družine nekatoliške veroizpovedi prinesle tudi svojo katoliško vero. V prehrano so vnesle jedi iz Primorske, kot so njoki, polenta, testenine, potica, katerih okusov in vonjev se nekateri varovanci aleksandrink spominjajo še danes (Rodén 1997). Nekatere so svoje varovance naučile italijanskega jezika in tudi slovenskih besed. Svoje varovance so spremljale na poti odrasčanja, zato njihov pomen ni bil samo v izpolnjevanju vsakodnevnih opravil. O tem je med drugimi spregovorila tudi Claudia Rodén, prav tako varovanka Marie Koron iz Batuj:

Maria je nam otrokom dala čustveno in fizično varnost. Naša varuška je bila kot skala, na kateri je stala družina. Vedno je bila tam, vedno smo ji lahko zaupali, ji povedali vse ali jo spraševali stvari. Maria mi je vedno dajala občutek, da naj storim tako, kot sama čutim in verjamem. Podpirala me je, podpirala me je v tem, da se nisem kar strinjala z vsem (AO 2008–03).

Pričevanja varovancev aleksandrink so pomembna in zanimiva, z njimi postane celotna zgodba o aleksandrinkah na neki način resničnejša. Njihove pripovedi, podobne pričevanjem aleksandrink, se združujejo v skladno celoto. Zato sem tudi Claudio Roden v pogovoru povprašala o njenem tipičnem dnevu v otroštvu, ki ga je preživela v varstvu svoje varuške Marie:

Najprej je bila seveda šola. Hodila sem v angleško šolo v Heliopolisu, ki je bil takrat še v puščavi. Po nas je prišel avtobus in nas je vse pobral na postajališču, ki je bilo blizu našega doma. To je bil šolski avtobus in Maria nas je peljala dol s šolskimi torbami in z vsem in z nami počakala na avtobus. Potem smo se odpeljali in ko smo se vrnili, po navadi okrog ene ure, nas je pričakala na postajališču. Popoldne nam je pripravila čaj in hrano in potem smo se igrali. Staršev po navadi ni bilo doma, oče je bil v službi, mama pa s prijatelji ali v klubu in vedno je imela neke aktivnosti. Ko smo bili še majhni, smo bili kar divji. Res smo bili kar divji otroci, in mislim, da je Maria imela težave zaradi nas. Bilo mi je žal zaradi tega, ker tega nisem hotela. Obešali smo se na vse mogoče stvari in metali stvari z balkona ali se prepirali z drugimi stanovalci. Bila je posebna stavba z velikimi balkoni. Večino časa smo preživeli na balkonu, tam smo se igrali. Imeli smo veliko bratrancev in sestrice, ki so živeli v bližini in vsi so hodili k nam. Maria je bila del te naše velike, razširjene družine. Mislim, da je imela polne roke dela z nami (AO 2008–03).

Varovanci pripovedujejo tako o svojih vsakodnevnih izkušnjah bivanja z varuško kot tudi o drugih dimenzijah skupnega življenja. Spregovorijo o odnosih v družini, odnosu med materjo in varuško pa tudi o lastnem lovljenju ravnotežja v čustvenem razmerju do matere na eni in varuške na drugi strani, kar se je pogosto izkazalo za zapleteno:

Včasih sem se čutil razdvojenega med tema dvema ženskama, med svojo materjo in mojo varuško Mario, ker sem ju imel rad obe in v svojih mislih sem se skušal izogniti temu, da bi se izneveril eni na račun druge. Še celo danes v svojih mislih in v spominih čutim nujno, da bi ohranil ravnovesje v ljubezni in naklonjenosti do ene in do druge (Douek 2004: 39).

Imeti varuško je bilo v bogatejših družinah, priseljenih iz Evrope, povsem običajno. Številne družabne aktivnosti so imele namreč gospodarsko

ozadje, v njih pa sta sodelovala oba roditelja, ki sta bila zato precej zaposlena in pogosto odsotna. Tako so vsakdanja opravila in skrb za otroke prevzele varuške. Varovanci so večkrat poudarili, da se ne spomnijo niti enega dneva v otroštvu brez varuške. Med varovanci in varuškami so se vzpostavile močne čustvene vezi, ki jih varovanci označujejo z besedami kot: »Moja varuška mi je bila kot mama. Bili smo pravzaprav njeni otroci« (TZ 2005–2011).

Na te vezi pa po vrnitvi domov niso pozabile niti varuške, saj se jih po mnogih letih spominjajo celo njihovi potomci, ki skušajo še v tretji ali celo četrti generaciji poiskati danes že več kot sedemdeset let stare varovance svojih babic. Največ medsebojnih vezi je pomagal vzpostaviti splet. Že z imeni varovancev je mogoče najti njihove naslove in jih povezati z družinami aleksandrinsk. Stik z drugo kulturo, katere del so bile njihove babice, si danes želijo vzpostaviti njihovi vnuki in pravnuki. Varovanci aleksandrinsk se na nove stike odzivajo pozitivno, in priznavajo, da ti tudi v njih prebujajo številne spomine na Egipt, ki so ga morali v svoji mladosti nenadno zapustiti, in na varuške, ki so jih vzgajale in imele rade (TZ 2008–15).

Največ aleksandrinsk je bilo v Kairu in Aleksandriji zaposlenih pri judovskih družinah različnih izvorov. Nekaj te raznolikosti zasledimo že v pričevanjih aleksandrinsk, ki te razlike opisujejo z zaposlitvijo pri »judovski družini z angleškim potnim listom, pri judovski družini s francoskim potnim listom«, pa pri judovski družini, v kateri se je govorilo špansko ali nemško, francosko, angleško; katalonsko, portugalsko, grško, armensko, odvisno pač od posamezne družine (TZ 2005–2011). Iz teh podatkov lahko sklepamo na raznolikost teritorialnega izvora judovskih družin, ki so po letu 1860 začele prihajati v Egipt. V to raznoliko skupnost so sodile tudi slovenske varuške; prav tako pa angleške, francoske, grške, italijanske in egipčanske. Zanimivo je, da so se na podlagi svojega porekla tudi družile, česar se Claudia Roden spominja z naslednjimi besedami:

Ko smo bili še majhni, smo vsak dan hodili v park, v Grotto Gardens. Tja so prihajale vse različne varuške in se po skupinah namestile v različnih delih parka. Vse Slovenke so sedele v velikem krogu in mi malčki smo bili v sredini, tako da nismo mogli ulti (AO 2008–03).

ŽIVLJENJE OTROK ALEKSANDRINK V EGIPTU IN NA GORIŠKEM

Otroci aleksandrinsk so se v Egipt selili iz različnih razlogov. Selitve so bile odvisne od odločitev njihovih staršev, včasih pa tudi samo matere. Otroci o selitvi niso mogli soodločati, ampak so jo morali sprejeti. Več otrok je

pripovedovalo, kako težko so sprejeli selitev v Egipt, ko je ponje prišla mama. Mnogi so se skrili ali skušali selitvi ubežati. Sin aleksandrinke, ki je v Egipt leta 1935 odšel kot šestletni deček, je pripovedoval: »Nisem hotel oditi. Vendar, kaj bi lahko storil? Skril sem se pod tisti most tja. Ampak moja sestra je vedela. Pograbila me je in odnesla. Ja, tam sem bil in potem so me vzeli in odpeljali v Egipt« (AO 2008–04).

Na Goriškem rojeni otroci, ki so se v 30. letih 20. stoletja selili v Egipt, so bili rojeni v obdobju 1922–1929. Po navadi je v Egipt najprej odšla mati, pozneje pa se ji je, če mu je uspelo najti ustrezno zaposlitev, pridružil tudi mož. Selitev njunih otrok iz Goriške v Egipt je bila posledica želje staršev, da bi se jim otroci, ki so v prvem obdobju njunega dela ostali doma na Goriškem, pridružili. Hčerka aleksandrinke, ki se je na Goriškem rodila leta 1928 in živila v Aleksandriji med letoma 1934 in 1946, je pripovedovala:

Jaz sem šla v Egipt, ker je bila mama dol. Ker mama je šla, ko sem imela dve leti. Potem je šel še tata, eno leto pred mano. In tako sem imela šest let, ko je mama prišla pome. Mama in tata sta bila najprej oba v eni hiši, pri eni družini, in jaz, ko sem prišla v Egipt, sem šla k teti v varstvo, za dve leti. In potem sta tata in mama najela stanovanje, tata je začel delat v mlinu in potem počasi, sem jaz šla v šolo, sem hodila v francosko šolo (AO 2007–07).

Nekateri slovenski otroci pa so v Egiptu živeli brez očeta, ker je ta umrl ali pa je ostal doma na Goriškem. Nekateri so emigrirali tudi v Argentino, Italijo ali Švico. Tako je hčerka aleksandrinke pripovedovala:

Moja mama se je zelo mlada poročila. Moža je imela iz Dornberka. Z njim sta imela hčerko, mojo polsestro. Glede na hudo ekonomsko krizo, ki je vladala v začetku 20. stoletja, sta se z možem dogovorila, da gre on v Argentino iskat zaslužek za družino. Sledila so leta čakanja na obljubljeni zaslužek in upoklic moža, da pride z otrokom za njim v Ameriko. Namesto tega je po nekaj letih, po drugih, izvedela, da njen mož si je tam doli našel drugo in z njo ustvaril družino. Mama je ostala nepopisno razočarana. Čez nekaj let se je odpravila v Egipt služiti. Otroka, štiriletno hčerko, je pustila svojima nonotu in noni. V Egiptu je delala kot služkinja pri bogati družini. Potem je prišla za kratek čas iz Egipta in je polsestro odpeljala s seboj v Egipt (AO 2008–06).

Med petnajst in sedemnajst let stara dekleta so se iz Goriške v Egipt selila predvsem iz ekonomskih razlogov. V nekaterih primerih so matere pripeljale hčere v Egipt, ko so te končale osnovno šolo in so se lahko zaposlile. Pogosto so delo našle pri družini, kjer je pred njimi delala že njihova mati ali druga

Strici so imeli pomembno socialno vlogo pri odraščanju otrok aleksandrink. Aleksandrija, 50. leta 20. stoletja.

Vir: Dokumentacija SEM

bližnja sorodnica. Tovrstna migracija je bila posledica družinske ekonomske stiske in potrebe, da bi vsak družinski član lahko čim prej prispeval svoj delež k družinskemu proračunu. Večina teh deklet je za stalno ostala v Egiptu. V družini aleksandrink, kjer je bilo več otrok in je bila starostna razlika med najstarejšim in najmlajšim dvajset ali več let, so pogosto nekateri živeli na Goriškem, drugi v Egiptu. Starejše hčerke so delale v Egiptu, medtem ko so mlajši ostali v oskrbi pri sorodnikih na Goriškem (AO 2007–06).

V nadaljevanju bom predstavila pričevanja tistih otrok aleksandrink, ki so se v Egipt priselili iz Goriške, in tistih, ki so se v Egiptu rodili. Preseči želim prepričanje, da so vse aleksandrinke pustile svoje otroke doma pri sorodniki ali v reji. Na podlagi svoje raziskave ugotavljam, da so otroci aleksandrink pomembni pričevalci o življenju v Egiptu. Dopolnjujejo dosedanje vedenje o selitvah v Egipt; v dosedanjih raziskavah so bile namreč pogloblitve priče-

Šolski razred, ki ga je obiskovala hčerka aleksandrinke, ki je v Egiptu končala osnovno šolo. Aleksandrija, 30. leta 20. stoletja. Vir: Dokumentacija SEM

valke predvsem aleksandrinke. Otroci, ki so se rodili materam na Goriškem in so se jim pozneje pridružili v Egiptu, so bili rojeni v obdobju 1922–1929. Njihove matere so iz generacije aleksandrink, rojenih na prelomu stoletja. V Egipt so odšle sredi 20. let 20. stoletja, ko je bila stiska na Goriškem po prvi svetovni vojni najhujša (Wohinz in Pirjevec 2000: 42–45).

Odšle so zaradi socialne in ekonomske stiske, ki je bila še toliko večja in bolj boleča za žene, katerih moške so odšli v Argentino, od tam pa se družini niso več javili (Sjekloča 2004: 95–108), ali pa za vdove. Bolje se je godilo materam in otrokom v družinah, od koder je najprej mati odšla na delo v Egipt in se ji je pozneje pridružil mož, malo za tem pa tudi otrok. Skupno življenje je bilo najbolj odvisno od narave materinega in očetovega dela. Če je bila mati varuška ali sobarica pri družini, kjer je stanovala, ni imela svojega doma in je živela na delovnem mestu (Hrženjak 2007: 40–45). Tedaj sta zakonca morala živeti ločeno, vsak pri svojem delodajalcu. Mož je živel pri svojih delodajalcih, kjer je bil zaposlen na primer kot šofer, vrtnar ali je opravljal druga hišna dela, žena pa pri svojih kot varuška ali sobarica. V takih primerih sta svoje otroke pripeljala v Egipt, ko so bili dovolj stari za vpis v šolo. Te so v Kairu in Aleksandriji imele šolske internate, kjer so otroci lahko tudi stanovali. Slovenski

Učbenika v arabskem jeziku. Na Goriškem ju hrani hčerka aleksandrinke, ki je v 50. letih 20. stoletja obiskovala osnovno šolo v Egiptu. Vir: Zasebna zbirka

otroci so obiskovali italijanske, nemške in francoske osnovne šole. Za fante so starši pogosto izbrali italijansko katoliško šolo Don Bosko z internatom. Tako so bili starši in otroci povezani, čeprav so stanovali ločeno. Živel so v istem mestu in se lahko pogosto obiskovali. Otroke so starši poklicali k sebi iz Goriške tudi takrat, kadar je v Kairu ali Aleksandriji živela širša rodbina. Otrok se jim je lahko pridružil, čeprav je njegova mati bivala pri gospodarjevi družini. Živel je na primer pri teti, ki je bila šivilja in je delala doma, ali pri babici, ki je varovala več vnukov svojih hčera.

To je bilo pomembno zlasti za tiste otroke, ki so v Egiptu živeli brez očeta. V takšnih primerih je vlogo očeta prevzel drug odrasel moški iz širše rodbinske skupnosti, na primer stric, tetin mož ali starejši bratranec. O tem je spregovoril sin aleksandrinke, ki je očeta nazadnje videl kot šestletni otrok: »Seveda mi je bilo žal, da nisem več imel stikov z očetom. Saj je bil moj oče. Vendar, veste, ko vam je nekaj vzeto, vam bo nekaj tudi dano nazaj. Tam je bil moj stric, mož moje tetke. Bil je dober z menoj, bil mi je kot oče« (AO 2008–04).

V tem kontekstu je zanimiva sintagma »bil mi je kot oče«, kajti prav pri raziskovanju migracij aleksandrink zasledimo veliko nadomestnih vlog, ko na primer varovanci svojo varuško aleksandrino označujejo s sintagmo »bila mi je kot mati« in ko tudi otroci, ki so ostali doma na Goriškem v varstvu svoje babice, to označujejo s sintagmo »bila mi je kot mati«. Celo svojega očeta se spominjajo z besedami, da jim je »bil kot mati in oče obenem« (AO 2007–01).

Otroci aleksandrink so v Egiptu končali osnovne in poklicne šole, se izučili za mehanike, orodjarje, deklice za šivilje, strojepiske in drugo. Naučili so se tudi po več jezikov. V vsaki osnovni šoli so se učili vsaj po tri jezike, odvisno od tega, katero šolo so obiskovali. V francoski šoli je bil prvi jezik francoski, poleg njega so se učili še angleščine in arabščine, v italijanski je bila na prvem mestu italijanščina, poleg nje pa še francoščina in arabščina, v nemški šoli je bila na prvem mestu nemščina. Ti otroci, rojeni na Goriškem v letih 1922–1929, niso nikoli obiskovali slovenske šole. Med njihovim šolanjem je Goriška spadala pod Italijo, ki je že sredi 20. let 20. stoletja povsem ukinila šolanje v slovenskem jeziku (Wohinz in Pirjevec 2000: 53–55). Slovenska skupnost v Egiptu ni bila dovolj močna, da bi imeli tudi slovensko osnovno šolo. Komuniciranje v slovenskem jeziku je bilo zato omejeno na zasebno sfero, v manjši meri tudi na nekajurno tedensko komuniciranje v zavetišču šolskih sester v Aleksandriji ali Kairu in morda tudi v cerkvi. Pri tem je treba poudariti, da so bile cerkve, kamor so Slovenke in Slovenci večinoma zahajali, katoliške in ne slovenske, da so se torej v njih srečevali katoliki različnih jezikovnih identitet.

Jezikovna identiteta je bila pomemben pokazatelj identitete otrok. Tako je sin aleksandrinke, ki je kot šestletni deček odšel za materjo v Aleksandrijo, pripovedoval, da ob prihodu v italijansko šolo ni znal besedice italijansko, saj doma na Goriškem italijanske šole še ni obiskoval in je govoril samo slovensko. V šoli v Aleksandriji se je naučil italijanski jezik. Ko pa se je v 50. letih iz Egipta odselil v Avstralijo, ni znal govoriti angleško. V petih desetletjih življenja v Avstraliji je popolnoma prevzel angleški jezik. Ko se je prvič po sedemdesetih letih vrnil v svojo rojstno vas na Goriško, ni več govoril ne slovensko ne italijansko. Šele po daljšem bivanju v Sloveniji so se mu iz spomina vračale posamezne besede (AO 2008–04).

Otroci so se v Kairu in Aleksandriji vključili v večkulturno, večetnično in tudi večreligiozno okolje. Med njimi so bile najpomembnejše socialne razlike. Claudia Roden, varovanka slovenske varuške, se je spominjala, da se bogati Judje v Kairu in Aleksandriji niso družili z revnimi Judi in da ji oče nikoli ni dovolil oditi v revnejši predel Kaira. Bogati Judje, med katere je sodila

tudi Claudiina družina Douek, se je družila z bogatimi Angleži, Francozi in Judi (AO 2008–03).

Največ aleksandrink je bilo v Egiptu zaposlenih pri judovskih družinah: španskih, portugalskih in avstrijskih; nadalje pri Judih, ki so v Egipt prišli iz Otomanskega imperija in z Bližnjega vzhoda; in tudi pri grških, armenskih in libanonskih družinah. Pri teh družinah so bili zaposleni tudi služabniki drugih nacionalnosti. Slovenske varuške so se v parku srečevale s francoskimi, z angleškimi in grškimi varuškami. Raznolikost kultur, etnij in religij so vpijali tudi njihovi otroci. Še bolj se je njihova identiteta oblikovala med šolanjem, kjer so se družili z dijaki različnih etnij. V razredu sina aleksandrinke, ki se je v italijanski šoli učil za mehanika, so bili skupaj dečki italijanske, grške, malteške, sirijske, egipčanske, turške, judovske in armenske narodnosti. Med njimi je bil edini Slovenec. Čeprav so prevladovali kristjani, sta bila med njimi tudi sošolca judovske in muslimanske veroizpovedi (AO 2005–07). V Kairu in Aleksandriji so otroci preživel svoje otroštvo in mladost. Zato tudi pravijo, da jim »je bil Egipt osnovna šola za vse, štartna točka za vse življenje« (AO 2008–01). V Egiptu so si pridobili izobrazbo in poklic, nekateri so se tudi poročili. Njihovi partnerji so bili različnih narodnosti. Po letu 1935 zaradi nemirov v Sredozemlju pred bližajočo se drugo svetovno vojno ljudje iz Goriške v Egipt niso več prihajali, tako da so zadnji otroci v Egipt prišli do srede 30. let 20. stoletja.

Aleksandrinke so se v velikem številu poročale z Italijani, s Švicarji, z Maltežani, Libanonci, Judi, Grki, Armenci in tudi Egipčani. Tako se je leta 1938 aleksandrinka, ki je prišla iz Prvačine, poročila z možem, rojenim v Egiptu; njegov oče je bil Italijan, njegova mati pa Slovenka iz Prvačine (AO 2006–22). Spet druga se je poročila z možem, rojenim v Egiptu; njegov oče je bil Grk, mati pa Dalmatinka (Žigon 2003: 101). V opisanih družinah je prihajalo do zanimivega prepletanja identitet. Preplet jezikovnih identitet je opisala tudi hčerka aleksandrinke, rojena leta 1932 v Aleksandriji:

Mama ni znala grško, oče ni znal slovensko, oba pa sta govorila italijansko, zato je bil pogovorni jezik pri nas doma italijanski. Veliko časa pa sem preživela pri stricu in teti iz Renč, kjer pa mi italijansko niso pustili govoriti. Tako sem ohranila svojo slovenščino, čeprav smo otroci med seboj govorili francosko (Žigon 2003: 100).

V družinah so govorili več jezikov hkrati, odvisno od porekla staršev in šole, ki so jo obiskovali. Otroci so stik s slovenskim jezikom ohranjali prek matere in njenih sorodnikov, dokler so skupaj bivali v Egiptu, nato pa se je

ta stik lahko za dolga leta pretrgal. Tudi znanje arabskega jezika je bilo pri otrocih, rojenih v Egiptu, veliko boljše, saj je bila arabščina v 50. letih 20. stoletja obvezen učni predmet v vseh šolah. Otroci aleksandrink so na svoje znanje arabskega jezika ponosni. Zanimivo je svojo izkušnjo opisala hčerka aleksandrinke, ki je šolo v Aleksandriji končala leta 1960 in jo leta 2008 ponovno obiskala kot turistka:

Ko sem obiskala nekdanjo nemško šolo v Aleksandriji, v katero sem hodila 12 let, so mi, danes pretežno muslimanske učenke, od navdušenja zaploskale, ker sem še znala na tablo napisati svoje ime in priimek v arabščini in se z njimi pogovoriti v domačem jeziku (Metelko 2008: 2).

Številne hčere aleksandrink so obiskovale nemško šolo Karla Boromejskega. Osnovne šole v Egiptu, ki so jih obiskovali otroci krščanske vere in so bile ločene po spolu, so vodile različne cerkvene kongregacije, in sicer frančiškani, salezijanci in šolske sestre. Narodnosti z večjo gospodarsko in politično močjo – Angleži, Francozi, Italijani in Nemci – so imele svoje šole, prav tako Grki in Judje. Slovenci so otroke poslali v najbližjo ustrezno šolo, ki so jo največkrat izbrali po očetovi nacionalni pripadnosti. Obiskovali so grške, italijanske, nemške in francoske katoliške šole.

V nasprotju z otroki, priseljenimi iz Goriške, so v Egiptu rojeni otroci živeli skupaj z družino, saj njihove matere po poroki niso več delale. Njihovi očetje so opravljali različne poklice in skrbeli za družinski proračun, materam pa se je s poroko socialni status izboljšal. Očetje so se zaposlovali v bombažni in transportni industriji, delali kot bančni uradniki, arhitekti in gradbeniki, bili so lastniki manjših obrtnih delavnic ali transportnih podjetij, delovodje in tehniki v bombažni in tekstilni industriji. Živeli so v družinskih lastniških ali najetih hišah, nekateri tudi v hišah v sklopu tovarn ali stanovanjskih naselij, ki so jih v Aleksandriji in Kairu v velikem številu gradili že v prvi polovici 20. stoletja. Življenje je v relativni blaginji teklo vse do začetka 40. let 20. stoletja, saj, kot je dejal sin aleksandrinke: »V Egiptu nikoli ni bilo lakote in tam nihče ni bil lačen« (AO 2007–06).

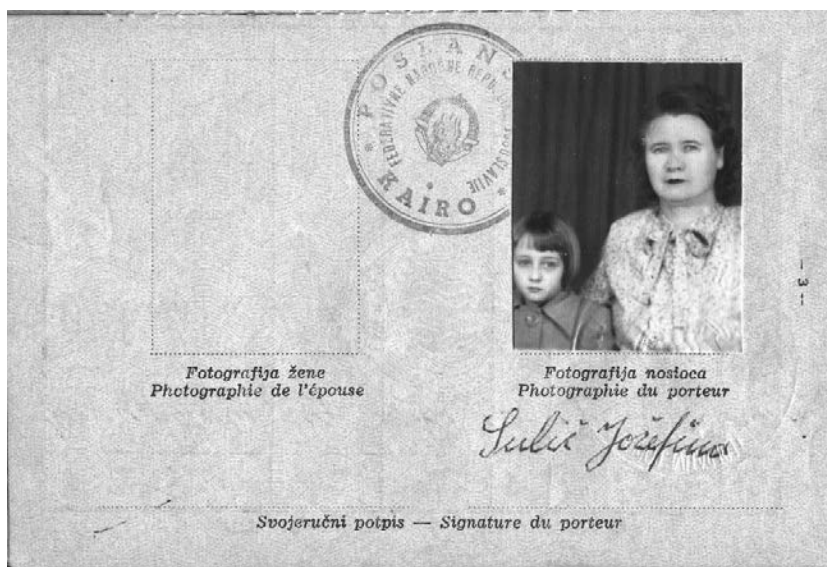
V 40. letih 20. stoletja pa so se zaradi druge svetovne vojne razmere začele hitro slabšati. Nastopilo je obdobje nemirov in nestabilnosti. Primorske družine z italijanskim državljanstvom so bile spoznane za nevarne, saj je bila Italija v vojni nasprotnica Francije in Velike Britanije, ki sta imeli protektorat nad Egiptom. Po letu 1940 so vsi slovenski moški z italijanskim državljanstvom postali nezaželeni tujci in večino so zaprli v zbirna taborišča. Veliko otrok je tako skoraj štiriletno obdobje, od leta 1940 do septembra 1943,

*Slovenska družina v
Egiptu. Aleksandrija, prva
polovica 20. stoletja.
Vir: Dokumentacija SEM*

preživel brez očeta. Njihove matere so pomoč in solidarnost iskale znotraj širše rodbinske skupnosti, nekatere pa so se v tem vojnem času ponovno tudi same zaposlile.

Po drugi svetovni vojni se je egipčansko prebivalstvo uprlo angleški in francoski gospodarski in politični premoči in leta 1952 doseglo politično samostojnost. Takrat so se začele tudi selitve priseljenega prebivalstva iz Egipta, med njimi tudi slovenskih družin. Otroci aleksandrink so se iz Egipta selili v različnih starostih. Skupaj s starši so se odselili v tedaj aktualne imigrantske države, kot so bile Avstralija, Brazilija, Argentina in Kanada. Hčerka aleksandrinke, rojena v Aleksandriji leta 1946, katere družina je prišla na Goriško leta 1958, se je preselitve spominjala:

Potni list aleksandrinke in njene hčerke, ki se je rodila v Egiptu, izdan ob njuni selitvi iz Egipta na Goriško. Konec 50. let 20. stoletja. Vir: Dokumentacija SEM

Privaditi sem se morala na drugačno klimo. Zime so bile tu mrzle in takrat ni bilo še centralne kurjave. V Egiptu zime niso bile tako mrzle, saj ni bilo treba kuriti. Tudi na drugačno prehrano. Tam smo jedli mediteransko hrano. Takrat se pri nas ni dobilo manga, dateljnov, banan, sladkega krompirja in še česa drugega. V novem domu ni bilo vodovoda in seveda tudi ne kopalnic, kar vse so nudila stanovanja v Aleksandriji. Tudi ni bilo javne razsvetljave in šolskih avtobusov (TZ 2009–16).

Migracije iz Egipta so močno spremenile družinsko življenje, saj se otroci in starši niso vedno preselili v isto državo. V več primerih so otroci in starši po odhodu živeli v različnih državah in se pogosto tudi nikoli več niso srečali. Zanimiv je primer, ko se je mama odselila v Francijo, brat in sestra v Avstralijo, oče pa je ostal na Goriškem (AO 2008–04). V drugem primeru je mama umrla v Aleksandriji, oče in sin sta se vrnila na Goriško, hči pa se je odselila v Rim (AO 2008–01, 04). Spet v tretjem primeru pa se je v Egipt odselilo pet družinskih članov, mama, sin in tri hčere, le oče in en sin sta ostala doma na Goriškem. Mama in ena hči sta ostali v Egiptu in tam umrli, druga

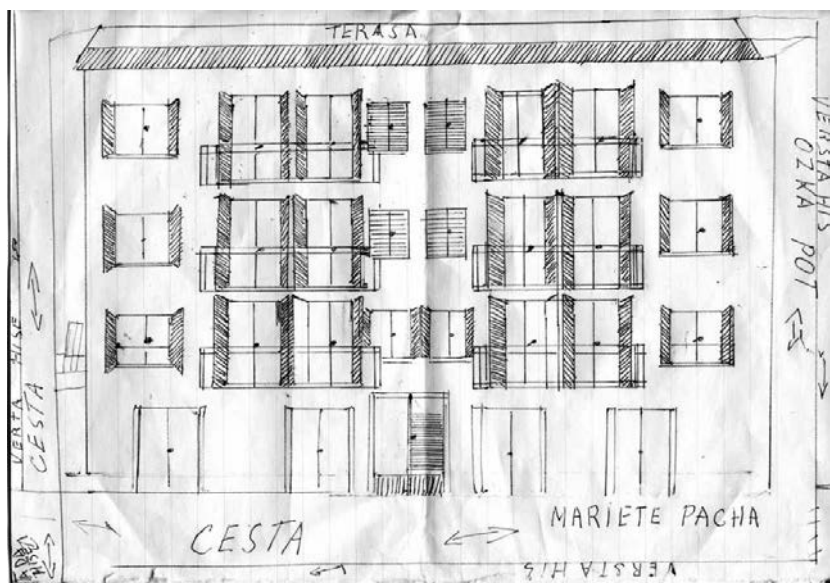
hči se je z družino odselila v Brazilijo, tretja hči in sin pa v Slovenijo. Vnuki živijo danes v Švici, Braziliji in Sloveniji (TZ 2009–16). Tudi tri mladostne prijateljice, ki so se sredi 40. let 20. stoletja rodile slovenskim materam in očetom različnih nacionalnosti (Egipčanu, Slovencu in Italijanu) v Egiptu, so doživljale različno usodo. Danes živi ena v Egiptu, druga v Italiji in tretja v Sloveniji, in kljub temu, da je od njihovega druženja v Egiptu minilo že več kot pet desetletij, še vedno vzdržujejo medsebojne stike (TZ 2009–17). Povzame lahko, da selitve iz Goriške niso bile le dvosmerne, ampak se je selitev v Egipt na koncu izkazala kot usodna za oblikovanje migracijske poti, kakršne akterji ob svoji selitvi iz Goriške nikakor niso načrtovali. Za mnoge se je njihova selitev v Egipt končala v Avstraliji, Braziliji, Argentini, Kanadi. Potomci aleksandrink živijo danes v Melbournu, Sydneyu, Montrealu, Calgaryju, Sao Paulu pa tudi v Rimu, Torinu, Bologni, Trstu in Gorici, Milanu in še kje. »Samo grobovi v Egiptu so ostali,« je dejal sin aleksandrinke (AO 2007–06).

Sin aleksandrinke, ki je v Egipt prišel v začetku 30. let 20. stoletja in se odselil sredi 50. let, je pripovedoval:

Jaz sem imel osem let, ko sem prišel dol. Oče je že bil dol, ker on je šel, ko sem imel dve leti in pol, mama, ko sem imel poldrugo leto. Mama je hodila k sestri pomagat. Tata je šel po svoje, kjer so potrebovali zidarje. V določenem času je celo podpisal kontrakt, ko so šli na Assuan zidat tisto brano. Jaz sem se popolnoma privadil življenju v Egiptu. A ko so prišli momenti težki, ko je Egipt izsijeval, da Evropejci grejo ven, jaz sem mislil iti v Avstralijo, ker dosti Slovencev je šlo v Avstralijo (AO 2008–01).

In danes? Kakšen je danes odnos zadnje generacije otrok aleksandrink do Egipta? Na splošno radi s ponosom poudarjajo, da je Egipt njihova rojstna dežela. Prisotna je tudi želja, ki jo najpogosteje izrazijo z besedami, »da se ponovno vrnem v kraj, kjer sem bil rojen in preživel svoja mlada leta, da se sprehodim po dobro znanih ulicah in cestah« (Metelko 2008: 2).

Na svojih domovih na Goriškem hranijo rojstne liste in šolske učbenike v arabskem, francoskem in nemškem jeziku. Hranijo tudi osnovnošolske diplome in fotografije, ki jih prikazujejo v baletnih in glasbenih šolah, kjer so ob redni šoli lahko razvijali tudi svoje druge talente, in to prav gotovo bolj, kot je bilo to v istem času dano njihovim vrstnikom na Goriškem. Njihov odnos do Egipta je nostalgичen, sodobne spletne povezave pa jim omogočajo nove stike. Tako je bila leta 1993 ustanovljena organizacija AAHA, ki povezuje vse tiste v Egiptu rojene otroke, ki so ga po letu 1946 morali zapustiti.

Risba, ki jo je po spominu narisala hčerka aleksandrinke. Prikazuje hišo, v kateri je z družino v Aleksandriji živila do leta 1946. Vir: Dokumentacija SEM

V združenje se je vključilo tudi veliko otrok aleksandrink, ki danes živijo po vsem svetu.¹⁰

Odnosi posameznikov do Egipta se razlikujejo. Od precej ambivalentnega odnosa, kakršnega je pokazal sin aleksandrinke, ki je na vprašanje, ali ga kaj mika, da bi še kdaj obiskal Aleksandrijo, v kateri je preživel svoje otroštvo in mladost, odgovoril »ne, nimam kaj iskat tam,« do drugega, ki je v Aleksandriji preživel petindvajset let svojega življenja in je to mesto prvič ponovno obiskal po petdesetih letih, star že 84 let. Za mnoge je zanimiv tudi program Google Earth, ki je že marsikomu omogočil, da je na spletu našel svojo rojstno hišo v Aleksandriji ali ulico, na kateri je nekoč kot otrok živel. Vsekakor želijo danes poudariti svojo identitetno drugačnost v odnosu do tistih sovaščanov na Goriškem, ki nimajo izkušnje Egipta, in to svojo identitetno drugačnost poudarjajo kot pozitivno življenjsko izkušnjo in vrednoto.

¹⁰ Naslov spletne strani je www.aaha.ch. Ena osrednjih in zelo aktivnih izpostav je v Rimu; vodi jo Amalia Romanelli, po očetu vnukinja aleksandrinke iz Prvačine in po materi hčerka aleksandrinke iz Prvačine.

Marina Lukšič-Hacin poudarja, da lahko govorimo le o fizični vrnitvi izseljene osebe v izvorno okolje, saj se v času odsotnosti spremeni, spremeni pa se tudi okolje, iz katerega je odšla (Lukšič-Hacin 2006c: 143–144). Tako so se morale tudi aleksandrinke po vrnitvi na Goriško ponovno prilagoditi domačemu okolju. Znanje, ki so ga prinesle iz Egipta, v domačem okolju ni bilo cenjeno. Z domačimi so se v času odsotnosti odtujile. O tem nazorno pričajo besede vnukinje aleksandrinke: »Nekatere pa sploh niso hotele priti domov, dokler so bili njihovi možje še živi« (TZ 2005–01).

Materialni standard doma je bil v primerjavi s tistim v Egiptu slabši. Vrnitev aleksandrink po drugi svetovni vojni je bila bolj posledica spremenjenih političnih odnosov v Egiptu do priseljenega prebivalstva kot pa prostovoljna odločitev za izselitev. Verjetno bi se jih vrnilo precej manj, če vrnitev zaradi spremembe političnega sistema ne bi bila nujna. Hčerka aleksandrinke se je skupnega življenja z mamo po njeni vrnitvi iz Egipta in dvanajstletni odsotnosti takole spominjala:

Se nismo glihali, zato, ker mi nismo bili navajeni na njo. Smo bili navajeni na nono. In mama tudi, je bila navajena tam doli in s tistimi otroci. Saj jaz sem imela tudi tiste slike, tiste otroke, ki jih je ona merkala. Samo ne vem, kam so prišle, to je že dolgo let, ne (AO 2005–08).

Vnukinja aleksandrinke je povedala:

In pol, ko so prišle nazaj, so bile šokirane! Nobena ni to pričakovala. Saj še tako, če si vsak dan z otroki, so problemi, in to ne majhni. Kaj šele, če prideš in dobiš že izdelanega fanta ali pupo. Pa tudi odvisno, kakšne besede je uporabljal mož. Veste, so bile navajene omike, vzgoje, tam doli (AO 2005–09).

Druga vnukinja pa se je spominjala: »Ženske niso hotele govorit o tem. So spustile eno generacijo, mojo mamo so spustile, mene so spustile. Niso hotele govorit o tem navzven. Med sabo so govorile, ampak same, če moža ni bilo zraven« (TZ 2005–03).

Ena od močnih identitet aleksandrink je bila prav njihova drugačnost. Drugačne so bile v Egiptu, kjer so se morale prilagoditi novi družini, tamkajšnjemu oblačilnemu videzu, prehrani, podnebjju in se naučiti jezikov, in drugačne so bile spet doma, kjer so se morale ponovno prilagoditi. To drugačnost lepo ponazori primer z jezikom. V knjigi *Aleksandrinke* avtorica Dorica Makuc predstavlja pripoved gospe Andree Sidhan, ki jo je v otroštvu negovala aleksandrinka Marija Mozetič iz Mirna. Andrea Sidhan se spominja, da je

Na prvi fotografiji so se otroci fotografirali z očetom; na drugi pa so očetovo fotografijo nadomestili s portretom odsotne mame. 20. leta 20. stoletja.

Vir: Dokumentacija SEM

bila na sprehodih v park, kadar se je njena varuška srečala s prijateljicami, »jezna, ko so Slovenke govorile med seboj, otrok pa jih ni popolnoma nič razumel« (Makuc 1993: 121). Identične pripovedi sem zasledila tudi na Goriškem. Sogovorniki so se spominjali, da so aleksandrinke rade poklepetale med seboj, na primer ob nedeljah po maši, vendar pa so takoj, ko sta se jim približala otrok ali odrasla oseba, ki nista bila iz njihovega »egiptovskega kroga«, umolknile ali pa so se začele pogovarjati v francoskem, angleškem ali celo arabskem jeziku: »Te niso spustile zraven, nikogar niso spustile zraven« (TZ 2005–03). Tudi Marina Lukšič-Hacin ugotavlja, da izseljenci, ki se vrnejo, čutijo potrebo po druženju s tistimi, ki so se prav tako vrnili. V vsakdanjem življenju imajo tako podobne potrebe in težave, da jih te homogenizirajo kot skupino, ki se čuti drugačno od preostalih (Lukšič-Hacin 2006b: 90). Aleksandrinke so se po vrnitvi iz Egipta, da ne bi izzvale nasprotovanj, prilagodile domačemu okolju. Vnukinja aleksandrinke je ob ogledu fotogra-

fij bogato oblečene babice iz Egipta pripovedovala: »Doma pa so vedno bile oblečene v črno, tako, kot so bile navajene« (AO 2005–09).

V raziskavi sem želela ugotoviti tudi, kako so aleksandrinke ob svojem odhodu za dojilje v Egipt poskrbele za varstvo in prehrano svojih dojenčkov. Največkrat tako, da so jim poiskale drugo dojiljo. Ta so bile po navadi materina sestra, druga sorodnica ali soseda, ki je otroka tudi varovala. »To je bila ena čudna stvar tukaj pri nas, a tako je bilo,« je dejala sogovornica iz Goriške (AO 2008–02). Ženske doma so pomagale aleksandrinkam, te pa so jim za dojenje njihovih dojenčkov plačevale z v Egiptu zasluženim denarjem. Čeprav je bilo to sprva tema, o kateri so ljudje težko spregovorili, sem pozneje lahko zbrala nekaj pomembnih pričevanj. Hčerka aleksandrinke je pripovedovala: »Mama se je rodila leta 1903 v Prvačini. Ko je bila stara komaj leto dni, jo je njena mama dala v rejo, ker je odšla v Egipt. Rastla je skupaj s »sestrami po mleku,«¹¹ tako jih je sama imenovala« (AO 2008–02).

Druga vnukinja je pripovedovala o obdobju po prvi svetovni vojni in pri tem opisala družinsko zgodovino:

Moja mama se je rodila leta 1921. Takrat je bila njena mama, moja nona, stara 49 let. Ta nona je potem dojila dva otroka, svojo hči, in hči od sina, ki se je prav tako rodila leta 1921, ker je njena mati šla v Egipt. Ko sem to pripovedovala, ljudje niso mogli verjet in jaz sem šla vse okrog vprašat sosede, če je res bilo lahko tako; in da, včasih je bilo tako, so dojile vse sorte (TZ 2008–11).

V svoji raziskavi zanimivo primerjavo podajata avtorja Muršič in Praznik za italijansko pokrajino Belluno, ko povzemata:

Otroci – dojenčki so bili v večini primerov zaupani sorodnikom prve ali druge stopnje: sestram, svakinjam, materi, tašči. Te so skušale nadaljevati dojenje ali začele z odstavljanjem. Izpričani so primeri novorojenčkov, ki jih je dojila lastna babica (Muršič in Praznik 2003: 70).

¹¹ Sorodstvo po mleku natančno definira islamsko versko pravo: otrok po mleku je otrok, ki ne sme biti starejši od dveh let, dojilja pa ga mora podojiti vsaj v petih dojenjih zaporedoma. Predpisi sorodstva po mleku se nanašajo samo na podojenega otroka; otrokovi krvni bratje in sestre pa nimajo nič s sorodstvom po mleku v odnosu do njegove dojilje. Otrok, ki se je doжил pri dojilji, postane brat/sestra vsem njenim otrokom, mož te dojilje pa postane otrokov oče. Dojenec postane sin po mleku dojilji kot tudi brat njenim otrokom. Večina islamskih učenjakov smatra, da je vse, kar je prepovedno po krvi, prepovedano tudi po mleku, npr. medsebojno poročanje bratov in sestra po mleku (Zukorlić Es-Sandžaki 2012: 1).

Po mnenju nekaterih sogovornikov na Goriškem je bil proces odhajanja žensk za dojlje v Egipt nekako povezan z dojenjem doma: »Ker so te ženske tudi sicer dojile tuje otroke, ker so bile že doma navajene, da so dojile otroke od sosede, če soseda ni imela mleka, za njih odhod v Egipt ni bil tako težak« (TZ 2005–01).

Tudi avtorja Muršič in Praznik ugotavljata, da so otroci pogosto ostali doma z očetom, ki jih je, ker ob obilici dela ni mogel skrbeti še za majhne otroke, včasih celo dojenčke, poslal v varstvo bližnjim sorodnikom ali pa jih je že pred odhodom v Egipt mati poslala k babici, sestri, svakinji, sosedi ali znancem. Varstvo seveda ni bilo brezplačno, mati je poleg denarja za otroke skrbnici pošiljala tudi določen znesek, katerega višina je bila odvisna od njune povezanosti; pristnejše so bile vezi, nižje je bilo mesečno plačilo. Za tovrstno prakso v italijanski pokrajini Belluno avtorja povzemata, da je prav tako šlo za plačevanje oskrbe; za v vzgojo zaupanega enega otroka je bilo plačilo ena tretjina od zaslužka dojlje, za tri ali štiri otroke pa je zaslužek dojlje komaj zadostoval (Muršič in Praznik 2003: 71–80).

Alenka Puhar se v svoji knjigi *Prvotno besedilo življenja* sprašuje o vlogi širše družine pri odhajanju žensk za dojlje v Egipt. Ugotavlja, »da so moške po vsej verjetnosti od žena kratko malo pričakovali to začasno zaposlitev v tujini in prispevek k družinskemu proračunu« (Puhar 1982: 326). Tovrstna pričevanja lahko zasledimo tudi v memoarski literaturi. V knjigi življenjskih pripovedi iz Škedenja pri Trstu, ki sta jih zbrali Marija Makarovič in Marta Košuta, se tega spominja tudi gospa Josipina, ki je med letoma 1924 in 1929 služila pri kmečki družini v Dornberku na Goriškem:

Prav v Dornberku sem spoznala fanta, s katerim sem se mislila tudi poročiti. Med pogovorom in načrti, ki sva jih pripravljala za najino bodočnost, mi je rekel, da ko bova imela prvega otroka, bi bilo dobro, če bi šla v Egipt za dojljo, na tak način bi si lahko hitreje prihranila denar za bodoči dom. Mene je bilo tega strah, zato sem se posvetovala s sestrami, ki so me podučile o čustvih in ljubezni ter svetovale, da se takega snubca takoj znebim (Košuta in Makarovič 2008: 15).

Po mojem mnenju so odnosi med aleksandrinkami dojljami in preostalimi družinskimi člani še premalo raziskani. Potrdim lahko, da je kolektivna stigma padla predvsem na aleksandrinke dojlje, čeprav so bili podporniki tega sistema, namreč dojenja kot pomembnega ekonomskega dodatka k družinskemu proračunu, tudi drugi družinski člani, ki so mlado mater pogosto celo spodbujali k odhodu. Včasih se je zgodilo, da je žena ali dekle rodila v Egiptu in je svojega novorojenca poslala domov, ker tam zanj ni mogla skrbeti.

ti. Tako so v Prvačini na enem od odprtij razstave V spomin aleksandrinkam prebrali pismo žene, ki je leta 1924 iz Egipta domov na Goriško poslala svojega poldrugi mesec starega sinčka. V pismu je napisala:

Mislim in žalujem po mojem srčnem Viljemu, katerega sem dne 31. oktobra izročila ženski, da ga ona pelje v roke ene dojilje v domovino. Kupila sem vse, kar bi imel potrebo in plačala osebo, kateri sem detece izročila (Humar 2007: 11).

V raziskavo sem zajela tudi sina Viljema, ko je prišel iz Kanade na obisk v domače kraje. Svojo dojiljo, ki ga je sprejela kot dojenčka, je poimenoval: »To je bila mama, ki mi je dajala mleko.«¹² S poglobljanjem raziskave na Goriškem sem ugotovila, da dojenje doma ni bilo omejeno le na otroke mater, ki so odhajale za dojilje v Egipt, ampak da so doma pustile svoje dojenčke in jih dale v dojenje drugim tudi matere, ki so se v 20. in 30. letih 20. stoletja izselile v Argentino. V raziskavo sem zajela primer deklice, katere starša sta leta 1935 emigrirala iz Goriške v Argentino, njo pa kot dojenčico pustila doma. V zgodnjem otroštvu je imela dve dojilji. V dojenje so svoje otroke dajale torej tako matere, ki so odhajale v Egipt, kot tudi tiste, ki so emigrirale v Argentino. Sogovornica je pričevanje končala z ugotovitvijo: »Je bilo mleko na tej in na oni strani« (TZ 2008–15).

12 Viljem ima zanimivo življenjsko zgodbo. Pri rejniški družini je ostal štiri leta, nato pa je še dve leti živel na Goriškem z očetom in družino svoje starejše sestre. Ko je bil star šest let, so ga k sebi v Egipt vzele mama in drugi dve sestri. V Aleksandriji je živel trinajst let, do leta 1952, ko so morali Egipt zapustiti. Pozneje je emigriral v Kanado (AO 2007–06).

**MATERIALNA DEDIŠČINA
ALEKSANDRINK**

*Oljčnik, ki ga je iz Egipta v času pred prvo svetovno vojno na Goriško prinesla aleksandrinka.
Na ogled je na stalni razstavi SEM. Avtor: Marko Habič*

S potomci aleksandrink na Goriškem sem se pogovarjala ob ogledu ohranjenih fotografij in osebnih predmetov njihovih mater in babic. Ti predmeti in fotografije nimajo samo statusa materialne dediščine, temveč so tudi medij za izražanje njihovih spominov in čustev. Spomin se ob kolektivnih dogodkih skupnosti s posebno čustveno močjo izraža še zlasti pri materialnih reprezentacijah. Jasna Fakin Bajec poudarja, da se spomini ljudi oblikujejo tudi s pomočjo kulturnih artefaktov, kot so spominska obeležja, razstave, dokumentarni filmi, svečana odprtja razstav in drugo, organizirani pa so lahko tudi okoli nepremične kulturne dediščine, kot so zemlja in hiše (Fakin Bajec 2011: 92–95).

Razstave imajo pomembno vlogo pri obujanju in ohranjanju spominov, ki so lahko osebni ali pa se nanašajo na skupnost. Namen razstavljenih predmetov je povezati sedanost in preteklost. Tako imajo razstave pomembno vlogo pri utrjevanju kolektivnih spominov in skupnih identitet. S predmeti povezani spomini pomagajo skupnosti zapomniti si njihovo preteklost in jo vključiti v sedanost. Predmete ali območja z utelešenimi spomini lahko širši javnosti reprezentira stroka, lahko pa jim pomembno vrednost podeli sama lokalna skupnost, ki v sodobnem času aktivno sodeluje pri oblikovanju krajevne dediščine. Utelešenje spomina s pomočjo materialne dediščine tudi pomeni, da so objekti lahko zbrani, ohranjeni ali obnovljeni (Fakin Bajec 2011: 97). Tudi Mateja Habinc poudarja, da predmeti z vzbujanjem občutij spodbujajo spomin in delujejo kot dokazi in oblikovalci podobe naše preteklosti. Tako ima prav vsak predmet svojo zgodbo oziroma z njim povezan spomin (Habinc 2004: 22–23).

Na razstavah v spomin aleksandrinkam, ki jih je bilo na Goriškem v preteklih letih kar pet, so imeli najpomembnejšo vlogo predmeti in fotografije. Mateja Habinc navaja, da so fotografije povezane s čustvi, oziroma da njihovo pregledovanje čustva sproža na različne načine. Vsebinsko in motivno naj bi šlo že od pojava fotografije bolj kot za prikaz realnosti za idealiziranje,

Čajnik, ki ga je iz Egipta prinesla aleksandrinka. Leta 2006 je bil na ogled na razstavi V spomin aleksandrinkam v Prvačini. Avtorica: Daša Koprivec

prikazovanje zelenih podob. Večkrat se prikazujejo pozitivni in pomembni dogodki, ob robu pa ostajajo negativni. Tako je na primer obiskovalka prve razstave v Prvačini po odprtju, ki je bilo precej (otožno) čustveno obarvano, ob ogledu fotografij aleksandrink dejala: »Recite kar hočete, kje bi dobile takšne krasne obleke v Prvačini, nikoli!« (TZ 2006–04). Kot navaja Mateja Habinc, je prav fotografija najbolj razširjen način spominjanja v 19. in 20. stoletju; imenuje jo vizualni spomin družine in pomemben del družinske identitete. Prav fotografija je postopoma postala najpomembnejši spominski predmet (Habinc 2004: 28–45).

Pomembni pa so tudi predmeti. Zanimata nas predvsem odnos ljudi do predmeta in pomen, ki mu ga pripisujejo. Pri tem je treba upoštevati, da posamezniki in skupine pomene oblikujejo vedno znova, ne le enkrat za vselej, saj vrednost in pomen predmeta nista njegovi lastnosti sami po sebi, ampak subjektiven odnos sogovornika do njih (Habinc 2004: 35–36). Spominski predmeti imajo moč, da lahko v posamezniku ali skupini obudijo občutja in

izkušnje iz preteklosti, oziroma da nekoč v prihodnosti spomnijo na nekaj iz sedanjosti (Habinc 2004: 99). Ko predmeti izgubijo osebno spominsko vrednost in postanejo del nekega sistema (npr. muzeja ali spominske zbirke), pa ne gre več za individualni, temveč za kolektivni spomin. Pri predmetih družinske dediščine, ki so obenem spominski predmeti, se osebni spomin zato prepleta z družinskim, lahko pa tudi lokalnim in nacionalnim. Danes sta shranjevanje za spomin in dokumentiranje preteklosti za mnoge znova vrednota ne le na osebni, temveč tudi na lokalni ravni (Habinc 2004: 106–107).

Na število ohranjenih predmetov materialne dediščine aleksandrink je v preteklosti vplivalo več dejavnikov. Na Goriškem predvsem prva svetovna vojna, med katero je bilo veliko hiš porušenih, ob tem pa je bil uničen tudi večji del predmetov in tistega, kar so aleksandrinke iz Egipta poslane ali prinesle s seboj. Številne družine so med prvo svetovno vojno morale oditi v begunstvo, kar je prav tako uničujoče vplivalo na materialno kulturno dediščino. Na tem mestu lahko povzamem pripoved aleksandrinke prav o teh okoliščinah:

Domači kraj je bil ves porušen. Imeli niso ničesar, niti kotliča, v kateremu bi si skuhali polento. Banka je pritiskala na dolžnike, ki so si bili izposodili denar za obnovo domačije, niso pa bili sposobni, da ga pravočasno vračajo. Tako je bilo po prvi svetovni vojni in tako po drugi, ko je bil spodnji konec vasi, kamor se je Marija poročila, ves požgan. Dvakrat nič in iz niča začeti znova (Makuc 1993: 118–123)!

Otroci aleksandrink se spominjajo, da so med drugo svetovno vojno »metali stran vse, kar je bilo slovenskega«. Bali so se namreč italijanske vojske, ki je izvajala stroge kontrole po hišah in sankcionirala ljudi, ki so hranili slovenske knjige, pisma in drugo gradivo. Tako so domači skrivali, v skrajnih primerih pa tudi zažigali, zakopavali ali metali stran pisma, ki so jih sorodnice pošiljale iz Egipta (AO 2008–03).

Toda vsi ljudje ne shranjujejo spominov; predvsem starejši ljudje za sabo »počistijo spomine« oziroma odvržejo ali sežgejo vse svoje fotografije in dokumente. Včasih to namesto njih, predvsem pred bližajočo se smrtjo, storijo njihovi potomci. Starejši fotografije, ki jih spominjajo na manj lepa življenjska obdobja, lahko tudi uničijo (Habinc 2004: 93). Kot navaja tudi Bogataj, družinsko dediščino in razna pričevanja (ustno izročilo, slikovne vire, predmete) posamezniki skrbno ohranjajo, raziskujejo in dopolnjujejo, nekateri pa nimajo do nje nikakršnega odnosa (Bogataj 2005: 196). V pogovorih s potomci sem ugotovila, da se je ohranilo največ tistih predmetov aleksandrink, ki

so jih prinesle s seboj domov po drugi svetovni vojni; in to predvsem v tistih družinah, v katerih je imela aleksandrinka dober odnos s hčerko in še pogosteje z vnukinjo. Te so predmete ohranile vse do danes in jih niso odvrgele niti ob morebitnih selitvah; prav ti predmeti pa so na Goriškem glavni del spominskih razstav o življenju aleksandrink.

DEDIŠČINA ALEKSANDRINK NA GORIŠKEM IN V ŠIRŠEM SLOVENSKEM PROSTORU

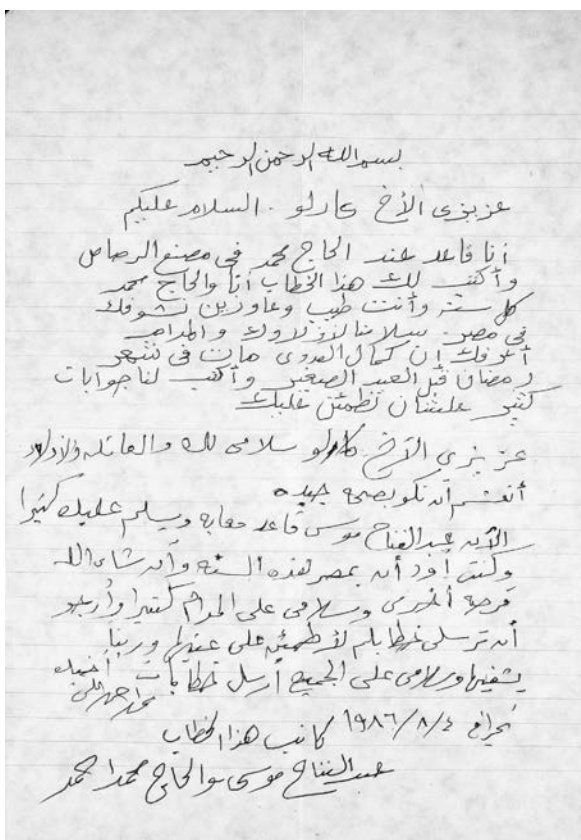
V zadnjih letih so v slovenski zavesti aleksandrinke zavzele podobo »žensk z rano na duši«, razpetih med domom in Egiptom, med življenjem v kmečkem okolju in svetovljanskim mestom, predvsem pa podobo žensk, razpetih med otroki po krvi in tistimi po mleku. A pomisliti je treba, koliko poguma je bilo potrebnega, da so na svoja pleča prevzele usodo cele družine in odšle služiti kruh v tujo deželo, s popolnoma drugačno kulturo, jezikom in življenjskimi razmerami, v »neko Aleksandrijo«. Dediščina, ki so jo aleksandrinke zapustile, niso samo hiše, njive in cele kmetije, ki so jih kupile z zasluženim denarjem, ne orumenele fotografije in različni predmeti iz Egipta, ampak so predvsem njihove zgodbe, modrost in pogum, ki so nam lahko za zgled in v ponos še danes.¹³

Tako so zapisali potomci aleksandrink v besedilu za razstavo, ki so jo leta 2006 pripravili v Prvačini. V zadnjem desetletju se je zanimanje za aleksandrinke povečalo; ne samo za njihov ekonomski doprinos, ki so ga dale ruralnemu okolju v prvi polovici 20. stoletja, temveč predvsem za njihove življenjske zgodbe. Kdo so bile aleksandrinke, kakšne so bile, kako so se znašle v novem kulturnem in etničnem okolju, kako se jih danes spominjajo njihovi potomci in varovanci?

Čeprav so aleksandrinke iz domačega kraja odhajale iz ekonomskega vzroka, je danes prav ta učinek najmanj opazen. Temu so botrovale velike družbene in politične spremembe po drugi svetovni vojni, skupaj z nacionalizacijo agrarnih posesti. Nacionalizirane so bile številne parcele, ki so jih s svojim delom v Egiptu družini prislužile prav aleksandrinke. Po drugi strani pa je kmečka zemlja zaradi hitre industrializacije v 60. letih 20. stoletja vse bolj izgubljala svojo vrednost in je bila vse slabše obdelana. Mladi so se zaposlovali zunaj vasi, zemlja, ki so jo prislužile aleksandrinke, pa je še danes marsikje zaraščena in neobdelana. Ali, kot je povedala hčerka aleksandrinke: »Saj vidite, da je bila kmetija, zdaj pa je vse zaraščeno« (AO 2005–08).

13 »Edina, ki nas lahko reši, si ti.« Besedilo z razstave V spomin aleksandrinkam, Prvačina, 2006.

Pismo, ki ga je od prijateljca iz Egipta leta 1986 prejel sin aleksandrinke. Na ogled je na stalni razstavi SEM.
 Avtor: Marko Habič

Ekonomski standard na Goriškem je po drugi svetovni vojni vse hitreje rasel, mnogo tistega, kar so aleksandrinke prihranile ali prinesle s seboj domov, pa v novih okoliščinah ni imelo več enake vrednosti. Tako je hčerka aleksandrinke pripovedovala: »Moja mama je kot punca šla v Egipt, je tam služila. Štiri leta je bila, si je komplet celo balo sama tam sešila. Je imela tolk čipk, kvačkanih čipk. Pa ni nič od tega ostalo, se je vse pogubilo« (TZ 2005–01).

Zato, ker danes pomenijo manj, kot so nekoč, se ni ohranilo veliko vsakdanjih uporabnih predmetov aleksandrink. Več se je ohranilo predmetov, ki imajo simbolno vrednost spomina na babice, kot so različne šatulje, broške, nakit, spominki. Na pultu v kuhinji pri aleksandrinki Mariji Černe v Biljah sem opazila fotografije otrok, ki jih je varovala pred petimi desetletji. Po vseh teh letih mi je zaupala svojo življenjsko zgodbo. Otroka, ki ju je pazila, sta ji

vse do zadnjega pisala za rojstni dan in ji pošiljala fotografije svojih otrok. Za materialno dediščino je pomembno, da potomci aleksandrink poznajo zgodbo oziroma kontekst vsakega ohranjenega predmeta. Tako so na primer pripovedovali: »Ta prstan je nona dobila, ko je otrok ozdravel in je bila gospa tako vesela ...« ali »To obleko je gospa noni dala, ko je prišla zvečer s sprejema domov in je videla, kako nona gleda to lepo rdečo obleko in se je kar slekla in ji jo dala.«

Predmeti aleksandrink so za njihove potomce nosilci sporočila, ki so si ga bodisi sestavili sami ali pa ga povzeli po njihovem pripovedovanju. To je lahko sporočilo o tem, kako so jo imeli radi, jo cenili in spoštovali; ali pa, kako premožni so bili njeni gospodarji (zdi se, da s premožnostjo gospodarjev raste tudi aleksandrinkina veljava). Potomci želijo opozoriti na pomembne mejnike v življenju gospodarjev, pri katerih je bila njihova babica zaposlena ali je celo odločilno pomagala pri srečnem razpletu kakega dogodka. Poudariti želijo gospodarjevo dobrotljivost in gospodinjino prijaznost in s tem dati veljavo tudi svojim babicam, ki so si takšen odnos zaslužile, oziroma poudarjajo, da niso hotele delati tam, kjer z njimi niso lepo ravnali. V vrednotenju materialne dediščine ima predmet svojo funkcijo, ta pa je povezana s pozitivnim vrednotenjem aleksandrink in z njegovim utrjevanjem. Zlasti generacija vnukinj in pravnukinj je vedno bolj ponosna na svoje babice in prababice. Poudarjajo, da so domov prinesle »svetovljanski izziv« (TZ 2005–01), širino sveta, pripovedi o Parizu, Švici, Nici, kjer so s svojimi varovanci preživljale poletja, ko življenje v vroči Aleksandriji za bogate priseljence iz Evrope ni bilo več znosno. Prinesle so evropsko modo v oblačenju, znanje tujih jezikov, novosti v prehrani – doma so začele pripravljati »kek, maluheijo, humus, tabbouleh, fou«.

Domov so prinesle drugačnost, ki se je zlasti tretji in četrti generaciji globoko vtisnila v zavest:

Jaz sem vnukinja in jaz vem več kot moja mama. Ker se niso zanimal, moje mame to ni zanimal. Nas otroke pa je, ampak zanimal nas je kot fantastične, kot neverjetne zgodbe, ki niso resnične, si morda mislit. In šele danes vidim, da so bile resnične! Vse tiste zgodbe, ki jih je pravla nona, tiste živali, pa živalski vrt. Ko smo tako zvečer sedeli, luščili fižol, ali kaj takega, pa nam je nona pravla spomine iz Egipta. In smo otroci poslušali kot nekaj neverjetnega (TZ 2005–03).

Ugotavljam, da so širše zanimanje za aleksandrinke najprej spodbudile prav njihove vnukinje in pravnukinje, ki so aktivno pristopile k revitalizaciji

in pozitivnemu prevrednotenju spomina nanje. Pravnukinja aleksandrinke iz Prvačine je tako dejala:

Jaz, kolikor se spominjam iz otroštva in tako, kakor sem rasla gor z aleksandrinštvom, tega nisem tako doživljala, tako tragično. To so bile punce, ki so doživele prvo izkušnjo, ki so prinesle domov nek svetovljanski izziv; niso šle samo poročene, niso šle samo dojilje! So tudi šle z veseljem (TZ 2005–01).

Vpogled v življenje svojih babic in prababic so javnosti posredovale s pomočjo različnih medijev: z gledališko predstavo (Rusjan Bric 2005), dokumentarnim filmom (Humar in Saksida 2009), razstavami (Mihelj in Škrlič 2006; Gabrijelčič 2008; Prijatelj 2010; Zorn 2011), s predavanji (Skubic 2008) pa tudi s številnimi strokovnimi razpravami (Škrlič 2009). Od leta 2006 so bile aleksandrinke predstavljene na petih različnih razstavah, ki so bile na ogled v krajih, od koder so aleksandrinke doma, pa tudi v Goriškem muzeju v Novi Gorici in v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani.¹⁴ Nekatere med njimi so gostovale tudi po drugih krajih Slovenije in Italije.

Leta 2005 so potomci aleksandrink na Goriškem ustanovili Društvo za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink s sedežem v Prvačini. V statutu so zapisali:

Društvo za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink Prvačina je samostojno društvo zainteresiranih članov, združenih zaradi ohranjanja spomina, zbiranja materialov in ohranjanja 100-letne dediščine žensk, ki so žrtvovale svojo osebno srečo in odhajale na delo v tujino, da bi zaslužile za ohranitev svojih družin in njih preživetje v času osvobajanja kmeta in času pod tujo oblastjo (Statut 2005: 2).

V njem pa so poudarili predvsem pomen ohranjanja materialne dediščine:

Temeljni namen Društva za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink Prvačina je evidentiranje materialov, priprava spominskih prostorov, zbiranje eksponatov za muzej in razstave, urejanje in vzdrževanje muzejske zbirke, povezovanje in dokumentiranje Slovencev po svetu, povezanih z aleksandrinštvom, ter omogočanje ogleda zbirk šolam, turističnim skupinam in posameznikom (Statut 2005: 2).

Z ustanovitvijo društva so predmeti, fotografije, zgodbe in spomini do-

¹⁴ Seznam razstav je priložen v virih.

Osební dokument aleksandrinke iz leta 1961. Na ogled je na stalni razstavi SEM.
 Avtor: Marko Habič

bili status dediščine; prestopili so iz okvirov domačih predmetov, ki so ležali na podstrešjih, in dobili svoje mesto v lokalni spominski zbirki z naslovom V spomin aleksandrinkam, prvič javno predstavljeni julija 2006.

Poseben vidik oblikuje tržni odnos do dediščine (Bogataj 1992: 19). Zamisel za spominsko zbirko v Prvačini se je najprej porodila vnuku aleksandrinke. Ta je po svoji babici podedoval hišo, ki jo je ta kupila z v Egiptu prislužnim denarjem. V zgornjih prostorih hiše naj bi predstavil njeno življenjsko zgodbo in predmete, spodnji prostor pa preuredil v domači gostinski lokal, v katerem bi obiskovalcem postregel z vinom iz domačega vinograda (prav tako kupljenega z babičinim denarjem) in domačimi mesninami. Poznejši razvoj dogodkov je spominski zbirki aleksandrink določil drugo lokacijo.

V proces predstavitve dediščine aleksandrink se je vključilo tudi Društvo žena iz Prvačine, in to zlasti z akcijo Moda iz baula, ki so jo prvič javno predstavile novembra 2009 v Kulturnem domu v Prvačini. Poimenovale so jo modna revija, na njej pa so vnukinje in pravnukinje predstavile oblačila svojih babic (Humar 2009). Največja vrednost omenjene predstavitve je, da je vsak kos oblačila povezan s konkretno življenjsko zgodbo. Vnukinje so na podlagi družinske ustne zgodovine, fotografij in predmetov rekonstruirale življenje svojih babic v Egiptu in o njih na prireditvi pripovedujejo v njihovih oblačilih. Najprej so nosile izvirna oblačila, pozneje pa so jih nadomestile s kopijami. Predstavitve oblačilne dediščine aleksandrink je tako šla skozi raz-

lične procese. Prvotno so želele prikazati »lepe kose oblačil, ženstvenost oblek, kvaliteto materialov in sploh žensko lepoto aleksandrink« (Humar 2009), pozneje pa so posamezne kose oblačil združile s konkretnimi osebami. Akcija Moda iz baula je obudila marsikatero zgodbo iz življenja aleksandrink.

Raziskavalci dediščine poudarjajo, da tudi elementi kulinarčne dediščine v sodobnih predstavitvah nastopajo v novih zvezah (Bogataj 1992: 28). Potomci aleksandrink prehransko dediščino svojih babic danes vse bolj poudarjajo, zlasti na javnih prireditvah, kot so odprtja razstav, filmske projekcije, strokovne razprave in okrogle mize. Vzpostavil se je tudi projekt zbiranja receptov jedi iz Egipta, ki so jih babice pripravljale po svojem prihodu domov. Recepti so dokaz nečesa drugačnega, zanimivega, eksotičnega, s čimer se lahko pohvalijo. Z raziskovalno nalogo Vpliv prehrane aleksandrink na domače jedi na Goriškem so se na državni predstavitvi srednješolskih raziskovalnih nalog leta 2008 predstavili tudi dijaki Srednje tehnične in kmetijske šole iz Šempetra pri Novi Gorici (Gregorc, Šen in Bizjak 2008).

Leta 2010 je kuhanje jedi po receptih aleksandrink spodbudila Slavica Plahuta, avtorica serije knjig *Jedi na Goriškem* in tudi nekdanja direktorica Goriškega muzeja. Jedi so novembra 2010 predstavili v Prvačini na odprtju razstave *Skoraj pozabljene*. Recepti so predstavljeni tudi na spletni strani Društva za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink, so pa tudi del spominske zbirke v Prvačini. Z jedmi, ki so jih najstarejše aleksandrinke vpeljale v svoje domove in jih zdaj njihovi potomci predstavljajo na javnih prireditvah, želijo poudariti drugačnost in posebnost, ki so ju prinesle domov. V tem smislu so ti recepti dejansko posledica stičišč različnih kultur, zgodovinskega dogajanja in stikov med Goriško in Egiptom. Jedi so torej pomemben manifestativni element kulturne dediščine, pri katerih lahko spoznavamo kulturne drugačnosti, posebnosti, lahko sledimo medkulturnim vplivanjem in prevzemanjem pa tudi prilagajanjem v novem okolju (Bogataj 2008: 9–10).

Kulinarčna dediščina aleksandrink nastopa v sodobnih kontekstih kot izpostavljena dediščina, saj se z njo lahko istovetijo potomci, ki se še spominjajo »posebnih« jedi svojih babic. Obiskovalci prireditev, na katerih so te jedi predstavljene, pa jih doživljajo kot posebne in zanimive. V pogovorih s sogovorniki na Goriškem sem ugotovila, da postavljajo »jedi iz Egipta« v čas preteklosti, ko so babice in mame še živele, sami pa teh jedi – z redkimi izjemami – ne pripravljajo več. Ko so v pogovorih obujali spomine, so pripovedovali o prazničnih priložnostih (godovih, družinskih obletnicah), ko so babice pripravljale nekatere jedi: poseben pečen krompir, posebno pripravljeno mleto meso, meso, zavito v trtne liste itd. V nekaterih družinah se spominjajo, da so babice uvedle popoldansko pitje zelenega čaja z mlekom. Bolj kot sa-

Kulinarična dediščina aleksandrink je bila v zadnjih petih letih ob različnih javnih priložnostih večkrat predstavljena. Novo mesto, 2008. Avtorica: Daša Koprivec

mih jedi pa so se spominjali nove kulture prehranjevanja in višjih higienskih standardov. Hčerka aleksandrinke je pripovedovala, da so po vrnitvi mame iz Egipta tik pred drugo svetovno vojno pri jedi uporabljali celoten pribor, pri kosilu so se morali zbrati vsi družinski člani, si pred jedjo umiti roke, miza je bila pogrnjena s čistim prtom (AO 2007–04). V kontekstu novega vrednotenja kulinarične dediščine aleksandrink skušajo v posameznih družinah ponovno vpeljati nekatere jedi, ki so jih pripravljale njihove babice; tako so mi nekatere vnukinje aleksandrink ob mojih obiskih postregle s pecivom »kek« in z libanonskimi piškoti.

Ob obujanju in poudarjanju kulinarične in oblačilne dediščine aleksandrink poteka še vrsta drugih aktivnosti in dejavnosti; med njimi so najodmevnejše razstave. Kar nekaj njihovih potomcev zbira fotografije, dokumente in zgodbe. V tem času sta na Goriškem izšli tudi dve leposlovni knjigi avtorice Darinke Kozinc, ki prav tako izhaja iz družine, iz katere je pred drugo svetov-

no vojno več deklet odšlo v Egipt (Kozinc 2008 in 2012). Vnuk aleksandrinke, Peter Zorn, je leta 2012 objavil obsežno knjigo pričevanj o aleksandrinkah z naslovom *Aleksandrinke so prišle domov*.

Leta 2010 so na Gradišču nad Prvačino postavili spominsko kapelico, ki jo krasí kip »Lurške matere božje« in nosi napis:

Hvaležni Materi Božji
V spomin aleksandrinkam
V Egiptu so služile, da domove bi rešile.
Gradišče, Oševljek 1860–1940
Gradišče 2010

To kapelico je dal na dvorišču svoje hiše postaviti sin aleksandrinke, blagoslovil pa jo je župnik iz Renč. Cerkev se je v zadnjih nekaj letih na nov način priključila prizadevanjem za predstavitev dediščine aleksandrink. Ob postavitvi spominske razstave na Gradišču je bila januarja 2008 v krajevni cerkvi prva spominska maša. Duhovnik iz druge krajevné cerkve pa je celo predlagal, da bi v cerkvenem zvoniku namestili še tretji zvon, ki bi »zvonil samo aleksandrinkam« (TZ 2007–10). Prizadevanja za ohranitev in predstavitev dediščine aleksandrink se nadaljujejo, v ta proces pa se vključuje tudi vedno več akterjev. Tako je Mestna občina Nova Gorica konec leta 2011 odkupila Hišo na Placu, kjer od leta 2006 Društvo za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink pripravlja razstave. Doslej je bila hiša v zasebni lasti dveh aleksandrink, ki sta društvu brezplačno odstopili razstavne prostore. Po njuni smrti je Občina z namenom, da se ohrani njena namembnost, hišo odkupila od dedičev in jo predala v upravljanje Društvu za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink in Goriškemu muzeju.

Katja Škrlić piše, da je kolektivni spomin na aleksandrinke ujet v literarni lik Lepe Vide, ki zapusti moža in majhnega otroka ter gre dojit španskega kraljeviča (Škrlić 2009: 150). Čeprav dojilj med vsemi aleksandrinkami ni bila niti četrtina, je, po mnenju avtorice, celoten kolektivni spomin zreduciran na dojilje (Škrlić 2009: 164, 185). Ugotavlja, da so nanje leteli očitki o krutosti in brezbriznosti, ker so doma pustile svoje dojenčke in odšle dojit tuje (Škrlić 2009: 150). Tako večkrat ob omembi aleksandrink dojilj zasledimo (obtožujoča) mnenja, da so morale biti ob svojem odhodu in s tem odstavitvi svojega otroka od prsi že sprijaznjene z dejstvom, da njihov otrok lahko tudi umre. Kot ugotavljajo nekateri raziskovalci, je ob tem treba upoštevati, da je dojenje v naši zavesti zapisano kot eden največjih ritualov materinstva, materino mleko pa simbol celotnega rituala, ki spremlja otrokovo rojstvo. Tako

sta materinstvo in materino mleko dva najbolj neposredno povezana pojava (Bogataj 1999: 83).

V Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani smo leta 2009 s spletno anketo obiskovalce spraševali, ali vedo, kdo so bile aleksandrinke in kaj vedo o njih. Več kot dve tretjini jih je odgovorilo, da so bile to »dojilje iz Goriške, ki so odhajale dojit v Egipt«. Povezovanje aleksandrink z dojiljami lahko opazimo tudi v razpravah, ki niso povezane z migracijskimi temami:

Mati majhnega otroka doji, torej je dojilja. Obstajale pa so in verjetno še obstajajo poklicne dojilje, t. j. ženske, ki za plačilo dojijo tuje otroke. Znano je na primer, da so pred drugo svetovno vojno ženske iz primorskih krajev hodile dojit v Egipt, predvsem v Aleksandrijo. Zato so jim ljudje v tistih krajih rekli in jim še rečejo tudi aleksandrinke (Priatelj 2006: 1).

Menim, da je to značilen primer za enačenje aleksandrink z dojiljami. Tudi v drugih medijih lahko zasledimo večje število ogorčenih razprav o aleksandrinkah dojiljah. Naj navedem primer:

Aleksandrinke so takoj po porodu zapustile svoje otroke, zapustile so jih na milost in nemilost tujcem, neznancem, popolnoma neznani usodi. Če bi to danes kdo storil, bi ga kazensko preganjali, tako hudo zanemarjanje otrok je hudo kaznivo dejanje. Aleksandrinkam je bilo vseeno za svoje dojenčke, raje so odšle s svojimi polnimi prsmi hraniti tujce, s svojim mlekom so hranile tuje otroke, z lahkoto so postale matere tujim otrokom (Slomedia 2010).

Včasih prihaja tudi do pomot. Po obisku varovanke aleksandrinke Claudie Roden v Ljubljani sem zasledila nekaj besedil, v katerih je bilo napisano, da je imela Claudia slovensko dojiljo (Hladnik-Milharčič 2009: 11), čeprav njena varuška ni bila hkrati dojilja, pač pa je bila to njena mama, ki je v Egipt odšla konec 19. stoletja (Douek 2004: 115–116).

Če torej lahko govorimo o selektivnem spominu, ki je privedel do stigmatizacije aleksandrink dojilj, potem se ta navezuje na več komponent. Pri prikazu življenjske zgodbe posamezne aleksandrinke se, če je ta bila v Egiptu tudi dojilja, rad poudari le tisti del njenega življenja, ko je bila ta tam dojilja, ne pa tudi nadaljevanja njene življenjske poti, ko sta se marsikateri aleksandrinki tam pridružila tudi mož in otrok ali pa samo otrok.

V nadaljevanju bom predstavila, kako je bilo z dojenjem v drugih okoljih v slovenskem etničnem prostoru v 20. in 30. letih 20. stoletja in kaj je o tem mogoče prebrati v zgodovinskih in etnoloških študijah. Kalc v svoji študiji o migracijah z zahodnega dela slovenskega etničnega ozemlja in doselitvah

Varovanja slovenske varuške.
Aleksandrija, 20. leta 20. stolet-
ja. Vir: Dokumentacija SEM

slovenskega prebivalstva v Trst v obdobju od 18. do 20. stoletja omenja tudi slovenske dojilje. Za obdobje pred prvo svetovno vojno tako navaja, da so se porodnice, med katerimi so prevladovalе slovenske priseljenke, pogosto preživljale kot dojilje. Nekatere so se v mesto priselile tik pred porodom, da bi proti plačilu hranile še kakega dojenčka iz najdenišnice. Pogosto so se za dojenje tujih otrok odločile po smrti lastnega novorojenčka (Kalc 2002: 23).

Dojenje na Slovenskem v knjigi *Prvotno besedilo življenja* obravnava tudi Alenka Puhar:

Nekaj malega vemo o razširjenosti dojenja le na Primorskem, kjer so ženske množično odhajale dojit tuje otroke. V nasprotju z drugimi slovenskimi pokrajinami, kjer so bile dojilje predvsem nezakonske matere, so med Primorkami prevladovalе poročene ženske. A morda se tako samo zdi, ker o drugih pokrajinah o tem pojavu nič ne vemo (Puhar 1982: 326).

Alenka Puhar ugotavlja, da so pogovori o dojenju tujih otrok v naši kolektivni zavesti praviloma povezani z aleksandrinkami, medtem ko preostale prakse na slovenskem ozemlju ostajajo še neraziskane. Strinjam se z njeno ugotovitvijo, da o dojenju v drugih slovenskih okoljih vemo malo, zato so dobrodošle vse študije, ki se lotevajo posameznih primerov. Navaja tudi stanje v delavskih okoljih na Slovenskem konec 19. in v 20. stoletju, ko je z naraščajočim zaposlovanjem žensk v industriji postalo oddajanje dojenčkov v dojenje nujna, saj je delovni dan zaposlenih žensk trajal od jutra do večera. Delavke, obrtnice pa tudi služkinje so svoje otroke proti plačilu dajale v dojenje kmečkim ženskam na podeželje (Puhar 1982: 328). O dojiljah kot posebnem poklicu, ki je v Ljubljani obstajal še v 30. letih 20. stoletja, je pisala tudi Janja Žagar v razpravi o služkinjah v Ljubljani (Žagar 1986: 19).

Irena Rožman v knjigi o kulturi rojstva na slovenskem podeželju v 20. stoletju ugotavlja, da je bilo v času med obema vojnama zaradi pomanjkljivega znanja mater o umetnem hranjenju in slabe kakovosti nadomestnega kravjega mleka, dojenje za dojenčke življenjskega pomena (Rožman 2004: 142). Med raziskavo v ruralnem okolju na Dolenjskem je ugotavljala, da so bile matere obremenjene s poljedelskim delom in zato pogosto odsotne od doma. To je veljalo tudi za matere, ki so kljub dojenju morale oditi od doma ob večjih poljedelskih delih in ko so šle drugam prodajat svoje pridelke. Irena Rožman navaja, da »se je tedaj, da bi bili dojenčki vseeno prehranjeni, med ženskami razvila posebna oblika medsebojne pomoči; v odsotnosti matere je otroka dojila sosed« (Rožman 2004: 143). Na Dolenjskem so ženske dojile otroke svojih sosed tudi v primeru, ko te niso imele dovolj mleka ali zaradi drugih zdravstvenih težav niso mogle dojiti. Umetno hranjenje so nadomeščale z dojitljo, to je z žensko iz vasi. Ženske so druga drugi za to pomoč tudi plačevale, največkrat s hrano, ko so »s seboj prinesle belo moko, liter vina; je prinesla s seboj, da je s tistim plačala« (Rožman 2004: 143). Na podlagi posameznih študij in ustnih pričevanj lahko potrdimo, da za plačilo niso dojile samo aleksandrinke, temveč je bila na Slovenskem to pogosta praksa. Na eni strani ji je botrovala želja po preživetju dojenčka, na drugi strani pa je bilo dojenje tujih otrok tudi dobrodošlo dopolnilo vsakdanjega zaslužka.

Katja Mihurko Poniž piše tudi o moči in učinku literarnega besedila kot pomembnega dejavnika v procesu oblikovanja kolektivnega spomina na aleksandrinke. Omeni pesnika Antona Aškercja, ki je leta 1908 v pesmi *Egipčanka* opisal dekle, ki je v Egiptu postala prostitutka, ter povest *Žerjavi* Franceta Bevka iz leta 1932. V tej, tako navaja Katja Mihurko Poniž, je pisatelj prav tako predstavil podobo aleksandrinke, ki se v Egiptu prodaja za denar. Največji odmev pa sta doživeli dve novejši deli pisateljice Marjana Tomšiča,

in sicer roman *Grenko morje* (2002) in izbor kratkih novel v delu *Južni veter* (2006). V svojih delih je Tomšič prikazal aleksandrinke kot ženske s pretirano seksualnostjo, ki se ne morejo upreti svojim skušnjavam in zato v glavnem moralno propadejo. Mihurkova ugotavlja, da sta Aškerc in Bevk moralni propad aleksandrink pokazala le vsak na enem liku, medtem ko je Tomšič s kopičenjem tragičnih usod aleksandrink in njihovih družin ustvaril podobo aleksandrink kot fenomena, v katerem je spolna promiskuiteta povzročila razkroj tradicionalne družine (Mihurko Poniž 2012: 50–52).

Kot ugotavlja Katja Mihurko Poniž, Tomšičeve reprezentacije niso usklajene z izsledki zgodovinskih, etnoloških in socioloških raziskav, kar je sicer v književnosti povsem legitimen avtorski postopek. Težava je le v tem, da je s poudarjanjem natančnega študija virov (pisem, pričevanj) hote ali ne hote ustvaril mnenje, da so njegova dela preslikava resničnosti. Ko Tomšič v svojih dveh delih niza žalostne in tragične življenjske zgodbe aleksandrink, pa hkrati poudarja pomen vere, ki edina lahko žensko obvaruje pred zdrsom v nemoralnost. Poudarja vlogo Cerkve kot institucije, ki naj bi edina skrbel za ohranjanje moralne integritete aleksandrink (Mihurko Poniž 2012: 58–60). Glede na številne časopisne članke, objavljene po izidu zlasti prvega Tomšičevega romana, lahko sklepamo, da so Tomšičeve zgodbe pustile sledi tudi v slovenski kolektivni zavesti. Že naslov romana *Grenko morje* je ponovno vzpostavil selitve v Egipt kot grenko izkušnjo in kot moralno vprašljive.

V letih 2010 in 2011 sta posebno pozornost širše javnosti vzbudila tudi dva filma, celovečerni igrani film režiserke Polone Sepe *Pisma iz Egipta* ter dokumentarni film Metoda Pevca *Aleksandrinke*. V prvem filmu je vsebina dvoplastna: glavna protagonistka išče svoje (enakopravno) mesto v družbi. Glavni stranski lik pa je že ostarela mama protagonistke, hčerka aleksandrinke s travmatičnimi spomini na otroštvo (Kač 2010). Še odmevnejši je bil film režiserja Metoda Pevca, ki nam je podal širši pogled na migracije aleksandrink. Zlasti zanimiva in nova so bila pričevanja njihovih varovancev, pa tudi pričevanja otrok, ki še živijo ali so nekoč živeli v Egiptu. Med pričevanji na Goriškem živečih otrok aleksandrink pa je tudi Pevec poudaril prav tista najbolj tragična.

Na podlagi zbranih pričevanj otrok aleksandrink v svoji raziskavi ugotavljam, da je posamezna aleksandrinka kot mama nastopala v več vlogah. Zaradi daljše rodne dobe žensk še v 20. in 30. letih 20. stoletja, je bila starostna razlika med najstarejšim in najmlajšim otrokom lahko tudi dvajset let. Ker so nekatere v tem času rodile tudi več otrok, so se njihove življenjske zgodbe razlikovale. Najpogosteje so starejše hčerke živele z materjo v Egiptu, mlajši ali najmlajši otrok pa je ostal doma. Tako je na primer ena od aleksan-

*Hčerki aleksandrink, ki sta se rodili v Egiptu. Aleksandrija, 50. leta 20. stoletja.
Vir: Dokumentacija SEM*

drink imela tri otroke v razdobju dvaindvajset let. Prvo hčer je odpeljala s seboj v Egipt in tam z njo živela, drugo je kot dojenčico poslala iz Egipta na Goriško (pričevalka v filmu), tretjo pa je rodila v Egiptu in se po drugi svetovni vojni z njo preselila v Italijo. Poleg tega se ob nizanju travmatičnih zgodb otrok aleksandrink postavlja vprašanje, ali so v družinah, v katerih mama ni bila aleksandrinka, vladali povsem urejeni in neproblematični družinski odnosi. V raziskavi na Goriškem sem namreč zasledila tudi nekaj družin, v katerih so skrbeli za rejenčke, otroke žensk, ki so delale po različnih italijanskih mestih; tragičnost materine odsotnosti pa je poudarjena le v družinah aleksandrink (TZ 2008–14). Celovitejšo podobo o življenju na Goriškem bi dobili, če bi raziskali vse ali pa vsaj vse tiste družine, iz katerih so ljudje emigrirali. Tako bi tudi družinsko življenje aleksandrink lažje umestili v širši družinski in družbeni kontekst.

Kljub opisanim upodobitvam aleksandrink je v zadnjih letih mogoče opaziti tudi nova vrednotenja. Teoretiki raziskovanja dediščine pri tem po-

udarjajo, da se odnos do dediščine ves čas spreminja. Ker dediščina vedno rabi določenemu namenu, se spreminjajo poudarki njenih posameznih segmentov (Bogataj 1992: 12–17). Prav tako pa se spreminjajo družbena ozadja, na katerih vznikajo vrednotenja dediščine, saj »dediščine ni mogoče misliti izven političnega polja« (Muršič 2005: 29). Kaže, da so nekateri centri moči, ki so znatno vplivali na vrednotenje aleksandrink, med katere gotovo lahko štejemo Cerkev, izgubili svojo moralno moč, v ospredje pa stopajo drugi. Tako so nekdanji prikazi, kot npr. naslednji, postali stvar preteklosti:

Na premnogh političnih shodih zadnjih let, posebno v Vipavski dolini in Brdih, je prišlo na razgovor tako zvano – »aleksandrinstvo«. V Aleksandriji, Kairu in drugih egiptskih mestih smo imeli na tisoče naših deklet in žena, ki so tam služile v vseh možnih položajih. Naše ženske so prijetne, so inteligentne, razumejo se na gospodinjstvo, a v tamošnjih mestih je veliko moških, ki nimajo družine, nimajo lastnega gospodinjstva. Tem prihajajo kakor nalašč take ženske, kakršne so naše. Toda tekom časa se je izcimilo iz tega razmerja neko zlo, ki ga je naše ljudstvo razumelo pod imenom – aleksandrinstvo. Mnogo žensk se je žalostno pogubilo, da so izginili vsi sledovi za njimi, kvečjemu so se pokazali v – bolniških troških, ki so jih morale plačevati naše občine, često za osebami, ki jih niso nikdar poznale. Dogajali so se raznovrstni zločini z našimi ženskami. Egipčani, Arabci so se polastili naših žensk na ta način, da so jih navidezno poročili, potem pa prodajali v javne hiše vsega Orienta (Gaberšček 1934: 256).

Na podlagi novih, pozitivnih vrednotenj v sodobnosti aleksandrinke vse pogosteje nastopajo kot simbolni lik v novih povezavah in na več ravneh. Naj povzamem eno od novejših predstav:

Aleksandrinke so danes zelo aktualne, pa ne samo zaradi Metoda Pevca, ki je posnel dokumentarni film, ampak je tematika preseljevanja in iskanja identitete prav danes aktualna. Tudi iz Slovenije se vse več mladih ljudi izseljuje in preseljuje in prav ta razpetost med dve identiteti in ko posameznik zamenja socialno in kulturno okolje je zanimiva. Vsakdo črpa iz lastne izkušnje in ker imam tudi sama izkušnjo tujine, se mi je ideja o aleksandrinkah porodila spontano (Krofi 2012).

Zanimiv je časovni lok, ki ga opažamo pri vrednotenju aleksandrink. Če so bile do nedavnega najbolj pogoste oznake za aleksandrinke »služabnice z žulji na duši« (Černe 2002: 18), »tragična migracija« (Miklavčič-Brezigar 2000: 66), »žalostni fenomen« (Žigon 2002: 171), »Lepe Vide« (Milek 2005: 24), lahko od leta 2010 opažamo vse več zanje popolnoma novih izrazov, kot so »pokončne, ambiciozne, naše prve svetovljanke« (Benedetič 2010: 15), »ne

služkinje, temveč druge mame in prijateljice« (Željan 2010: 21), »Slovenke« (Valič 2010: 19), »slovenska kulturna dediščina« (Tb 2010: 15). Spremembo je bilo mogoče opazovati prav leta 2010, po postavitvi spominske plošče aleksandrinkam v Kairu, v katere organizacijo sta bila aktivno vključena tudi Urad Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu ter Slovenska izseljenska matica. Takrat so se lahko, bolj kot kdaj prej, aleksandrinke premaknile s točke »dojilj z Goriške« na mesto »prvih slovenskih svetovljank« in s položaja Primork v Slovenke.

DEDIŠČINA ALEKSANDRINK V EGIPTU

Na pomen dediščine aleksandrink v Egiptu je opozorila že Inga Miklavčič-Brezigar, ko je tudi sama dvakrat raziskovalno obiskala Kairo in Aleksandrijo. Opozorila je na pomen arhivov v obeh zavetiščih šolskih sester v Kairu in Aleksandriji, pa tudi na:

materialno kulturno dediščino aleksandrink, na knjige in pohištvo ter na posebno slovensko vzdušje, ki ga še začutimo v zavetišču v Aleksandriji. Slovenske šolske sestre skrbijo tudi za grobove mnogih Slovenk in Slovencev, pokopanih na latinskih pokopališčih Aleksandrije in Kaira. Nagrobne plošče in grobnice so danes zelo ogrožene zaradi pospešene prenove pokopališč in oddajanja grobnih prostorov. Zato bi bilo potrebno poskrbeti, da se ta del materialne dediščine slovenskega naroda kot dokaz slovenske prisotnosti v Egiptu ustrezno zaščiti (Miklavčič-Brezigar 2009).

Inga Miklavčič-Brezigar je na podlagi svojega raziskovalnega dela leta 2009 v Goriškem muzeju pripravila odmevno razstavo, ki je nato gostovala tudi v Ljubljani, Kopru, Prvačini in Repnu.

Leta 2007 so aleksandrinkam prvo spominsko ploščo v Egiptu postavili v prostorih Zavoda šolskih sester v Aleksandriji. Pobudo za postavitve spominske plošče je dal upokojeni diplomat Ivan Martelanc, nečak redovnice, znane šolske sestre Franke Martelanc,¹⁵ ki je dolga leta službovala v Kairu. Pobuda za postavitve spominske plošče je torej nastala na podlagi družinskih vezi. Napis na plošči je vzet iz pogovora sestre Franke Martelanc z Dorico Makuc, ko je ta v Egiptu raziskovala za svojo knjigo *Aleksandrinke*:

Vi ne veste, koliko solza je bilo tukaj ob nedeljah popoldne. Videle smo vse trpljenje mladih mater, ki so za rešitev doma svoje mleko in zdravo telo dajale

15 Dorica Makuc navaja, da se je redovna sestra Franka Martelanc leta 1894 rodila v Bukovici, umrla pa je leta 1981 v Kairu, kjer je dolga leta službovala (Makuc 1993: 91).

tujemu otroku, in ko so rodile drugič, tretjič, so prišle vsakič v Egipt. Kajti dojilje so bile najboljše plačane in z vsakim otrokom je rastel grunt. Raslo pa je tudi trpljenje teh žensk. Šolska sestra Franka Martelanc.¹⁶

V besedilu so poudarjene predvsem aleksandrinke dojilje. Drugo v spominsko ploščo vklesano besedilo je besedilo pisatelja Marjana Tomšiča:

Ta plošča je spomin na usodo Slovenk, les Goriciennes, les Slaves, les Slovenes. Eno celo stoletje so prihajale v Egipt kot dojilje, varuške, kuharice, guvernante, šivilje. Z zaslužkom so reševale svoje družine in kmetije pred propadom. V letih 1860–1960 si je v Egiptu služilo kruh na tisoče teh žena in mater. Pri njihovem življenju in delu so jim ves čas nesebično pomagale šolske sestre Svetega Frančiška Kristusa Kralja Tržaške province v Aleksandriji in Kairu. Marjan Tomšič, pisatelj.

Besedili na spominski plošči poudarjata travmatično plat življenja aleksandrink. Kot pa je razvidno iz v prejšnjih poglavjih navedenih pričevanj njihovih potomcev, je bilo življenje v Egiptu bolj mnogoplastno. V tem kontekstu lahko razumemo tudi izjavo udeleženca na proslavi ob postavitvi spominske plošče v Aleksandriji, Slovenca, ki že nekaj let živi v Egiptu. Po proslavi je rekel: »Toliko je bilo veselih in uspešnih deklet, pa o njih ni bilo govora na proslavi« (TZ 2007–09). Ker je napis postavljen v spomin vsem aleksandrinkam, ki so v Egiptu živele med letoma 1860 in 1960, bi morali postavljanci upoštevati raznovrstne okoliščine. Tudi Inga Miklavčič-Brezigar navaja pogovor s sestro Gabrijelo v Zavetišču šolskih sester leta 2008, in v svojem prispevku zapiše: »Sestra Gabrijela nam je pokazala tudi gramofon in plošče, ki so si jih žene in dekleta zavrtela na šolskih zabavah. V domu je bilo pogosto veselo, je povedala« (Miklavčič-Brezigar 2009: 91).

Drugo spominsko ploščo aleksandrinkam so leta 2010 postavili na pročelju cerkve na Latinskem pokopališču v Kairu. Tako v Aleksandriji kot v Kairu so pri postavitvah sodelovali Društvo za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink, Občina Nova Gorica, Urad Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu, leta 2010 pa še Slovenska izseljenska matica. Spominski venec aleksandrinkam je pred ploščo v Kairu novembra 2010 položil minister za zunanje zadeve RS ob svojem obisku pri egiptovskem predsedniku. Tedaj je tudi dejal: »Zelo tesno vez med slovenskim in egiptovskim ljudstvom so med prvimi navezale slovenske žene, tako imenovane aleksandrinke, ki so vzgojile

¹⁶ Besedilo glej tudi v Makuc (1993: 91).

Skupina potomcev aleksandrink, ki se je udeležila odkritja prve spominske plošče aleksandrinkam. Aleksandrija, 2007. Avtorica: Helena Bandelj

številne egiptovske otroke» (MZZ 2010). Napis na spominski plošči v Kairu se glasi:

V spomin številnim Slovenkam – aleksandrinkam in njihovim družinam, ki so s svojim delom od sredine 19. stoletja do sredine 20. stoletja v Aleksandriji in Kairu skrbele za blagostanje svojih in naših domov v Sloveniji. Naj počivajo v miru! Republika Slovenija in Mestna občina Nova Gorica.

Največ sledov o Slovenkah in Slovencih, ki so nekoč delali in živeli v Kairu in Aleksandriji, je ostalo na latinskih pokopališčih v obeh krajih. Njihovi potomci ju obiščejo zato, da bi na enem od njih našli grob svoje babice ali prababice; kar pa jim ne uspe vedno. Leta 2007 sem bila priča prizoru, ko so potomci iskali grob svoje babice, vendar ga niso našli. Drugi so grobove našli in na njih prižgali od doma prineseane svečke, zapeli slovenske pesmi in molili. V za Slovenke in Slovence zelo pomembni Katoliški cerkvi sv. Katari-

*Na Latinskem pokopališču v Kairu je pokopanih veliko Slo-
venk in Slovencev. Kairo, 2010.
Avtorica: Daša Koprivec*

ne v Aleksandriji kupljene sveče so po vrnitvi domov prižgali na grobu tistih babic in prababic, ki so večino svojega življenja preživele v Egiptu, umrle pa so doma v Sloveniji.

Potomci aleksandrink Egipt obiskujejo individualno ali skupinsko. Med letoma 2007 in 2010 so bili skupinski obiski trije: ob postavitvi spominske plošče v Aleksandriji leta 2007, ob stoti obletnici prihoda slovenskih šolskih sester v Egipt leta 2008 ter ob postavitvi spominske plošče v Kairu leta 2010. Najbolj številčno so se potomci udeležili prve skupne poti leta 2007, ko je Egipt v organizaciji Društva za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink obiskalo preko osemdeset bližnjih sorodnikov. Nekateri med njimi so prišli v Egipt, da bi našli grob svojih sorodnikov. Hkrati so hčere in sinovi, ki so tudi sami živeli v Egiptu, obiskali šolo, v katero so hodili, nekateri tudi cerkev, v

23. - ALEXANDRIA. - Khartoum Column

Kombinacija stare razglednice in nove fotografije. Vnukinja aleksandrinke je v Aleksandriji s pomočjo razglednice leta 2006 našla hišo, v kateri je bila zaposlena njena babica. Vir: Zasebna zbirka

kateri so se poročili, in redke prijatelje, ki še živijo v Aleksandriji ali Kairu. Spet drugi, zlasti potomci tretje in četrte generacije, so iskali hiše, v katerih so bile zaposlene njihove babice, in parke, v katerih so nekoč preživljale čas s svojimi varovanci. Za večino med njimi je bil to prvi obisk Egipta, za otroke aleksandrink pa največkrat prvi obisk po odhodu iz Egipta, torej po petdesetih ali šestdesetih letih. Podobno je bilo tudi ob postavitvi spominske plošče v Kairu leta 2010, le da se je tedaj na pot v Egipt odpravilo manjše število ljudi.

Sin aleksandrinke je o svojem prvem ponovnem obisku Aleksandrije pripovedoval:

To je mene povleklo za celih šestdeset let nazaj. Nečaka sem peljal pogledat tudi šolo, ki je dobrih dvesto metrov stran od cerkve sv. Katarince. Boste videla na CD-ju, so posnete slike od klopi v razredu, šestdeset let stare, od tistikrat, ko sem jaz bil, so še zmerom iste klopi šolske, isti sedeži, isto vse. Dvorišče, kjer smo se igrali, je še zmerom isto (AO 2008–01).

V Društvu za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink so leta 2010 začeli popis podatkov iz mrliških knjig obeh latinskih pokopališč v Kairu in Aleksandriji (Valič 2010: 19). Popisali so tudi slovenska imena na nagrobnikih ter jih fotografirali. Popisovanje so članice nadaljevale tudi leta 2011, ko so delo razširile še na matične knjige iz cerkve Sv. Katarine v Aleksandriji. Leta 2012 popisa zaradi političnih nemirov v Egiptu niso mogle nadaljevati, vendar zaradi velikega pomena zbiranja arhivskih podatkov to ostaja še naprej pomembna naloga.

SKLEPNE MISLI

Aleksandrinka varuška z varovancema v Egiptu. Kairo, 20. leta 20. stoletja.
Vir: Dokumentacija SEM

Življenja aleksandrink so se nam v zadnjih nekaj letih precej približala. Tisto, česar še pred desetletji niso mogle povedati same, saj zanje ali ni bilo zanimanja ali pa so bile, kot pričajo nekateri, celo zamolčana tema, so danes nadoknadili njihovi otroci, vnuki in tudi pravnuki. Ti so migracije aleksandrink še dodatno osvetlili, njihovim žalostnim podobam so dodali tudi bolj vesele in uspešnejše življenjske zgodbe. Spominov tudi ne pripovedujejo več le tisti njihovi otroci, ki so, ko je njihova mama odšla na delo v Egipt, ostali na Goriškem, temveč tudi otroci, ki so jih aleksandrinke, kadar so le mogle, vzele k sebi v Kairo ali Aleksandrijo, in tudi tisti, ki so se v Egiptu rodili. Tako dobivajo njihova življenja v Egiptu in na Goriškem polnejšo in celovitejšo podobo. Tudi pričujoča knjiga je, vsaj upam, zapolnila nekaj teh vrzeli.

Dokumentarna filma Vesne Humar *Aleksandrija, ki odhaja* in dokumentarni film Metoda Pevca *Aleksandrinke* sta nam njihova življenja približala tudi vizualno. Hiše in ulice Kaira in Aleksandrije, parke, kjer so varovale otroke; radovedno smo vpijali večino teh prvič videlih podob. Prireditvi ob postavitvi dveh spominskih plošč aleksandrinkam v Egiptu sta med seboj močno povezali potomce, ki še danes živijo v Egiptu, s tistimi, ki živijo v Sloveniji. Raziskovanje migracij aleksandrink je postalo tudi družbeno priznано. Društvo za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink iz Prvačine je že leta 2009 prejelo posebno priznanje Slovenskega etnološkega društva za skrb pri ohranjanju dediščine aleksandrink. Režiser Metod Pevec je za dokumentarni film *Aleksandrinke* leta 2013 prejel nagrado Prešernovega sklada. In še bi lahko naštevali.

Večina novejših raziskav se naslanja na ustne vire še živečih protagonistov migracij aleksandrink. Še naprej pa ostajajo neraziskani arhivski viri, ki bi lahko dodatno dopolnili naše vedenje o migracijah aleksandrink in njihovih družin. Razen nekaterih ocen nimamo pravih podatkov o številu Slovenk in Slovencev, ki so med letoma 1870 in 1960 bivali v Egiptu. Ne vemo niti, koliko se jih je po letu 1947 izselilo v takratno Jugoslavijo, niti koliko jih

je odšlo v druge države po svetu. O številu dojilj med vsemi aleksandrinkami imamo samo okvirne ocene. Ne vemo niti tega, koliko Slovenk in Slovencev je v Egiptu umrlo in kje vse so pokopani. Arhivski viri so prav gotovo v različnih mestih, morda na Dunaju, od koder so prve aleksandrinke odhajale kot avstro-ogrske državljanke. Državni okviri slovenskega etničnega ozemlja in Egipta so se menjavali. Egipt je v obdobju od prvih prihodov aleksandrink prešel od Otomanskega imperija preko angleškega protektorata vse do samostojne arabske islamske republike; vse te politične uprave pa so organizirale svoje arhive. Zato so vsekakor pomembni tudi popisi podatkov iz rojstnih in matičnih knjig v cerkvi sv. Katarine v Aleksandriji in popis imen v mrliških knjigah na latinskih pokopališčih v Kairu in Aleksandriji. Predstava o le ženskem izseljevanju v Egipt je namreč tako močna, da so nam že nagrobniki z imeni slovenskih moških, ki so pokopani v Egiptu, zbujali začudenje.

S pozornostjo do aleksandrink smo globlje pogledali v eno od slovenskih izseljenskih zgodb. Hkrati z njo pa se odkrivajo še druge. Izseljevanje s slovenskega etničnega ozemlja je bilo od osemdesetih let 19. pa vse do konca šestdesetih let 20. stoletja tako množično, da lahko rečemo, da ni slovenske družine, ki ne bi imela vsaj ene izseljenske zgodbe.

LITERATURA IN VIRI

Literatura

Barbič, Ana, Miklavčič-Brezigar, Inga (1999). Občasne migracije podeželskih žena na Goriškem: Gospodinjsko delo v tujini – nuja in priložnost nekoč in danes. *Glasnik SED* 39/3–4, 39–48.

Baskar, Bojan (2002). *Dvourni Mediteran: Študije o regionalnem prekrivanju na vzhodnojadranskem območju*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko in Znanstvenoraziskovalno središče Republike Slovenije.

Baskar, Bojan (2002). Med regionalizacijo in nacionalizacijo: Iznajdba šavrinske identitete. *Annales. Series historia et sociologia* 12/1, 115–132.

Baskar, Bojan (2005). Avstro-ogrška zapuščina. Ali je možna dediščina multinacionalnega imperija. *Dediščina v očeh znanosti* (ur. Jože Hudales, Nataša Visočnik). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 41–52.

Beltram, Jurij (1990). *Vogrsko v ogledalu časa*. Koper: Lipa.

Bogataj, Janez (1992). *Sto srečanj z dediščino na Slovenskem*. Ljubljana: Prešernova družba.

Bogataj, Janez (1999). *Mleko: Dediščina, hrana, simbol*. Ljubljana: Rokus.

Bogataj, Janez (2005). Zgodovinska zavest in geografsko obzorje: Spoznavanje in razumevanje prostora in časa. *Nesnovna kulturna dediščina* (ur. Janez Bogataj idr.). Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 195–197.

Bogataj, Janez (2008). *Okusiti Slovenijo*. Ljubljana: Darila Rokus.

Bogataj, Janez (2009). Ohranjen briški zgodovinski spomin. *Ivánov venec: Briške šege in navade* (ur. Darinka Sirk). Dobrovo: Samozaložba, 10–11.

Bogataj, Janez (2010). Preteklost za prihodnost: Kako živeti s kulturno dediščino v sodobnem svetu. *Globalizacija in utrjevanje domačih korenin: Naj ohrani naša dolina svoj podedovani obraz!* (ur. Silvester Gaberšček). Dobropolje: Občina, 65–69.

Bogataj, Janez idr. (2005). *Nesnovna kulturna dediščina*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

- Boz, Nadia (2011). Ženska emigracija v Egipt iz zahodno furlanske občine Fontanafredda v XX. stoletju: Proučevani primer. *Po aleksandrijskih poteh* (ur. Franco Però, Patrizia Vascotto). Trst: EUT – Edizioni Università di Trieste, 265–275.
- Braziel, Jana Evans (2008). *Diaspora: An Introduction*. London: Blackwell Publishing.
- Connerton, Paul (1995). *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Čebulj Sajko, Breda (1999). *Etnologija in izseljenstvo: Slovenci po svetu kot predmet etnoloških raziskav v letih 1926–1993*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Destovnik, Irena (2002). *Moč šibkih: Ženske v času kmečkega gospodarjenja*. Celovec: Drava.
- Douek, Ellis (2004). *A Middle Eastern Affair*. London: Peter Halban Publishers Ltd.
- Drnovšek, Marjan (ur.) (2007). *Historical and Cultural Perspectives on Slovenian Migration*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Drnovšek, Marjan (2001a). Izseljenec: Življenjske zgodbe Slovencev po svetu. *Izseljenec: Življenjske zgodbe Slovencev po svetu*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 9–17.
- Drnovšek, Marjan (2001b). Kuharica Liza v New Yorku. *Izseljenec: Življenjske zgodbe Slovencev po svetu*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 43–46.
- Drnovšek, Marjan (2006). Nekateri vidiki odnosa slovenske javnosti do izseljenstva. *Dve domovini* 24, 115–132.
- Drnovšek, Marjan (2007). The Attitudes of the State and the Catholic Church Towards Slovenian Emigration: A Historian's View. *Historical and Cultural Perspectives on Slovenian Migration* (ur. Marjan Drnovšek). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 13–43.
- Drnovšek, Marjan (2009). History and Concealment. *Go girls: When Slovenian Women Left Home* (ur. Marina Lukšič-Hacin, Jernej Mlekuž). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 17–59.
- Fakin Bajec, Jasna (2011). *Procesi ustvarjanja kulturne dediščine: Kraševci med tradicijo in izzivi sodobne družbe*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Fentress, James, Wickham, Chris (ur.) (1992). *Social Memory: New Perspectives on the Past*. Oxford, Cambridge: Blackwell.
- Ferjančič, Marija (2006). Moja mama aleksandrinka. *Prešernov koledar 2007* (ur. Mojca Filipič Sterle). Ljubljana: Prešernova družba, 95–117.
- Gabršček, Andrej (1934). *Goriški Slovenci: Narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice. II. Knjiga, od leta 1901 do 1924*. Ljubljana: Samozaložba.
- George, Sheba Mariam (2005). *When Women Come First: Gender and Class in*

Transnational Migration. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

Gregorc, Barbara, Šen, Ema, Bizjak, Jure (2008). Med burjo in puščavskim peskom: Vpliv aleksandrink na prehranjevalne navade svojcev. Neobjavljena seminarska naloga. Šempeter pri Gorici: TŠČ Nova Gorica, Biotehniška šola Šempeter.

Grills, Scott (ur.) (1998). *Doing Ethnographic Research: Fieldwork Settings*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.

Haag, Michael (2004). *Alexandria: City of Memory*. London, New Haven: Yale University Press.

Habinc, Mateja (2004). *Ne le rožmarin za spomin: O spominskih predmetih in njihovem shranjevanju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.

Halbwachs, Maurice (2001). *Kolektivni spomin*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Hassan, Hassan (2000). *In the House of Muhammad Ali: A Family Album 1805–1952*. Cairo: The American University, Cairo Press.

Henshall Momsen, Janet (ur.) (1999). *Gender, migration and domestic service*. London, New York: Routledge.

Hladnik Milharčič, Ervin (2009). *Pot na Orient*. Ljubljana: Beletrina.

Hočevar, Pavla (1969). *Pot se vije: Spomini*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.

Hrženjak, Majda (2007). *Nevidno delo*. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.

Hudales, Jože, Visočnik, Nataša (ur.) (2005). *Dediščina v očeh znanosti*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.

Hudales, Jože, Visočnik, Nataša (ur.) (2005). *Dediščina v rokah stroke*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.

Jezernik, Božidar (2005). Preteklost in dediščina. *Dediščina v očeh znanosti* (ur. Jože Hudales, Nataša Visočnik). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 11–24.

Jezernik, Božidar (2010). Slovenska kulturna dediščina in politika. *Kulturna dediščina in identiteta* (ur. Božidar Jezernik). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 7–29.

Kacin Wohinz, Milica, Pirjevec, Jože (2000). *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*. Ljubljana: Nova revija.

Kalc, Aleksej (ur.) (2002). *Poti in usode: Selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstvenoraziskovalno središče Republike Slovenije, Trst: Narodna in študijska knjižnica.

- Kalc, Aleksej (2011). Aleksandrinke: Izstopajoči pojav na kompleksnem migracijskem prizorišču. *Po aleksandrijskih poteh* (ur. Franco Però, Patrizia Vascotto). Trst: EUT – Edizioni Università di Trieste, 199–219.
- Koncilija, Gabrijela (2008). *Ob stoletnici prihoda šolskih sester v Egipt, 1908–2008*. Trst: Šolske sestre sv. Frančiška Kristusa Kralja.
- Koprivec, Daša (2001a). Vi imate tam skrbi, mi pa tu. Tako je življenje: Izseljenka zgodba družine Brenčič. *Izseljenec: Življenjske zgodbe Slovencev po svetu*. Ljubljana: Muzej novejši zgodovine Slovenije, 89–94.
- Koprivec, Daša (2001b). Anton Šivc: Gozdni delavec, rudar in kurjač. *Izseljenec: Življenjske zgodbe Slovencev po svetu*. Ljubljana: Muzej novejši zgodovine Slovenije, 35–38.
- Koprivec, Daša (2006). Aleksandrinke – življenje v Egiptu in doma. *Etnolog* 16, 97–115.
- Koprivec, Daša (2007). Vpliv sezonskega dela v Franciji in Avstriji na razvoj domačih agrarnih posesti v vaseh na Goričkem. *Etnološki raziskovalni razbor Šalovci 2007* (ur. Jelka Pšajd). Murska Sobota: Zveza za tehnično kulturo, 17–26.
- Koprivec, Daša (2008). Egiptovski otroci in njihove varuške aleksandrinke. *Etnolog* 18, 167–186.
- Koprivec, Daša (2009). Aleksandrinka z varovancem v Egiptu. *Moja Slovenija: Revija za zamejce in Slovence po svetu* 1, 50.
- Koprivec, Daša (2009). Pričevanja otrok aleksandrink o življenju v Egiptu v prvi polovici 20. stoletja. *Etnolog* 19, 99–116.
- Koprivec, Daša (2011a). Podoba aleksandrinke dojilje. *Historični seminar* 9 (ur. Katarina Šter, Mojca Žagar Karer). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 55–73.
- Koprivec, Daša (2011b). Migracije otrok aleksandrink od tridesetih do šestdesetih let 20. stoletja. *Slovensko izseljenstvo v luči otroške izkušnje: Kulturnozgodovinski vidik* (ur. Janja Žitnik Serafin). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 43–52.
- Kozinc, Darinka (2008). *Pravili so jim Aleksandrinke*. Nova Gorica: Educa, Melior.
- Kozinc, Darinka (2012). *Tišina se je uglasila s predstavitev novele Jaz Aleksandrinka*. Nova Gorica: Educa.
- Lozar, Vida (2001). Prebivalci od leta 1880 do 1960. *Ortaona – Vrtovin 1001–2001* (ur. Ivana Slamič). Vrtovin: Krajevna skupnost, 81–84.
- Lukšič-Hacin, Marina (1999). *Multikulturalizem in migracije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Lukšič-Hacin, Marina (2002). Multikulturalizem, mednarodne migracije in podedovane skupinske identifikacije: Etničnost, rasa, spol. *Dve domovini* 15, 33–50.

- Lukšič-Hacin, Marina (2006a). »Ekonomske« migracijske politike in vračanje. *Spet doma? Povratne migracije med politiko, prakso in teorijo* (ur. Marina Lukšič-Hacin). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 35–57.
- Lukšič-Hacin, Marina (2006b). Vračanje in priseljevanje Slovencev iz Argentine. *Spet doma? Povratne migracije med politiko, prakso in teorijo* (ur. Marina Lukšič-Hacin). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 77–94.
- Lukšič-Hacin, Marina (2006c). Tematizacija pojmov povratnik in povratništvo. *Spet doma? Povratne migracije med politiko, prakso in teorijo* (ur. Marina Lukšič-Hacin). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 133–144.
- Lukšič-Hacin, Marina (2009). Man is an idea, woman is matter, man is the head, woman is the heart. *Go Girls: When Slovenian Women Left Home* (ur. Marina Lukšič-Hacin, Jernej Mlekuž). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 63–84.
- Makarovič, Marija (2010). O domotožju. *Koprivnik in njegovi ljudje* (ur. Marija Makarovič). Dolenjske Toplice: Društvo Kočevarjev staroselcev, 544–548.
- Makarovič, Marija (ur.) (2002). *Dva bregova, eno srce: Življenjske pripovedi iz doline Kolpe in Čabranke*. Kočevje: Pokrajinski muzej Kočevje
- Marija, Makarovič, Košuta, Marta (ur.) (2008). *Ena duša in ena pamet: Življenjske pripovedi iz Škedenja pri Trstu*. Škedenj: Slovensko kulturno društvo Ivan Grbec.
- Makuc, Dorica (1993). *Aleksandrinke*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
- Mihurko Poniž, Katja (2011). Reprezentacije aleksandrink v prozi Marjana Tomšiča. *Dve domovini* 34, 47–62.
- Miklavčič-Brezigar, Inga (1995). Razstava, ki smo jo želeli nasloviti »Po sledih Lepe Vide«. *Glasnik SED* 35/1, 45–46.
- Miklavčič-Brezigar, Inga (2000). *Ljudske skrinje na Goriškem*. Nova Gorica: Goriški muzej.
- Miklavčič-Brezigar, Inga (2001). Aleksandrinke Franca Mahnič. *Izseljenec: Življenjske zgodbe Slovencev po svetu* (ur. Monika Kokalj Kočevar). Ljubljana: Muzej novejših zgodovine Slovenije, 109–110.
- Miklavčič-Brezigar, Inga (2002). Aleksandrinke. *Poti in usode: Selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje* (ur. Aleksej Kalc). Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno raziskovalno središče Republike Slovenije; Trst: Narodna in študijska knjižnica, 65–68.
- Miklavčič-Brezigar, Inga (2003). Od Goriške do Afrike v spomin na aleksandrinke. *Zgodovina v šoli* 12/1–2, 26–31.
- Miklavčič-Brezigar, Inga (2008). Zgodbe o aleksandrinkah – med Slovenijo in Egiptom. *Goriški letnik* 32, 183–186.

Miklavčič-Brezigar, Inga (2009). Aleksandrija – po poteh in sledeh žena, deklet in šolskih sester na začasnem delu v Egiptu. *Glasnik SED* 49/1–2, 89–91.

Mislej, Irene (2002). Ženske v manjšinskih skupnostih: Pomen in vloga žensk za ohranjanje kulturnega izročila. Diskusijski prispevki. *Dve domovini* 16, 151–153.

Milharčič Hladnik, Mirjam (2005). Subjektivna realnost migracijskih procesov: Brati, pisati in razumeti migrantske izkušnje. *Dve domovini* 22, 169–196.

Milharčič Hladnik, Mirjam (2007). Avto/biografičnost narativnosti: Metodološki teoretični pristopi v raziskovanju migracijskih izkušenj. *Dve domovini* 26, 31–46.

Milharčič Hladnik, Mirjam (2007). Historical and Narrative Perspective of Slovenian Women Migrants' Experiences: Social Networking, Gender Priorities, and Questions of Identity. *Historical and Cultural Perspectives on Slovenian Migration* (ur. Marjan Drnovšek). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 113–136.

Milharčič Hladnik, Mirjam (2010). Hrana in spomin v kontekstu migracij. *Dve domovini* 31, 51–63.

Mlekuž, Jernej (2003). »Mali« prispevek k vprašanju »povratništva«: Življenjske pripovedi migrantov povratnikov iz Beneške Slovenije – potovanji brez vrnitve? *Dve domovini* 17, 67–94.

Mlekuž, Jernej (2006). O metodologiji, ki nagaja »povratniški teoriji«: Življenjska pripoved migrantke povratnice. *Spet doma? Povratne migracije med politiko, prakso in teorijo* (ur. Marina Lukšič-Hacin). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 115–132.

Muršič, Rajko (2004). Etnologija s čustvi – pogled s strani. *Etnolog* 14, 49–62.

Muršič, Rajko (2005a). Uvod: H kritiki ideologije dediščinstva ter slepega enačenja znanosti in stroke. *Dediščina v obeh znanosti* (ur. Jože Hudales, Nataša Visočnik). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 7–10.

Muršič, Rajko (2005b). Kvadratura kroga dediščine: Toposi ideologij na sečišču starega in novega ter tujega in domačega. *Dediščina v obeh znanosti* (ur. Jože Hudales, Nataša Visočnik). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo (Županičeva knjižnica 12), 25–39.

Muršič, Rajko, Hudales, Jože (2005). Uvod: Od razmisleka do rokovanja z dediščino. *Dediščina v rokah stroke* (ur. Jože Hudales, Nataša Visočnik). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 7–9.

Pahor, Špela (ur.) (2007). *Srečanja v Piranu: Življenjske pripovedi prebivalcev Pirana*. Piran: Mestna knjižnica.

Panjek, Giovanni (2011). Gospodarski odnosi med Trstom in Aleksandrijo v XIX. stoletju. *Po aleksandrijskih poteh* (ur. Franco Però, Patrizia Vascotto). Trst: EUT – Edizioni Università di Trieste, 53–61.

Perco, Daniela (2002). *L'emigrazione delle balie da latte dalle Prealpi venete*. Belluno: Museo etnografico della provincia di Belluno.

Petricioli, Marta (2011). Italijanska skupnost v Egiptu. *Po aleksandrijskih poteh* (ur. Franco Però, Patrizia Vascotto). Trst: EUT – Edizioni Università di Trieste, 31–39.

Plahuta, Slavica (ur.) (2005). *Batuje: Izbor objavljenega in neobjavljenega gradiva o vasi Batuje*. Nova Gorica: Goriški muzej, Batuje: Kulturnoprosvetno društvo.

Praznik, Niko, Muršič, Sergeja (2003). Izseljevanje ženskega prebivalstva Spodnje Vipavske doline v Egipt. Neobjavljena diplomska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino.

Puhar, Alenka (1982). *Prvotno besedilo življenja: Oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju*. Zagreb: Globus.

Ramšak, Mojca (2003). *Portret glasov: Raziskave življenjskih zgodb v etnologiji – na primeru koroških Slovencev*. Ljubljana: Društvo za proučevanje zgodovine, antropologije in književnosti.

Roden, Claudia (1997). *The Book of Jewish Food: An Odyssey from Samarkand to New York*. New York: A. A. Knopf.

Rodman, Magda, Makarovič, Marija (ur.) (2000). Življenje ob trti in kršinu: Življenjska pričevanja krajanov iz Vipave in okolice. Vipava: Občina.

Roškar, Saša (2009). *Zgodba o slamnikih na Domžalskem*. Domžale: Občina Domžale in Komisija za turizem.

Rožman, Irena (2002). *Peč se je podrli! Kultura rojstva na slovenskem podeželju v 20. stoletju*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.

Rusjan Bric, Neda (2005). *Trieste – Alessandria EMBARKED: Štorija od lešandrink*. Katalog predstave. Ljubljana: Maska produkcija.

Sjekloča, Marko (2004). Čez morje v pozabo: Argentinci slovenskih korenin in rezultati argentinske asimilacijske politike. Celje: Fit media.

Skubic, Barbara (2008). *Od gradnje do krize: Sueški prekop, oblikovanje egipčanske države in kaj so tam čez počele Slovenke*. Predavanje na Festivalu egiptovske kulture: Egipt v Ljubljani. Ljubljana: Cankarjev dom.

Slamič, Ivana (2001). Vrtovinske aleksandrinke. *Ortaona – Vrtovin 1001–2001* (ur. Ivana Slamič). Vrtovin: Krajevna skupnost, 114–121.

Svašek, Maruška (2005). The Politics of Chosen Trauma: Expellee Memories, Emotions and Identities. *Mixed Emotions: Anthropological Studies of Feeling* (ur. Kay Milton, Maruška Svašek). Oxford, New York: Berg, 195–212.

Škrlič, Katja (2009). Komaj sem čakala, da zrastem in postanem aleksandrinka: Demitizacija aleksandrink. *Krila migracij: Po meri življenjskih zgodb* (ur. Mirjam Milharčič Hladnik, Jernej Mlekuž). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 143–189.

Ščuka, Valentina (2008). »Botra Lidija« – zgodba aleksandrinke. *Goriški letnik* 32, 187–226.

Tomšič, Marjan (2002). *Grenko morje: Roman o aleksandrinkah*. Ljubljana: Kmečki glas.

Tomšič, Marjan (2006). *Južni veter: Zgodbe slovenskih Egipčank*. Ljubljana: Društvo 2000.

Toplak, Kristina (2008). Arhivirana ustna zgodovina: Pomen, zbiranje in ohranjanje ustnih pričevanj za zgodovino migracij. *Arhivi* 31/2, 263–271.

Torra Borrás, Eulalia (2008). Domestic Workers and the Morality of Money and Family Care. Tipkopis predavanja, 10. EASA konferenca v Ljubljani, 25. 8. 2008. Barcelona: Universitat de Barcelona.

Warnock Fernea, Elizabeth (ur.) (2002). *Remembering Childhood in the Middle East: Memoirs from a Century of Change*. Austin: University of Texas Press.

Verginella, Marta (1996). *Ekonomija odrešenja in preživetja: Odnos do življenja in smrti na tržaškem podeželju*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko in Znanstveno raziskovalno središče Republike Slovenije.

Verginella, Marta (2011). Aleksandrinke med mitom in resničnostjo. *Po aleksandrijskih poteh* (ur. Franco Però, Patrizia Vascotto). Trst: EUT – Edizioni Università di Trieste, 153–161.

Zagorac, Veda, Pečar, Zdravko (1958). *Egipt: Dežela, ljudstvo in revolucija*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Zorn, Peter (2012). *Aleksandrinke so prišle domov*. Nova Gorica: Educa, Melior.

Žagar, Janja (1986). Služkinje v Ljubljani. *Traditiones* 15, 19–49.

Žigon, Zvone (2003). *Izzivi drugačnosti: Slovenci v Afriki in na Arabskem polotoku*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Žitnik Serafin, Janja (ur.) (2011). *Slovensko izseljenstvo v luči otroške izkušnje: Kulturnozgodovinski vidik*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Članki v tiskanih medijih

Alič, Jani (2010). Živih je še okoli 20 aleksandrink, najstarejša med njimi je Matilda Vidmar. *Dnevnik* 60/48, 8.

Benedetič, Tamara (2010a). Pokončne, ambiciozne, naše prve svetovljanke. *Primorski dnevnik* 66/55, 15.

Benedetič, Tamara (2010b). V Kairu odkrili pomnik slovenske prisotnosti. *Primorski dnevnik* 66/72, 15.

Černe, Tea (2002). Služabnice z žulji na duši: Aleksandrinke. *Naša žena* 11, 38–39.

- Černe, Tea (2005). Aleksandrinke – rehabilitirane služabnice. *Primorske novice* 59/273, 16–17.
- Gombač, Andraž (2007). Hja, zakaj – ker je bila tu ena sama mižerija. *Primorske novice* 61/21, 18–19.
- Hladnik Milharčič, Ervin (2008). Otroštvo sem preživela na otoku sredi Nila: Claudia Roden, pisateljica. *Dnevnik* 58/56, 20–23.
- Horvat, Tina (2003). Bile so razdvojene kot Kristus na križu. *Ona* 5/9, 25–27.
- Humar, Vesna (2005). Ne znam živeti ne tu ne tam. *Primorske novice* 60/265, 11.
- Humar, Vesna (2008). Čez grenko morje. *Revija Bonbon* 3/92, 18–19.
- Humar, Vesna (2009b). Razbijanje mita Lepe Vide. *Primorske novice* 63/153, 16.
- M. C. (2010). Spominska plošča za prve slovenske svetovljanke. *Večer* 66/55, 17.
- Milek, Vesna (2002). Lepe Vide, žerjavi in mleko: Neda R. Bric, igralka, režiserka. *Delo* 47/204, 24–25.
- Munih, Katja (2008). Dediščina aleksandrink si zasluži več pozornosti. *Primorski dnevnik* 64/230, 18.
- Ožbolt, Alenka (2005). Spomin od doma v daljno deželo. *Primorske novice* 60/167, 7.
- P. D. (2012). Kmečke rute so zamenjali klobuki, Kraševke so postale Aleksandrinke. *Primorski dnevnik* 68/21, 8.
- Posinkovič G., Vida (2009). Zamolčane zgodbe. *Primorske novice* 63/129, 23.
- Prinčič, Vili (2010). V Egipt po sledih aleksandrink. *Primorski dnevnik* 66/109, 19.
- Prinčič, Vili (2009). Vrnitev aleksandrink. *Primorski dnevnik* 66/58, 17.
- Rijavec, Rosana (2009). Nismo pozabili, kaj so izseljenci naredili za Slovenijo. *Večer* 65/153, 4.
- Šuligoj, Boris (2006). Odhajale so kot kmetice, vračale so se kot svetovljanke. *Delo* 48/295, 15.
- Valič, Tina (2010). Po sledih Aleksandrink: Skrb za ohranitev spomina na Slovenke v Egiptu. *Družina* 59/17, 19.
- Željan, Katja (2007). Sodobne lepe Vide iz Egipta. *Nedelo* 13/30, 18–19.
- Željan, Katja (2010a). Aleksandrinke, naše prve svetovljanke. *Delo* 52/53, 4.
- Željan, Katja (2010b). Ne služkinje, temveč druge mame in prijateljice. *Delo* 52/93, 21.
- Željan, Katja (2011). Ko se je rodila kot ženska, je bila njena usoda zapečaten. *Delo* 53/97, 18.

Spletni viri

Društvo za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink (2011). *Spletna stran Društva za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink*, <http://www.aleksandrinke.si> (9. 10. 2011).

Metelko, Hedi (2008). *Aleksandrija ni več takšna, kot je bila*, <http://www.aleksandrinke.si> (12. 3. 2009).

Miklavčič-Brezigar, Inga (2009). *Skriti obrazi Aleksandrije – slovenske šolske sestre in aleksandrinke*, <http://www.goriskimuzej.si/aktualno.html> (17. 12. 2009).

Prijatelj, Mihael (2006). *Dojilje ali molznice?* <http://www.delo.si/tiskano/clanek/28abce0924ec79a3a4941dc57d18964104> (14. 11. 2006).

Sibony, Cecilia (2009). *The Recent History of the Egyptian Jewish Community*, <http://www.cecisibony.com/2009/04/the-egyptian-jewish-community/> (15. 9. 2009).

Zukorlić Es-Sandžaki (2012). *Vprašanje o sorodstvu po mleku v Islamu*, <http://www.resnica-haq.com/vprasanja-in-odgovori/451-sorodstvo-po-mleku-islam.html> (10. 5. 2012).

Terenski viri

Koprivec, Daša (2005–2011). TŽ 1–19: *Aleksandrinke in njihovi potomci*. Terenski zvezki, zapisi pogovorov s sogovorniki v Sloveniji in Egiptu.

Koprivec, Daša (2005–2011). AO 1–25: *Aleksandrinke in njihovi potomci*. Avdio posnetki, zapisi in transkripcije pogovorov s sogovorniki v Sloveniji in Egiptu.

Dokumentarni filmi o aleksandrinkah

Humar, Vesna, Saksida, Ivo (2009). *Aleksandrija, ki odhaja*. Produkcija Vitel: Slovenija.

Humar, Vesna (2009). *Moda iz baula*. Produkcija Vitel: Slovenija.

Klemenčič, Drago (2002). *Daleč od oči, daleč od srca*. RTV Slovenija: Slovenija.

Krapež, Manja, Likar, Lojze (1995). *Kadar doma jim dobro ni žerjavi se čez morje vzdignejo: Pričevanja slovenskih deklet in žena, ki so šla služiti v Egipt, v Aleksandrinjo za preživetja svojih družin doma*. Srednja šola Venó Pilon: Ajdovščina.

Makuc, Dorica (1976). *Žerjavi letijo na jug*. RTV Slovenija: Slovenija.

Pevec, Metod (2011). *Aleksandrinke*. Emotion Film: Slovenija/Egipt.

Razstave o aleksandrinkah v obdobju 2006–2012

Baša, Dejana, Mihelj, Tina, Leban, Neva (idr.) (2010–2012). *Skoraj pozabljene*. Razstava Društva za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink, Prvačina.

Gabrijelčič, Sonja (2008). *Aleksandrinke z Gradišča nad Prvačino*. Razstava Društva za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink, Gradišče nad Prvačino.

Koprivec, Daša (2009–2012). *Jaz, mi in drugi: Podobe mojega sveta. Aleksandrinke in njihove družine*. Razstava Slovenskega etnografskega muzeja, Ljubljana.

Mihelj, Tina, Škrli, Katja (idr.) (2006–2010). *V spomin aleksandrinkam*. Razstava Društva za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink, Prvačina.

Miklavčič Brezigar, Inga (2009). *Skriti obrazi Aleksandrije: Slovenske šolske sestre in aleksandrinke*. Razstava Goriškega muzeja, Nova Gorica.

Prijatelj, Ana Marija (2010–2012). *Skoraj pozabljene: Aleksandrinke z Vogrskega*. Razstava Društva za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink, Prvačina.

Zorn, Stazica (2011). *Aleksandrinke iz Renč*. Razstava Društva za kulturo, turizem in razvoj Renč, Renče.

Strokovne razprave o aleksandrinkah v obdobju 2008–2012

Baša, Dejana (idr.) (2009). *Novejša prizadevanja in raziskovanja za ohranitev kulturne dediščine aleksandrink*. Društvo za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink, Slovenska izseljenska matica, Nova Gorica.

Baša, Dejana, Malnič, Andrej (idr.) (2011). *Posvet o aleksandrinkah*. Društvo za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink, Goriški muzej Nova Gorica, Nova Gorica.

Hladnik Milharčič, Mirjam (idr.) (2012). *Svetovljanstvo in pogum: Demitizacija aleksandrink 2005–2011*. ZRC SAZU, Ljubljana.

Tomšič, Vesna, Baša, Dejana (idr.) (2008). *Lešandrinke*. Društvo za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink, Zveza slovenskih kulturnih društev, Gorica.

Vascotto, Patrizia (idr.) (2008). *Po aleksandrinkinih poteh*. Univerza v Trstu, Trst.

Žežlina, Sonja (idr.) (2011). *Primorski slovenistični dnevi: Aleksandrinke – motiv ekonomske migracije v literaturi in kulturi*. Slavistično društvo Nova Gorica, Bukovica.

SPREMNA ŠTUDIJA

Aleksandrinka s hčerko, ki se ji je pridružila v Egiptu, ko je bila dovolj stara, da je začela obiskovati šolo. Aleksandrija, 30. leta 20. stoletja. Vir: Dokumentacija SEM

OD ALEKSANDRINK DO ALEKSANDRIJE

Bojan Baskar

Eksploziji zanimanja za aleksandrinke, ki smo ji priča v zadnjih letih, niso botrovali le privlačni dokumentarci, razstave in umetniške uprizoritve aleksandrinstva, temveč je pogoje zanjo pripravljalo tudi znanstveno raziskovanje tega migracijskega pojava. Raziskave etnologov, zgodovinarjev, sociologov kulture in geografov ostajajo v širši javnosti zvečine neopažene in nimajo niti tolikšnega odmeva kakor raziskave novinarjev, ko se odpravijo v Egipt ali na Goriško iskat še žive aleksandrinke, njihove potomce ali pa zgolj sledi, ki so jih aleksandrinke pustile za sabo. Raziskave novinarjev in popotnikov so nedvomno prispevale nezanemarljivo količino gradiva, uporabnega tudi za družboslovne analize, deloma pa so morda prispevale tudi k formuliranju nekaterih vprašanj. Vendar pa novinarski in popotniški prispevki le izjemoma sežejo globlje pod površino pojava, ker jim primanjkuje intenzitete, dolgotrajne pozornosti in metodičnosti znanstvenih opazovanj, prav tako pa tudi poznavanja obsežnejšega nabora relevantnih znanstvenih problematik in teorij ter obvladovanja različnih konceptualnih polj in seveda artikuliranja problema v veliko širši, primerjalni perspektivi. Na splošno šele opremljenost s temi disciplinarnimi resursi omogoči postavljanje novih vprašanj, ki vodijo do novih rešitev in do kritičnega preseganja raznih dano-sti in samoumevnosti.

Seveda pa so družboslovci prav tako ljudje iz krvi in mesa, dovzetni za ubiranje lažjih poti, zato niso imuni na zvajanje kompleksnosti na poenostavljene razlage in na reproduciranje vsakršnih stereotipov. Hkrati pa so tudi – in s tem ni nič narobe – tako kot drugi, dovzetni za porajajoče se trende in mode, za spreminjajoča se občutja in afinitete, za nove »ključne besede« in za odpisovanje vsega tistega, kar je proglašeno za *passé*. Kar pomeni, da vir izrazito povečanega raziskovalnega zanimanja za pojav aleksandrink v zadnjih letih ni v prvi vrsti družboslovni znanosti notranji, temveč je predvsem zunanji: je tista modifikacija senzibilnosti in radovednosti, ki je zajela tako družboslovce kakor kulturne producente novih podob in predstav ale-

ksandrinstva. In prav zato, ker se prizadevanja enih in drugih napajajo iz skupnega vira, obstaja pri obeh skupen interes za sodelovanje, za snovanje skupnih projektov.

Katera je tista spremenjena senzibilnost, ki vse udeležence pri tem projektu povezuje ne le v intelektualno, temveč tudi v emocionalno skupnost, ni težko videti, čeprav je verjetno še nismo uzrli, in še manj opisali, v vsem njenem obsegu in v vsej njeni globini. To je modifikacija občutljivosti in za držan do ženske mobilnosti. Nadzor nad žensko mobilnostjo je ena ključnih točk reprodukcije razrednih in spolnih hierarhij v najrazličnejših družbah. Poskusi njenega redefiniranja imajo strateški doseg. Toda oblike nadzora in njegove specifične tarče se lahko močno razlikujejo, pri čemer so lahko tudi nezdružljive, protislovne, celo konfliktne. Vzpostavljanje pogojev za transregionalno, transnacionalno in transkontinentalno, z eno besedo globalno mobilnost delovne sile, pomeni izgubljanje nadzora nad njo na lokalni ravni. Natanko to se je dogajalo v prvih desetletjih aleksandrinskih migracij od zadnje tretjine 19. stoletja, ko se je omrežje vasi v Vipavski dolini in na Krasu začelo konstituirati kot bazen rekrutiranja služkinj, varuš, sobaric in dojilj za potrebe bogatih evropskih pa tudi domačih družin v Aleksandriji, Kairu in Port Saidu. Kot je pokazala že pionirka aleksandrinskih raziskav, Dorica Makuc (1993), je katoliški kler, ki je dobro obvladoval družinske reprodukcijske strategije slovenskega podeželja, kmalu sprožil alarm. Uradništvu imperialne države so predlagali, naj ženskam, osumljenim migracijskih namer, odvzame potne liste. Uradniki so odgovorili, da za kaj takega nimajo zakonske podlage, saj zakon varuje svobodo gibanja.

A tudi če bi habsburški imperij ženskam te njihove namere lahko kako preprečil, tega ne bi storil. Kaj takega jim niti na kraj pameti ne bi padlo, saj je bil imperij za tovrstno mobilnost še kako zainteresiran. Čemu bi sicer državni ladijski prevoznik, avstrijski Lloyd, odprl redne potniške in tovarne linije iz Trsta proti Aleksandriji, Bejrutu in Istanbulu že konec 40. let 19. stoletja? V drugi polovici 19. stoletja, v času postrevolucionarne stabilizacije in ekonomske rasti, se je imperij sorazmerno uspešno vključeval v tedanje globalizacijske tokove in poskušal ekonomsko in vojaško tekmovati z Zahodno Evropo. Tega si ni bilo mogoče zamisliti brez razvijanja pomorske trgovine in vojne mornarice. Trst kot ključno avstrijsko pristanišče in emporij je s svojim statusom svobodnega pristanišča pri tem odigral zelo pomembno vlogo. Podjetna tržaška buržoazija je nakupila dobršen delež delnic družbe, ki je gradila Sueški prekop. Tržaški tajkun Pasquale Revoltella je bil podpredsednik te družbe. Znatna avstrijska investicija v gradnjo prekopa je Francu Jožefu prinesla drugo uvrstitev v slavnostni regati, ki je plula skoz prekop ob njego-

vem odprtju. Njegova jahta je plula tik za jahto francoske cesarice Evgenije, soproge Napoleona III. (Bled 1990).

Poleg katoliškega klera so bili plat zvona tudi nekateri literati. Prvi je bil Anton Aškerc, ki ga je njegovo veselje do potovanj po Orientu zaneslo tudi v Aleksandrijo – pač zahvaljujoč okoliščini, da so tja iz Trsta vozili Lloydovi parniki. Če ne bi obiskal Aleksandrije, je le malo verjetno, da bi napisal pesem o aleksandrinkah, saj mu ob njegovem frajgajstovstvu in naklonjenosti do orientalskih potovanj moralistično obsojanje aleksandrink ni moglo biti najpomembnejša skrb. Sledil je France Bevk, ki je o nevarnostih Aleksandrije za slovenske ženske vedel vse, ne da bi kdaj potoval po morju. V najnovešem obdobju je štafeto literarne mizoginije in obsojanja prevzel Marjan Tomšič, ki je ponovno privlekel na plano že bolj ali manj pozabljeno fantazmo o hare-mih in seksualnem suženjstvu aleksandrink. O aleksandrinkah je začel pisati po letu 2000, se pravi v času, ko se je novi pogled na aleksandrinke in njihovo mobilnost že začel spreminjati, zato se zdi, da je njegova »aleksandrijska« proza *reakcija* na novo percepcijo, ki aleksandrink ne obsoja več oziroma ne moralizira več na njihov račun, temveč rajši vrednoti njihovo kozmopolitsko izkušnjo. Odgovornost za etnonacionalistični mit o aleksandrinkah kot doji-ljah, ki so doma pustile nebogljenega moža in novorojenca, da bi v Egiptu za bedne cekine s svojim slovenskim mlekom hranile tujerodne otroke, lahko pripišemo predvsem pisateljem.

Medtem ko je Tomšič, ki ni mogel doumeti, zakaj se mu poslednje ži-veče aleksandrinke ne želijo izpovedati, razlago za njihovo molčečnost našel kar v seksualni travmi, ki naj bi jo doživele, so bile šavrinke dolga desetletja dejansko utišane. Zato obravnavanje aleksandrink kot *utisane skupine* (Škrlj 2009; gl. tudi Mlekuž 2009) ni prav nič pretirano. Utišane so bile v domačih vaseh, kjer je bila večina sovaščanov ujeta v preozka obzorja, da bi lahko po-kazali zanimanje za njihovo izkušnjo, jim prisluhnili in jih poskusili razume-ti. Večini se ni zdelo, da se od ženske, ki je bila po svetu, lahko česa naučijo, zato je hči neke aleksandrinke zaman nenehno ponavljala: »Moja mama je bila po sveti in je videla vse sorte in zato dosti ve. Ona sigurno ve, kaj je najboljše, jo je treba poslušat, ker je vidla dosti sveta« (Škrlj 2009: 167–168). Tako kot njihova beseda ni štela na vasi, pa ni štela niti v širšem, nacional-nem okviru. Da bi literati mogli narediti iz njih padle Lepe Vide, jim niso smeli pustiti do besede, oziroma so jim morali odvzeti voljo do pogovora z zaploptnimi interpretacijami, ki so radikalno zaniemale vrednost njihove izkušnje, z bolj ali manj odkritimi očitki, s ksenofobnim dolorizmom in z neoku-snimi podtikanji. Še leta 1995 sem osuplo prisostvoval prizoru utišanja, ko sem se udeležil neke predstavitve nove knjige Dorice Makuc, na katero so bili

povabljeni tudi pomembni slavnostni govorniki – in nekaj aleksandrink, ki so jih posedli v prvo vrsto. Od govorcev se spomnim edino tedanje ministrice za delo in družino, ki je izražala veliko zadovoljstvo, da slednjič imamo svojo lastno državo in zato lahko upamo, da tem nesrečnim ženskam ne bo treba nikoli več po svetu. Naivno sem si predstavljal, da bodo dali besedo tudi kaki predstavnici aleksandrink, in predvsem, da bo sledil pogovor, v katerem se bo mogoče pogovarjati z njimi. Toda to ni bilo predvideno. Edini svetli trenutek je bil simpatični spodrselj, ob katerem se je izkazalo, da mlada generacija vidi stvari drugače. Dekleta, ki so se pojavile v ospredju s šopi rož, so jih, namesto ministrici in občinskim pomembnežem, izročile aleksandrinkam. Napake morda nihče iz publike ne bi opazil, če ne bi nekdo od organizatorjev zanjaval, da so bile te rože namenjene onim drugim. In če se ministrica ne bi velikodušno odpovedala svojemu šopu, nisem prepričan, da ne bi rož aleksandrinkam kar odvzeli in jih dali v prave roke.

V času tega prijetljaja je mit sebičnih dojilj in nesrečnih Slovenk še močno obvladoval diskurz o aleksandrinkah. Pionirska študija Dorice Makuc (1993) je do neke mere še ujeta v orientalistične in viktimizistične podmene, toda v njej se že jasno kažejo razpoke mita in volja po reviziji, volja po pripovedi drugačne – resničnejše in privlačnejše – zgodbe. Dorica Makuc se je v svoji raziskavi ne le izdatno opirala na arhivske vire, temveč se je tudi odpravila v Egipt, se srečala s tam živečimi Slovenkami in Slovenci, se pogovarjala z njimi, se zanimala za življenjske zgodbe migrantov, njihovih družin in njihovih organizacij. Poleg vsega je pokazala nekaj zanimanja za Egipt sam, se pravi za destinacijo, ki je svoj čas privlačila migracijske tokove, oziroma za kontekst, v katerem so aleksandrinke živele. Egipt je v njeni knjigi prenehal biti mitična zamorska dežela, ki nam je ukradla Lepe Vide, in njegova obalna mesta so postala prizorišča multikulturnega vrveža, v katerem so našle svojo nišo tudi aleksandrinke. Aleksandrinke so v njeni knjigi postale predmet historiografskega in etnološkega interesa.

Tu se ne moremo spuščati v zgodovino razvoja akademskega preučevanja aleksandrink. Utrinek iz srede 90. let prejšnjega stoletja sem izbral le z namenom, izpostaviti kontrast z današnjim položajem in hkrati sugerirati, da so se znamenja preloma z aleksandrinskim mitom že tedaj nakazovala. Zahvaljujoč vse daljši vrsti raziskovalk in raziskovalcev, ki jih je v zadnjem desetletju pritegnil ta pojav, je današnje poznavanje aleksandrinskih migracij in njihovih kulturnih učinkov bistveno napredovalo. Mit aleksandrink se je vsaj v družboslovju razblinil, pa tudi v širši javnosti je postal prejkone marginalen. Korigirane so bile ključne zmotne predstave, ki so se napajale iz njega. Aleksandrinke niso bile esencialno dojilje, temveč je bila dojilja le vsaka tretja

ali četrta migrantka v Egipt, zvečine pa so bile zaposlene kot hišne služkinje, varuške otrok, kuharice, guvernante, *dames de compagnie*, šivilje, hotelske sobarice itn. Niso vse aleksandrinke puščale svojih otrok doma, temveč so jih, kadar je bilo mogoče ali smiselno, vzele k sebi v Egipt. Niso bile v Egiptu vse brez moža, zato so se v primeru, ko je mož lahko našel zaposlitev v Egiptu, družine lahko tam rekonstituirale. Kar pomeni, da so se tam rojevali, šolali in odraščali še aleksandrinski otroci (ki po aleksandrinskem mitu sploh ne bi smeli obstajati) in da so bile nekatere aleksandrinke rojene v Egiptu. V Egiptu so se tako konstituirale cele družine in rodbine slovenskih imigrantov in v Egiptu rojenih Slovencev (Koprivec 2008: 171). Veliko aleksandrink je bilo neporočenih in brez otrok, zato so se nekatere med njimi lahko poročile v Egiptu z moškimi drugih nacionalnosti. In, seveda, veliko deklet je odšlo v Egipt z največjim veseljem in olajšanjem, da bodo zapustile ozko vaško življenje, ki je terjalo le garanje in ubogljivost, in izkusile mike kozmopolitskega velemesta, se naučile jezikov in manir, postale finančno neodvisne, si pridobile izkušenj ... Doslejšnje raziskave Daše Koprivec (2006, 2008, 2009, 2010, 2011) so veliko prispevale h korekciji napačnih predstav o aleksandrinkah in k odpiranju novih tem v njihovem preučevanju. Ubiranje novih poti ji je omogočil zlasti premik fokusa na potomce in nekdanje varovance aleksandrink, ki so v središču obravnave tudi v pričujoči knjigi.

ALEKSANDRIJA IN »PRVA« GLOBALIZACIJA

Postopno detabuizacijo aleksandrink in rast zanimanja za njihovo izkušnjo je v zadnjih dveh desetletjih spremljalo naraščajoče zanimanje za širši političnoekonomski in kulturni kontekst, v katerem so se znašle aleksandrinke na nasprotni obali morja. Kakor hitro so si raziskovalke in raziskovalci začeli zastavljati vprašanja, kaj je aleksandrinke *vleklo* v Egipt, ni bilo mogoče več dolgo ignorirati, da njihove migracije niso bile ločen pojav, temveč le majhen tok v velikem pletu tokov, ki so se stekali s severnih na južne in jugovzhodne obale Sredozemskega morja. Daša Koprivec je v pričujoči knjigi posvetila tem vprašanjem več pozornosti, kot je običajno, in namenila nekaj strani obravnavi Egipta konec 19. in prve polovice 20. stoletja. Pomemben poudarek njenega poskusa, odgovoriti na vprašanje, kako je Egipt postal »obljubljena dežela«, je, da so se odločilni premiki v tej smeri začeli že pod vladavino Mohameda Alija v prvi polovici 19. stoletja in da sta Aleksandrija in Kairo začela privlačiti migracijske tokove delovne sile že desetletja pred odprtjem Sueškega prekopa. Zato se je treba izogibati poenostavljajoči težnji razlaganja aleksandrinskih migracij z gradnjo Sueškega prekopa, čeprav je ta

gradnja nedvomno močno okrepila ekonomska gibanja in z njimi povezane migracijske tokove.

In ne le Egipt. V obdobju med letoma 1870 in 1914, ki so ga zgodovinarji poimenovali prva globalizacija ali prvi val globalizacije, se je pojavilo strmo naraščajoče povpraševanje po delovni sili tudi v drugih levantskih mestih, zlasti v Bejrutu, Istanbulu in Izmirju. Kot je pripomnila libanonsko-ameriška zgodovinarica Ilham Makdisi (2003), so v času prve globalizacije potekali mediteranski migracijski tokovi v nasprotni smeri kot v današnji drugi globalizaciji: od severa proti jugu in ne od juga proti severu. Ključna mesta, v katera in med katerimi so se zlivali in krožili migracijski tokovi, z njimi povezani pa tudi drugi tokovi, vključno s tokovi radikalnih idej in delavskih gibanj, so bila Aleksandrija, Kairo in Bejrut, ki so v nekaj desetletjih večkratno povečala svoj obseg in prebivalstvo ter se preobrazila v multietnična in multikulturna središča. Gotovo pa je v južnem in vzhodnem Mediteranu Egipt, ki so ga imeli za mediteranski Eldorado, prednjačil pred vsemi drugimi deželami, tako kot je v Egiptu Aleksandrija (imenovana tudi »kraljica Mediterana«) prednjačila pred vsemi drugimi mesti. Program modernizacije, ki ga je zasnoval Mohamed Ali (vladar Egipta med letoma 1805 in 1849) in h katerega realizaciji je povabil kvalificirane delavce z vseh mediteranskih obal, je zadeval vojsko, državno upravo in ekonomijo. Njegova naslednika Said in Ismail, katerih vladavina (t. i. obdobje vladavine kedivov) se je raztegnila do leta 1879, sta začela realizirati velike infrastrukturne projekte gradnje železniškega omrežja, vzpostavitve rednih ladijskih linij, gradnje omrežja kanalov v nilski delti (vključno s tistim, ki je povezal Aleksandrijo s Kairom), projektov urbane gradnje in seveda gradnje Sueškega prekopa (Khuri-Makdisi 2010; Gorman 2010). Čeprav se je ekonomska rast začela predvsem z gojenjem bombaža, za katero je pretežno zadostovala domača nekvalificirana delovna sila, je bila zlasti Aleksandrija prizorišče intenzivne industrializacije s tobačno industrijo na čelu.¹

Delavci v gradbeništvu in tobačni industriji, pristaniški in železniški delavci, šoferji tramvajev in avtobusov, strojniki in avtomehaniki pa tudi tekstilni delavci so tako postali tipični poklici, po katerih je bilo največ povpraševanja. Ta delovna mesta so v veliki meri zapolnjevali delavci z vseh mediteranskih obal. V daleč največjem številu so v Egipt prihajali grški delavci, tudi zato, ker je v Aleksandriji že stoletja kontinuirano obstajala številčna grška skupnost, ki je mestu vtisnila močan kulturni pečat. Grških imigran-

¹ V času bombažnega booma v 60. letih 19. stoletja je nastalo veliko povpraševanje po tujih delavcih tudi v tem sektorju; v veliki meri so ga zapolnili grški delavci (Kitroeff 1989: 11).

tov v Egiptu je bilo leta 1873 čez 20.000 (Ilbert 1996: 93), leta 1917 že 82.658, leta 1927 pa 99.793, od tega samo v Aleksandriji 37.106 (Kitroeff 1989: 13–14). Grškim imigrantom so po številčnosti sledili italijanski, za njimi pa še sirski (vključno z libanonskimi), francoski, malteški, armenski, avstro-ogrski. Pri francoskih in še zlasti pri angleških imigrantih v Egiptu, ki so tudi bili dokaj številčni – 33.668 Britancev in 23.579 Francozov od skupnega števila 220.901 tujcev leta 1927 (Kitroeff 1989: 21) – je treba upoštevati, da so njihov pomemben delež predstavljale meščanske družine podjetnikov, finančnikov in trgovcev, pri Britancih tudi administrativnih delavcev in vojaškega osebja. Meščanske družine, ki so jih pritegnili v Egipt donosni posli, so prihajale tudi z različnih koncev Osmanskega imperija, predvsem iz Grčije, Sirije (zlasti Libanona) in Istanbula. Med buržoazijami iz vseh naštetih držav so bile številne judovske družine. V medvojnem obdobju se je število Judov v Egiptu gibalo do 75.000, pri čemer so večino sestavljali domači Judje (karaiti) z egiptovskim državljanstvom (1989: 20).

Če primerjamo te številke z ocenami števila aleksandrink – v celem Egiptu leta 1907 denimo okoli 5.000 Slovenk in 300 Slovencev (Verginella 2011; po navedku v pričujoči knjigi) – si lahko oblikujemo jasnejšo predstavo o njihovi številčni minornosti. Ta nas mora odvrniti od skušnjave, da bi zaradi pričevanj o priljubljenosti aleksandrink in povpraševanja po njih v niši varušek in dojilj izvajali napačne sklepe o njihovem deležu v sektorju, kjer so se zaposlovale, ali si jih celo zamišljali kot skupino, ki je v niši varovanja in vzgajanja otrok številčno prevladovala. Še bolj pa bode v oči neznatno število Slovencev v Egiptu, čeprav se je po prvi svetovni vojni, zlasti v 30. letih, to število povečalo. Povabilo Mohameda Alija mediteranskim delavcem primorskih Slovencev po vsem sodeč ni doseglo. Njihove migracijske rute niso bile transmediteranske. Čeprav pri nastajanju migracijskih rut in destinacij naključja igrajo pomembno vlogo, je odsotnost Egipta in Levanta nasploh na njihovem mentalnem migracijskem zemljevidu vseeno presenetljiva. Navsezadnje je bil Trst njihovo izhodno pristanišče, od tam pa so vodile na jugovzhod redne potniške linije. Potovanje v Aleksandrijo je bilo bistveno krajše in cenejše od potovanja v Ameriko, povpraševanje po kvalificirani delovni sili je bilo velikansko, delo je bilo dobro plačano, poleg tega pa je bilo vstopanje delovne sile v egiptovski Eldorado veliko lažje kakor vstopanje v ameriški Eldorado. Ker tudi aleksandrinke niso »same« odkrile Egipta, temveč so najprej v Egipt spremljale svoje tržaške delodajalke, ne moremo reči niti, da je bil Egipt na začetku na njihovem mentalnem zemljevidu. Ker so v našem primeru ženske prišle v Egipt pred moškimi, so jim moški verjetno sledili – v to smer vsaj kažejo nekateri viri – kot možje ali zaročenci. Oblikovanje slovenskih (seveda

tudi mešanih) družin in rodbin, kot ga opisuje Daša Koprivec, je šele v 30. letih doseglo tisto kritično maso, ko bi lahko začeli govoriti o nastanku aleksandrijske slovenske skupnosti v polnem pomenu besede. Če bi se ekonomska in politična situacija, kakršna je obstajala v 30. letih, nadaljevala še nekaj desetletij, bi v Aleksandriji najverjetneje nastala znatna slovenska skupnost. Velike spremembe po drugi svetovni vojni, ko so bile službe na voljo tudi doma, so rast te skupnosti zavrle, Naserjeva revolucija v 50. letih in predvsem nacionalizacija imetja Evropejcev, ki ji je sledila, pa je povzročila zaton multietničnega mesta. Aleksandrija je postala predmet nostalgije in spomina tistih, ki so jo morali na hitro zapustiti. Mit kozmopolitske Aleksandrije je šele tedaj zaživel s polno močjo.

MESTO SPOMINA, IZGUBLJENO MESTO

Zanimanje za resnično Aleksandrijo, ki raziskovalcem pomaga presehati *mit o aleksandrinkah*, tako vodi k srečanju z *mitom Aleksandrije*. Ta v doslejšnjih raziskavah o aleksandrinkah pri nas še ni bil tematiziran in kritično razčlenjen. Njegova obravnava v kontekstu raziskav o aleksandrinskih migracijah pa je nujna, kolikor so se goriške migrantke tudi same nahajale v območju njegovega delovanja. In to ne velja le za aleksandrinke same, temveč enako tudi za njihove potomce in njihove varovance pa tudi za potomce obojih. Brez upoštevanja mita o Aleksandriji namreč ne moremo ustrezno razumeti navezanosti nekdanjih prebivalcev Aleksandrije na mesto in njihove melanholije.

Mit o Aleksandriji je kompleksen, sestavljen je iz narič o različnih zgodovinskih slojih mesta, ki imajo ali so imele za različne etnične skupnosti v različnih obdobjih različne pomene. Od antične in srednjeveške Aleksandrije je v mestu ostalo bore malo sledov (Ilbert 2004). V 19. stoletju so metodična izkopavanja helenistične plasti mesta rezultirala v najdbi dveh imenitnih obeliskov, ki pa sta oba končala na Zahodu: eden v Londonu, drugi na Manhattnu (Ilbert 2004). Arheoloških projektov iskanja Aleksandrovega groba, ki so se vrstili od 19. stoletja, naj bi bilo čez stoletdeset. Starih egipčanskih templjev in Kleopatrinega groba niso nikoli našli. Kar so najdevali, so bili zmeraj predvsem sinkretični, hibridni artefakti, denimo Anubis, oblečen kot rimski legionar. Moderna egiptovska država arheološkim plastem ne posveča posebne pozornosti in katakombe pogosto zalivajo z betonom, ko utrjujejo teren za gradnjo nadvozov. Osmansko Aleksandrijo, ki evropskih zgodovinarjev ni nikoli zanimala, predstavlja plebejska mestna četrt ob pristanišču. Arabci imajo mit bakrenega mesta (Ilbert 2004).

Plast, ki nas tu predvsem zanima in s katero se povezujejo nariče o zlati

dobi in njenem koncu, je seveda kolonialna Aleksandrija. To obdobje je zajeto v socialnem spominu nekdanjih (in deloma še aktualnih) prebivalcev, ki imajo zaključno etapo *belle époque* tudi v individualnem spominu. Ko se osredotočimo na kolonialno Aleksandrijo ali celo zgolj na njeno »najlepše« obdobje (po letu 1882), se mit in socialni spomin zlijeta (ali bolje plepleteta?) v skupno naracijo. Mitična Aleksandrija postane doživeta Aleksandrija in Aleksandrija spomina. Postane kraj, ki ga je mogoče obiskovati ali kamor je mogoče romati. Postane kraj, ki sestoji iz spominskih krajev. Ti hranijo spomin na izgubljeno preteklost, in okoli njih se je mogoče zbirati in pogovarjati. A taki spominski kraji, pravi Ilbert (2004: 102), niso Kaitbegova trdnjava ali rimsko gledališče, temveč koptska patriarhija, slaščičarna Tamvaco ali kavarna Brazilian Coffee. V Aleksandriji rojeni sin slovenske matere in italijanskega očeta Gilberto Civardi v Pevčevem dokumentarnem filmu *Aleksandrinke* pokaže še en tak kraj: kavarno Atheneos, ki jo obišče vsakič, ko gre v Aleksandrijo. Spet drugi omenjajo kavarne kot Pastroudis, Trianon in Elite; njihovi lastniki so bili pogosto Grki. Vsaka večja etnična skupnost ima v mestu svoje spominske kraje – restavracije, kavarne, cvetličarne, knjigarne ... Nekatere kraje so uporabljali pripadniki vseh skupnosti, vključno z aleksandrinkami, denimo mestne parke in plaže na Kornišu, drugi kraji so bili tudi nadnacionalni, vendar ekskluzivni kakor hotel Cecile in saloni visoke buržoazije.

Pomembni spominski kraji, ki hranijo spomin in obenem pričajo o izgubi, so pokopališča. Razmetane in razbite marmorne spominske plošče na krščanskem pokopališču, ki jih vidimo v vsakem dokumentarcu in v vsaki reportaži o aleksandrinkah, kajpada niso posebna usoda goriških migrantk, temveč usoda vseh etničnih skupnosti, ki so z izgubo Aleksandrije hkrati izgubile zmožnost učinkovite skrbi za družinske grobnice.

O vitalnosti mita Aleksandrije morda še največ pove dejstvo, da to mesto opisuje in evocira nešteto pisateljev, pesnikov, memoaristov in drugih piscev. Literarnoteoretska šola geokritike, ki jo je vpeljal Bernard Westphal (2007), posveča krajem, ki jih literarna dela opisujejo in sooblikujejo, večjo pozornost kot literarnim delom kot takim. Westphal ima s kraji v mislih predvsem mesta, in njegova metoda veleva, da je treba pri obravnavi kraja vključiti v analizo čim večje število literarnih (oziroma sploh tekstualnih) del, ki se nanašajo na izbrani kraj. To načelo imenuje multifokalizacija. Ko v svoji teoretski in metodološki razpravi našteva primere raznih mest, ni presenetljivo, da se med njimi pogosto pojavlja Aleksandrija, v zvezi s katero Westphal omenja predvsem Constantina Cavafyja, Lawrencea Durella in Volneyja. Aleksandrinski Grk Cavafy ali Cavafis je pripoznan za največjega pesnika Aleksandrije, ki jo je ovekovečil kot »prestolnico spomina«, čeprav je umrl že v 30. letih in mu ni

bilo treba emigrirati v Grčijo kot njegovim mlajšim sorodnikom. Volney in Durell sta slavni imeni in se njun pomen ne zveja na Aleksandrijo. Vendar pa Westphal ni omenil, da bi stroga multifokalizacija ob primeru Aleksandrije zahtevala od literarnega znanstvenika znanje dolge vrste jezikov. Čeprav lahko brez posebnega tveganja trdimo, da se Aleksandrija pojavlja ne v stotinah literarnih in memoarskih del, temveč v tisočih, pa najbrž nihče ne more ponuditi poskusa natančnejše ocene njihovega števila in niti ne inventarja jezikov, v katerih so vsa ta dela napisana. Obstajajo celo v kitajščini? Dimitrios Feng Chian Ching, ki vse svoje življenje živi v Aleksandriji, se spominja: »Moj oče izhaja iz kitajske province Šantung, iz pristaniškega mesta Qufu, kjer je bil rojen Konfucij. Moja mati je bila rojena v Aleksandriji in izhaja z grških otokov. Moj oče je prišel v Egipt leta 1929 in v Aleksandrijo leta 1936« (Awad in Hamouda 2006: 29).

Medtem ko se geokritika kljub primatu kraja pred literarnim delom omejuje na tekstualne reprezentacije krajev, pa tekst, ko nam gre za kraj, seveda ne more biti nič drugega kot konvencionalna meja, potrebna zamejitvi neke vede. V poštev prav tako pridejo še vsi drugi registri in »mediji«, denimo likovne, fotografske, filmske ter zvočne reprezentacije in seveda klasični antropologiji najljubši medij, oralna komunikacija.²² Stare fotografije mesta in pričevanja nekdanjih pa tudi današnjih prebivalcev mesta so v preučevanjih socialnega in kolektivnega spomina nasploh privilegirani vir. Tako je tudi zgodovinar Aleksandrije Michael Haag (2004) izdal knjigo s fotografijami mesta (Haag 2008). Njegov izbor med drugim vključuje fotografije, ki izvirajo iz glavnih etničnih skupnosti v mestu, vsebuje pa tudi več fotografij najimenitnejše in najelegantnejše gostiteljice sezonskih družabnosti visoke buržoazije in aristokracije v mestu. To je bila Mrs. Josa Finney (rojena kot Joža Sedmak iz Križa pri Trstu), soproga najbogatejšega Angleža v Aleksandriji, bombažnega in medijskega magnata Oswalda Finneyja. Ena od fotografij prikazuje njeno impresivno plesno dvorano, kjer je vsako leto potekal ples v kostumih, ki je bil vrhunec družabne sezone aleksandrijske visoke družbe. Na drugi fotografiji je mogoče videti skupino nastopajočih, ki se pripravlja na ples, na tretji pa Joso, preoblečeno v andaluzijsko kmetico. Da je bil Josin ples v maskah Durrellu predloga za opis plesa v maskah v romanu *Aleksandrijski kvartet*, je splošno sprejeto. V glasilu Durrellovega društva je Haag v krajšem prispevku, naslovljenem Special Report on Alexandria (Haag 1986/87), v nizu zanimivih anekdot opisal, kako se je porajalo njegovo zanimanje za

22 Filmske reprezentacije Aleksandrije ostajajo v tem trenutku še precej zanemarjene, kar je presenetljivo glede na dejstvo, da je Aleksandrija ne le imela prve kinematografe v Egiptu, temveč se je v njej že zgodaj razvila močna filmska industrija.

Joso Finney. Najprej se je v različnih okoliščinah pogovarjal z več ženskami, ki so jo poznale, vključno z neko njeno zelo tesno prijateljico. Slednja je na njegovo vprašanje, ali je bil Durrell kdaj povabljen na Josin ples v kostumih, reagirala z vidno zgroženostjo, češ, kdo pa je bil Durrell, da bi ga Josa vabila. O njenem stališču je sicer mogoče dvomiti, saj je na fotografiji v skupini gostov, ki imajo generalko za nastop na plesu, navzoča tudi Durrellova žena. Da pa o Durrellu niso imeli prav dobrega mnenja in da se mu ni uspelo vključiti v aleksandrinsko družabno življenje, kažejo tudi druga pričevanja. Aleksandrijski romanopisec Edwar al-Kharrat tako pravi, da se je Durrell družil s podobnimi tujci, kot je bil sam, da pa se ni znal družiti z aleksandrijskimi »tujci«. Aleksandrije ni spoznal in dojel, zato je njegova Aleksandrija čisto fikticijska in prirejena orientalističnemu povpraševanju po senzacionalnih in eksotičnih podobah tujosti (Awad in Hamouda 2006: 36).

Glavni razlog, zakaj Haagu tu posvečamo tolikšno pozornost, je ta, da je bilo njegovo odkritje aleksandrinskega stranskega produkta njegovega odkritja Jose Finney. V Pevčevem dokumentarcu o aleksandrinskem Haagu nastopa kot eden med sogovorniki. Gradivo njegove knjige o Aleksandriji kot mestu spominjanja (Haag 2004) v veliki meri sestoji iz dnevnikov, pisemske korespondence in intervjujev, ki so mu omogočili rekonstruirati življenjske zgodbe kozmopolitskih, najrajši ženskih likov. Josa, ki se v novejšem času pojavi tudi v obeh že omenjenih novejših slovenskih dokumentarcih, morda sploh ni bila standardna aleksandrinka, če drži tista (tržaška) verzija, po kateri naj bi Joža iz Križa prvič srečala svojega bodočega moža ne v Egiptu, temveč na pomolu v Trstu. Daša Koprivec postavi v pričujoči knjigi umestno vprašanje, zakaj se o uspešnih aleksandrinkah malo govori, in domneva, da se vzrok tega skriva v negativizmu Slovencev, ki se rajši kot z ambicioznostjo, uspehom in radostjo identificirajo z bolečino, s povprečnostjo in z neuspehom. Ob tem bi kdo od etnologov seveda utegnil ugovarjati, da izjemne, iz ljudske sredine štrleče osebnosti, ki se socialno in še kako drugače dvignejo visoko nad svoje izvorno okolje, pač niso in ne morejo biti predmet etnologije. Vendar pa se je ob tem treba vprašati, v kolikšni meri takšno zastarelo umevanje etnologije lahko uspešno preživi prav v okoljih, ki ne prenesejo uspeha in ki uspeh dojemajo kot atribut tujcev.

SREČANJE Z REALNOSTJO

Melanholični spomini na izgubljeno zlato dobo preplavljajo prebivalce, ki so morali oditi in se razkropiti na vse strani sveta, še posebno močno tedaj, ko je mesto že v svojih zlatih časih generiralo močno topofilijo. Aleksandrija je s svojim mitskim *genius loci* nedvomno izrazil primer navezanosti na

kraj, žalovanja za njim ali hrepenenja po njem, ki pa se ni moglo razviti do akutnejših oblik, kolikor je Egipt ves čas ostajal tujim državljanom odprta in dostopna država. Nekateri, ki bi lahko postali emigranti, so v mestu vztrajali, drugi so se vanj periodično ali občasno vračali, da bi se naužili vonjev in okusov mesta, obiskali prijatelje in obšli spominske kraje. Nekateri, ki so v mestu ostali, so se bolj ali manj prilagodili novi stvarnosti in našli v njej možnost relativno ločenega bivanja, medtem ko so se drugi postavili bolj v položaj notranjih beguncev, začrtali ostro ločnico med nekdanj in danes in se morda prej ali pozneje definitivno odselili iz Egipta. Tudi goriške migrantke so del te realnosti in nobene podlage nimamo za to, da bi si mislili, da so vse hrepenele le po domu ali da jim je bilo domotožje po Aleksandriji tuje. Ko so raziskovalci in novinarji opažali, da nekatere doma niso bile srečne ali da so se bile pripravljene na prošnjo nekdanjih delodajalcev znova vračati v Egipt, so si to razlagali bodisi s tem, da doma niso bile razumljene in sprejete, bodisi s tem, da niso mogle pretrgati človeških vezi s prejšnjimi delodajalci in predvsem s svojimi varovanci. Možnosti, da bi se jim tožilo tudi po kraju, niso jemali v ozir.

Tesnejša umestitev aleksandrink v migracijski kontekst in v mestno realnost kot realnost doživetega prostora, ki oscilira med mitom zlate dobe kozmopolitskega sobivanja in melanholijo izgube skupnosti, ima tudi to prednost, da nas dela odpornejše pred novim mitiziranjem aleksandrink. Zlahka se namreč zgodi, da po razpadu starega dolorističnega, ksenofobnega in mizoginega mita zdrsnemo v mitiziranje kozmopolitstva in multikulturalnosti pa tudi v precenjevanje položaja in pomena goriških migrantk v širšem kontekstu. Pripoved o velikem povpraševanju po »goričankah« v niši, ki so jo zapolnjevale, so začele najprej razvijati aleksandrinke same, ki so jo jemale kot dokaz lastne vrednosti in so z njo izražale svoj profesionalni ponos. Ko so to tezo, ki pa ji dokumentirano pritrjujejo tudi nekateri varovanci aleksandrink, začeli prevzemati tudi raziskovalci, se je začela kazati težnja nereflektiranega precenjevanja deleža aleksandrink v tem sektorju trga delovne sile. Tako številke kakor pričevanja nekdanjih in sedanjih prebivalcev Aleksandrije nas lahko zlahka »ozdravijo« od težnje, da bi naredili nam ljubo in domačo migracijo večjo, kot je bila v resnici. V družinah visoke buržoazije so norma vendarle bile angleške in francoske guvernante. Pričevanje nekdanjih varovancev, ki svoje angleške guvernante ali varuške zaradi togosti, hladnosti ali vzvišenosti niso marali, je sicer resda na pretek. Ko so se Rommelove divizije približevale Aleksandriji in so Judje že bežali v Asuan, si je Lucette de Saab, katere družina je v Aleksandrijo prišla iz Libanona, želela njihovega čimprejšnjega prihoda, ker so otroci upali, da bodo Nemci osvo-

bodili oba italijanska šoferja, ki so ju imeli radi, in odpeljali s sabo angleško guvernanto (Awad in Hamouda 2006: 122). Tudi drugih pričevanj, ki kažejo na nepriljubljenost Angležev zaradi njihove vzvišenosti in nepripravljenosti, da bi se integrirali v multietnično skupnost, ne primanjkuje. Zato si ni težko zamišljati, da so bile nekatere družine pripravljene najeti rajši aleksandrinke, ki so nudile alternativen nabor lastnosti in so bile poleg tega še cenejše. Mati Claudie Roden, ki jo je hči opisala kot liberalno in ekstravagantno, je bila verjetno dovzetna za nestandardno izbiro, ko je iskala varuško za svoje otroke.

V zborniku pričevanj *Voices from Cosmopolitan Alexandria* (Awad in Hamouda 2006) približno ducat nekdanjih in sedanjih prebivalcev Aleksandrije, zvečine pripadajočih vrhnjim družbenim slojem, omeni svojo guvernanto in/ali varuško. Velika večina jih je imela angleško guvernanto oziroma varuško. Kar dve dekleti sta imeli švicarsko guvernanto (ena iz švicarske in ena iz egiptovske, vendar mešane albansko-magrebske družine; švicarska skupnost v Aleksandriji je tedaj štela okrog 700 članov) (2006: 80). Nekateri so imeli francosko, nemško, italijansko in celo libanonsko guvernanto. V medvojnem obdobju se izza italijanske guvernante sicer utegne skrivati tudi kakšna aleksandrinka. V enem samem primeru, in sicer je to Anahide Méramédjian, stara gospa armenskega rodu, ki izvira iz visoko stoječe istanbulske družine, je mogoče z dokajšnjo verjetnostjo sklepati, da je bila njena varuška Slovenka. Povedala je, da ni nikoli v življenju hodila v šolo, je pa doma imela francoske in angleške učitelje. Poleg tega je s svojo varuško, »ki je prišla iz Trsta«, govorila italijansko, in tako je italijanščina postala njen prvi jezik. Nato je armensko govorila z očetom, francosko z materjo, grško s kuharjem in italijansko s sobarico (morda še druga Slovenka?) (2006: 22). Če je kdo ob tej skromni beri rahlo razočaran, se lahko potolaži s tem, da se Mrs. Finney s svojimi slavnimi kostumiranimi plesi pojavi v kar treh pričevanjih.

Med »glasovi« kozmopolitske Aleksandrije, ki sta jih urednika združila v tej publikaciji, je poleg večine sogovornikov, izvirajočih iz vrhnjih družbenih plasti, tudi prgišče disonantnih glasov, ki zastopajo utišano in ignorirano večino nekdanje Aleksandrije: glasov navadnih Egiptčanov, ki so živeli v bedi in ponižanju, se s težavo prebijali skoz življenje in videli v blišču kozmopolitskega mesta predvsem tujce, ki so se polastili bogastev Egipta. »Mi, Egiptčani, smo bili tujci in ne oni,« je povzel podložni položaj nešolanih Egiptčanov, ki so opravljali najnižja dela, eden od sogovornikov, Mohamed Ibrahim Abd el Samad (2006: 103). Tesnejša umestitev aleksandrink v družbeni kontekst tedanjega kozmopolitskega Egipta nas tako slednjič privede do radikalne družbene neenakosti in ostre razredne ločnice, ki jo mit kozmopolitske Aleksandrije učinkovito prikriva. Kdo si ob fascinaciji s kozmopolitskim mes-

tom želi poslušati o tem, da je v Aleksandriji julija 1882 izbruhnil ljudski upor, ki so ga Angleži v naslednjih dneh brutalno zatrli tako, da je za začetek njihova flota neselektivno bombardirala mesto? Upor je zanetil incident, v katerem je neki Maltežan, ki ni hotel kočijažu plačati vožnje, prekinil prepir tako, da je izvlekel revolver in kočijaža ustrelil. Tujci so bili v Egiptu izvezeti egiptovskemu pravu in so bili za domača sodišča nedotakljivi. Po letu 1882 so bile angleške vojne ladje nenehno, vse do leta 1947, zasidrane v pristanišču, in stvarna oblast v deželi je v celoti prešla v roke angleškega konzula. Poleg angleške okupacijske vojske so red in mir v Egiptu vzdrževali tudi švicarski in bosanski plačanci, ker kedivi domači vojski niso več zaupali (Mansel 2010). Obnova pacificiranega mesta pod neposrednim angleškim nadzorom je Aleksandriji prinesla tisto rast, s katero se povezuje njena ekonomska prosperiteta in kozmopolitski blišč. Aleksandrinke so kot hišne pomočnice, sobarice, varuške otrok in kuharice resda pripadale nižjim slojem evropske delovne sile, vendar so praviloma uživale materialno varnost in so bile, s tem ko so živele v delodajalskih družinah, rezidencialno ločene od množic urbanega delavstva in njihovega političnega aktivizma. Njihovo videnje aleksandrinke družbe se je v glavnem gibalo v koordinatah meščanskega videnja njihovih delodajalcev.

RAST EMOCIONALNIH SKUPNOSTI: ŽENSKA LINIJA, PRIPRAVA HRANE IN POGOVORI O HRANI

S tem ko se Daša Koprivec v pričujoči knjigi osredotoča na potomce in varovance aleksandrink, na vezi, ki se pletejo med njimi, in na materialno kulturo, ki se skoz te interakcije proizvaja in postaja tudi predmet konstituiranja kulturne dediščine, se loteva opisovanja procesov oblikovanja novih skupnosti, ki so posledica predhodnih ločitev in odgovor nanje. Travmatiskim ločitvam mater in otrok na območju, od koder so aleksandrinke odhajale v Egipt, in še masivnejši diaspori »evropskih« prebivalcev Aleksandrije po Naserjevi družbeni revoluciji so v naslednji fazi sledili procesi konstitucije novih skupnosti, ki jih povezuje Aleksandrija (in druga egipčanska mesta) kot izgubljeni kraj in topos spominjanja.

Nekateri so pomoč proti duševnemu trpljenju iskali pri psihoterapevtih. Psihoanalitik Jacques Hassoun, tudi sam begunec iz Aleksandrije, je v Franciji postal specialist za melanholijo in depresijo, svojo lastno aleksandrinško melanholijo pa je zdravil z zbiranjem in s pisanjem aleksandrijskih povesti, spominov in fotografij (med drugim Hassoun 1984, 1985, 1994, 1998, 2001). Tudi vzdrževanje in obnavljanje vezi med ljudmi, ki jih je zgodovinska drama ločila, in vzpostavlanje novih vezi med ljudmi, ki jim je skupna Aleksandrija,

je pomembna dimenzija zdravilnega procesa, ki poteka skozi izmenjavanje skupne izkušnje in skupno osmišljanje izgube. Na Norveškem živeča antropologinja egiptovskega rodu, Nefissa Naguib, ohranja vezi z izvorno domovino predvsem prek hrane in govorjenja o hrani. V nekaterih mediteranskih kulturah, v egiptovski in sicilski morda najizraziteje, so pripravljanje hrane in pogovori o njej centralnega pomena v življenju. Članek, v katerem obravnava dve judovsko-egipčanski avtorici kuharskih knjig in spominov na Egipt, Nefissa začne s pripovedjo o tem, kako se je v Jaffi spoprijateljila z družino sefardskih Judov, ki so v Izrael emigrirali iz Aleksandrije, in vstopila v njihov kulinarčni svet, v katerem so obroki egipčanske hrane neločljivo povezani z nostalgичnimi spomini na Aleksandrijo (Naguib 2006). V to družino je vstopila prek družinskega očeta Eddieja Arkouna, uličnega prodajalca, ki ga je ogovorila na ulici, ko je na svojem tranzistorju poskušal ujeti petje Um Kaltum na egipčanskih radijskih valovih. Ena od dveh avtoric, ki ju obravnava, je Colette Rossant, avtorica dveh kuharic, v katerih se recepti mešajo s spomini na Egipt in begunsko izkušnjo. Druga avtorica je Claudia Roden, avtorica številnih kuharic, vključno z najslavnejšo kuharico o bližnjevzhodni in severnoafriški hrani (*The New Book of Middle Eastern Food*).

Claudia Roden, tudi sama antropologinja, je kot nekdanja varovanka aleksandrinke Marije Koron sogovornica Daše Koprivec v njenih raziskavah, skupaj z bratom Ellisom Douekom, čigar knjiga spominov ima naslov *A Middle Eastern Affair*, pa reflektirata lastno izkušnjo varovancev tudi v Pevčevem dokumentarcu o aleksandrinhah. Claudia Roden je ena med tistimi nekdanjimi varovanci, ki so svojo nekdanjo varuško ali njene potomce ali njeno hišo, če ni bila več živa, po dolгих letih obiskali doma na Goriškem, in tako pomembno prispevali k obnavljanju in navezovanju novih vezi transnacionalnih emocionalnih skupnosti, ki se pletejo okoli aleksandrink in izgubljene Aleksandrije. Kot v knjigi lucidno ugotavlja Daša Koprivec, je pri potomcih aleksandrink dominantna ženska linija; »članstvo« v skupini se prenaša z matere na hčer, aleksandrinka pa je »prednica«, ki stoji na začetku potomske skupine. K temu bi lahko dodali, da so te skupine odprte za lateralno širjenje z varovanci kot »paralelnimi« sorodniki. Tako kot so bili socialni antropologi, ki so sprva iskali svoj gral v načelu krvnega sorodstva, prisiljeni odkrivati sorodstvenostno moč teritorialnega načela, tudi v našem primeru, kjer imamo opravka s primerom »postmodernega« razraščanja paralelnih sorodstev, ne gre podcenjevati moči kraja. Niso le varovanci ponovno našli izgubljene aleksandrinke prek njenih potomk, temveč so oboji vzpostavili novo vez z izgubljeno Aleksandrijo.

Centralnost hrane – pripravljanje hrane in pogovori o njej – v vsakda-

njem življenju matrifokalnih mediteranskih lokalnih družb in diaspor, ki jo lahko opazujemo tudi v svetu varovancev in potomk aleksandrink, je bila opisana v številnih etnografijah. Literarno jo je med drugimi izrazil sicilski pisatelj Elio Vittorini v delu *Pogovori na Siciliji*, kjer se glavni junak, ki je našel delo v Milanu, po dolgih letih vrne na obisk k materi. Claudia Roden, ki se je naučila speči potico od svoje varuške, je recept zanjo objavila v judovski kuharici (*The Book of Jewish Food*), kjer jo imenuje *putizza di noci*, in pove, da se je prvič srečala z njo, ko jim jo je Marija Koron spekla za *roš hašana*, t. j. judovsko novo leto. Kot kaže, ji je varuška spekla tržaško varianto potice, ki se v Trstu imenuje *putizza* in se od slovenskih variant razlikuje predvsem po tem, da vsebuje tudi čokolado. Po nekaterih pričevanjih naj bi to *putizzo* že pred izidom Rodenine kuharice imeli v svojem prazničnem repertoarju tržaški Judje; če to drži, potem ni mogoče trditi, da je potica vstopila v judovski praznični repertoar izključno oziroma šele po zaslugi Rodenine kuharice in posredno po zaslugi Marije Koron. Gotovo pa so se po zaslugi njene kuharice s tržaško *putizzo* seznanile druge judovske diaspore. Claudia Roden omeni potico tudi v svoji italijanski kuharici (*The Food of Italy*), kjer obravnava italijansko hrano po regijah. Težišče knjige je na opisu regionalnih prehran in jedi, zato je število receptov, ki te opise spremljajo, precej omejeno. Potico omeni v poglavju o Furlaniji-Juljski krajini, vendar ne dá recepta zanjo. Tu, zanimivo, omeni obe varianti potice z italijanske strani meje: furlansko *gubano* in tržaško *putizzo*: »The most famous are *gubana*, a crusty strudel, and *putizza*, a yeasty roll, both stuffed with walnuts, pine nuts, raisins and chocolate« (Roden 2003: 93). Pri *gubani* se je, kot kaže, sicer zelo natančna avtorica zmotila, saj furlanska *gubana* ni štrudel in ne vsebuje čokolade, pač pa je skoraj identična goriški potici, ki ji na Goriškem tudi sicer rečejo *gubanca*.

Daša Koprivec je v pogovorih s potomkami aleksandrink ugotovila, da so nekatere med njimi, ponosne na svoje svetovljanske *none*, preskusile tudi nekatere bližnjevzhodne recepte, ki so jih našle v njihovi zapuščini. Severna Afrika in Bližnji vzhod sta v antropologiji znana kot območje, kjer je komezalnost sorodstvotvorna (»jedli smo skupaj in tako postali sorodniki/prijatelji«); to se najočitneje pokaže v instituciji mlečnega sorodstva. Zato ni presenečenje, da so v emocionalni skupnosti, ki se plete okoli aleksandrink in v kateri dominira ženska linija, pogovori o hrani in receptih pomembna tema in da je skupnost odprta za kulinarčno eksperimentiranje in hibridizacijo. Je katera od potomk aleksandrink že poskusila speči *putizzo* po receptu Claudie Roden?

LITERATURA

- Awad, Mohamed, Hamouda, Sahar (ur.). 2006. *Voices from Cosmopolitan Alexandria*. Alexandria: Bibliotheca Alexandrina.
- Bled, Jean-Paul (1990). *Franc Jožef*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Gorman, Anthony (2010). »Diverse in Race, Religion and Nationality ... But United in Aspirations of Civil Progress«: The Anarchist Movement in Egypt 1860–1940. *Anarchism and Syndicalism in the Colonial and Postcolonial World, 1870–1940* (ur. Steven Hirsch, Lucien van der Walt). Leiden: Brill, 3–31.
- Haag, Michael (1986/87). Special Report on Alexandria. *Herald of the Lawrence Durrell Society* 8, 7–9.
- Haag, Michael (2004). *Alexandria: City of Memory*. Kairo in New York: American University in Cairo Press.
- Haag, Michael. (2008). *Vintage Alexandria: Photographs of the City, 1860–1960*. Kairo in New York: American University in Cairo Press.
- Harper Timothy Norman (2002). Empire, Diaspora and the Languages of Globalism, 1850–1914. *Globalization in World History* (ur. Anthony G. Hopkins). London: Pimlico, 141–166.
- Hassoun, Jacques (1984). *Juifs d'Égypte: Images et textes*. Pariz: Éditions du Scribe.
- Hassoun, Jacques (1985). *Alexandries*. Pariz: La Découverte.
- Hassoun, Jacques (1994). *Les contrebandiers de la mémoire*. Pariz: Syros.
- Hassoun, Jacques (1998). *Alexandrie revisitée*. Pariz: Éditions Revue Noire.
- Hassoun, Jacques (2001). *Alexandrie et autres récits*. Pariz: L'Harmattan.
- Ilbert, Robert (1996). *Alexandrie 1830–1930, histoire d'une communauté citadine*. Kairo: IFAO, 2 zv.
- Ilbert, Robert (2004). Alexandrie, la mémoire et le mythe. *La pensée de midi* 3/13, 97–103.
- Khuri-Makdisi, Ilham (2010). *The Eastern Mediterranean and the Making of Global Radicalism, 1860–1914*. Berkeley: University of California Press.
- Kitroeff, Alexander (1989). *The Greeks in Egypt, 1919–1937: Ethnicity and Class*. London: Ithaca.
- Koprivec, Daša (2006). Aleksandrinke – življenje v Egiptu in doma. *Etnolog* 16, 97–115.
- Koprivec, Daša (2008). Egiptovski otroci in njihove varuške aleksandrinke. *Etnolog* 18, 167–186.

- Koprivec, Daša. 2009. Pričevanja otrok aleksandrink o življenju v Egiptu v prvi polovici 20. stoletja. *Etnolog* 19, 99–116.
- Koprivec, Daša (2010). Migrations of the Children of the Alexandrian Women from the 1930s to the 1960s. *Dve domovini* 32, 93–104.
- Koprivec, Daša (2011). Podoba aleksandrinke dojilje. *Historični seminar*. (ur. Katarina Šter idr.). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 55–73.
- Makdissi, Ilham (2003). Labour Unrest, Globalization and Trans-Mediterranean Labour Flows to Alexandria, 1880–1914: The Making of a Trans-Mediterranean Working-Class? (Pripispevek na konferenci Mediterranean Studies Conference, American University of Beirut, Beirut, junij 2003.)
- Makuc, Dorica (1993). *Aleksandrinke*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
- Mansel, Philip (2010). *Levant: Splendour and Catastrophe on the Mediterranean*. New Haven in London: Yale University Press.
- Mlekuž, Jernej (2009). Maledet? Schiavitù? Ko oblastni glas utihne. *Krila migracij: Po meri življenjskih zgodb* (ur. Mirjam Milharčič Hladnik, Jernej Mlekuž). Ljubljana: Založba ZRC, 121–142.
- Naguib, Nefissa (2006). The Fragile Tale of Egyptian Jewish Cuisine: Food Memoirs of Claudia Roden and Colette Rossant. *Food & Foodways* 14, 35–53.
- Roden, Claudia (2003). *The Food Of Italy: Region by Region*. South Royalton: Steerforth Press.
- Škrlj, Katja (2009). Komaj sem čakala, da zrastem in postanem aleksandrinke: Demitizacija aleksandrink. *Krila migracij: Po meri življenjskih zgodb* (ur. Mirjam Milharčič Hladnik, Jernej Mlekuž). Ljubljana: Založba ZRC, 143–189.
- Verginella, Marta (2011). Aleksandrinke med mitom in resničnostjo. *Po aleksandrijskih poteh* (ur. Franco Però, Patrizia Vascotto). Trst: EUT, 153–161.
- Westphal, Bertrand (2007). *La Géocritique: Réel, fiction, espace*. Pariz: Éditions de Minuit.

MIGRACIJE 23
MIGRANTKE 4

DEDIŠČINA ALEKSANDRINK IN SPOMINI NJIHOVIH POTOMCEV
Daša Koprivec

Od aleksandrink do Aleksandrije. Spremna študija
Bojan Baskar

urednik zbirke Jernej Mlekuž
uredila Tjaša Zidarič in Jernej Mlekuž
recenzenta Marina Lukšič-Hacin in Janez Bogataj
jezikovni pregled Irena Destovnik
grafična zasnova Samira Kentrić
oblikovanje in grafična ureditev Brane Vidmar

izdajatelj Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU
za izdajatelja Marina Lukšič-Hacin

založila
Založba ZRC SAZU
za založnika
Oto Luthar
glavni urednik
Aleš Pogačar

tisk
Litera picta, d. o. o., Ljubljana
naklada
400 izvodov
prva izdaja, prvi natis

fotografija na ovitku
Aleksandrinka iz Gradišča nad Prvačino, ki se je v Egiptu bogato poročila. Aleksandrija, 30. leta 20. stoletja. Vir: Dokumentacija SEM

tiskano s podporo
Urada vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu

ISBN 978-961-254-435-5

© 2013, Založba ZRC, ZRC SAZU. Vse pravice pridržane. Noben del te izdaje ne sme biti reproduciran, shranjen ali prepisan v katerikoli obliki oz. na katerikoli način, bodisi elektronsko, mehansko, s fotokopiranjem, snemanjem ali kako drugače, brez predhodnega pisnega dovoljenja lastnikov avtorskih pravic (copyrighta).

Aleksandrinke so bile žene in dekleta iz Goriške, ki so se od druge polovice 19. stoletja zaposlovale v Egiptu kot varuške, sobarice, kuharice, guvernantke in dojlje. Dolga leta so jih najpogosteje imenovali »služabnice z žulji na duši«, »tragična migracija«, »žalostni fenomen«, »Lepe Vide«. Šele v zadnjem času so te izraze zamenjale besedne zveze, kot so »pokončne, ambiciozne, naše prve svetovljanke«, »ne služkinje, temveč druge mame in prijateljice«, »Slovenke«. Bolj kot kdajkoli so se oddaljile od vlog »dojilj z Goriške« in Primork ter postale »prve slovenske svetovljanke« in Slovenke. Nosilci pripovedi v knjigi so potomci aleksandrink, ki pričajo tudi o spremenjenem vrednotenju njihovih babic in prababic ter skrbi za ohranitev njihove dediščine.

15 €

9 789612 544355

<http://zalozba.zrc-sazu.si>